

**JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN EĞİTİM FELSEFESİ:
AYDINLANMA FELSEFESİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME**

Feyza OKAL

Temmuz 2025

DENİZLİ

**JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN EĞİTİM FELSEFESİ:
AYDINLANMA FELSEFESİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı**

Feyza OKAL

Danışman: Prof. Dr. Hülya YALDIR

Temmuz 2025

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Feyza OKAL

ÖNSÖZ

Felsefe, yalnızca düşüncenin soyut katmanlarında gezinen bir etkinlik değil; aynı zamanda yaşamı anlamlandırmanın, hakikate yönelmenin ve kendilikle yüzleşmenin bir biçimidir. Elinizdeki çalışma, Aydınlanma düşüncesinin eğitim felsefesi üzerindeki yankılarını, özellikle Jean-Jacques Rousseau'nun özgün katkıları çerçevesinde ele almakta; birey, toplum ve eğitim arasındaki ilişkiye tarihsel-felsefi bir derinlik kazandırmayı amaçlamaktadır. Eğitim olgusu, bu bağlamda yalnızca pedagojik değil, etik ve politik bir sorun olarak da sorgulanmıştır. Bu düşünsel yolculukta, bana yalnızca bilgi sunmakla kalmayıp, eleştirel düşünceyi bir alışkanlık hâline getirmemi sağlayan tüm kıymetli hocalarıma gönülden teşekkür ederim. Felsefi duyarlılığımı besleyen ve kavramsal çözümleme yetimi geliştiren katkıları, bu çalışmanın zeminini mümkün kılmıştır.

Özellikle, bu tezin her aşamasında rehberliği, sabrı ve eleştirel bakışıyla yönümü belirleyen, aynı zamanda düşünsel ufku genişletmeme vesile olan danışmanım Prof. Dr. Hülya YALDIR'a en derin şükranlarımı sunarım. Kendisine yalnızca bu çalışmadaki yol göstericiliği için değil, felsefeye duyduğum bağlılığı derinleştiren ilham verici varlığı için de teşekkür ederim. Sessiz ama kurucu bir güç olarak daima yanımda olan aileme ise müteşekkirim. Sabırları, güvenleri ve koşulsuz destekleri, bu emeğin ardındaki en sahici dayanağı oluşturmuştur.

Bu tezin, felsefe ile eğitim bilimleri arasında anlamlı bir geçiş alanı oluşturarak, hem tarihsel hem kuramsal düzlemde katkı sunmasını temenni ederim.

Feyza OKAL

ÖZET

JEAN JACQUES ROUSSEAU’NUN EĞİTİM FELSEFESİ: AYDINLANMA FELSEFESİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

OKAL, Feyza
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hülya YALDIR

Temmuz 2025, V + 103 sayfa

Bu çalışma, 18. yüzyıl Avrupa’sında şekillenen Aydınlanma düşüncesinin eğitim felsefesine etkilerini, özellikle Jean-Jacques Rousseau’nun özgün katkıları ekseninde ele almaktadır. Tezde, Aydınlanma’nın bireysel özgürlük, akılcılık ve bilimsel düşünceye dayalı temel ilkeleri tarihsel ve felsefi bağlamda tartışılarak, bu ilkelerin modern eğitim anlayışının biçimlenmesindeki rolü incelenmiştir. Başta Locke, Kant, Voltaire, Montesquieu, Diderot ve Condorcet gibi düşünürlerin görüşleri ışığında Aydınlanma eğitiminin karakteristik özellikleri açıklanmıştır. Ardından Rousseau’nun “doğaya uygunluk”, “genel irade” ve “yurttaşlık eğitimi” gibi kavramları çerçevesinde eğitim anlayışı detaylı şekilde analiz edilmiştir. Tezde, Rousseau’nun bireyin ahlaki, zihinsel ve duygusal yönlerini bütüncül biçimde geliştirmeyi amaçlayan pedagojik modeli ile toplumsal dönüşüm arasındaki bağlantı ortaya konmuştur. Son olarak, Aydınlanma eğitiminin modern çağın demokratik ve eleştirel düşünmeye dayalı eğitim sistemleri üzerindeki kalıcı etkileri vurgulanmıştır. Bu bağlamda tez, hem felsefi düşünce tarihi hem de eğitim bilimleri açısından kapsamlı bir çözümleme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma Felsefesi, Rousseau, Eğitim Felsefesi, Yurttaşlık Eğitimi

ABSTRACT**JEAN-JACQUES ROUSSEAU’S EDUCATIONAL PHILOSOPHY:
AN INQUIRY IN THE CONTEXT OF ENLIGHTENMENT PHILOSOPHY**

OKAL, Feyza
Master’s Thesis
Department of Philosophy
Philosophy Programme
Supervisor: Prof. Dr. Hülya YALDIR

July 2025, V + 103 pages.

The present study explores the impact of Enlightenment thought, which emerged in 18th-century Europe, on educational philosophy, with a particular focus on the original contributions of Jean-Jacques Rousseau. The thesis discusses the historical and philosophical foundations of Enlightenment principles - such as individual liberty, rationalism, and scientific reasoning - and examines how these ideas have shaped the modern understanding of education. Drawing on the perspectives of leading Enlightenment thinkers such as Locke, Kant, Voltaire, Montesquieu, Diderot, and Condorcet, the defining features of Enlightenment-based education are outlined. The analysis then centers on Rousseau’s educational philosophy, particularly his concepts of “natural development,” “general will,” and “civic education.” The thesis highlights how Rousseau’s pedagogical model aims at the holistic development of the individual - morally, intellectually, and emotionally - while also contributing to broader social transformation. Finally, it is emphasized that Enlightenment educational thought continues to influence contemporary democratic and critical thinking-oriented education systems. Within this framework, the thesis offers a comprehensive analysis that is relevant both to the history of philosophical thought and to the field of educational sciences.

Keywords: Enlightenment Philosophy, Rousseau, Philosophy of Education, Civic Education

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMA FELSEFESİ VE EĞİTİM ANLAYIŞI

1.1. Aydınlanma Dönemi: Genel Bir Bakış	4
1.2. Aydınlanma Eğitimi: Temel İlkeleri	18
1.3. Aydınlanma Döneminin Eğitimdeki Yenilikleri.....	24
1.4. Newton'un Bilimsel Yöntemi ve Eğitim Müfredatındaki Değişimler.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

JEAN -JACQUES ROUSSEAU'NUN DOĞA VE İNSAN FELSEFESİ: ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK VE UYGARLIK ELEŞTİRİSİ

2.1. Rousseau'nun "Doğa" Kavramına Yüklediği Anlam	35
2.2. İlk Doğa, İlk İnsan: Doğanın Elleriinde Biçimlenen Varlık	42
2.3. Doğal Durumdaki İnsanların Bilişsel Özellikleri.....	54
2.4. Doğal Durumdaki İnsanların Ayırıcı Nitelikleri	57
2.5. Uygarlığın Paradoksu: Doğa Durumundan Toplum Sözleşmesine Geçiş	60
2.6. İlkel Saflıktan Toplumsal Düzenin Zincirlerine: Uygarlığın Yüğü	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JEAN -JACQUES ROUSSEAU'NUN EĞİTİM FELSEFESİ: ERDEMLİ BİREYDEN ADİL YURTTAŞ VE TOPLUMA

3. 1. Geleneksel Eğitimin Eleştirisi ve Doğal Eğitim Anlayışı.....	67
3. 2. İnsan Gelişiminin Aşamaları ve Eğitim Süreci.....	71
3. 3. Deneyim, Doğa ve Duyusal Temelli Öğrenme	74

3. 4. Olumsuz ve Olumlu Eğitim Kavramları	76
3. 5. Özgürlük, Özerklik ve Bireysel Potansiyel.....	84
3. 6. Ahlaki ve Yurttaşlık Eğitimi: Toplum İçin Birey	87
SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	98

GİRİŞ

Aydınlanma, yalnızca 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sının düşünsel evrimini değil, aynı zamanda modern dünyanın epistemolojik ve ahlaki temellerini şekillendiren köklü bir zihniyet devrimini temsil eder. Bu dönem, bireyin geleneksel otoritelere duyduğu sorgulanmaksızın kabul edilmiş bağlılığı tartışmaya açtığı bir zihinsel dönüşüm evresidir. Bu sorgulayıcı tavır, yerini aklın özerkliğini, eleştirel düşünceyi ve deneyime dayalı bir bilgi anlayışını esas alan yeni bir epistemolojik yapının inşasına bırakmıştır. Aydınlanma filozofları, doğayı anlamak, bireyi tanımlamak ve toplumu dönüştürmek amacıyla aklı en yüce rehber olarak konumlandırmışlardır. Bu yaklaşım doğrultusunda insan, yalnızca düşünen bir varlık olarak değil, aynı zamanda kendi varoluşuna yön verebilen, özgür iradesiyle eylemde bulunabilen bir özne olarak yeniden tanımlanmıştır.

Bu dönüşüm, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi köklü bir biçimde yeniden düşünmeye sevk etmiştir. Özellikle bireyin temel hakları, özgürlük alanı ve kamusal yaşamdaki yeri, dönemin düşünsel tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda eğitim, yalnızca bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda bireyin özerkliğini pekiştiren ve kamusal erdemlerini geliştiren bir formasyon alanı olarak kavramsallaştırılmıştır. Aydınlanma'nın akıl ve ilerleme düşüncesiyle temellenen eğitim anlayışı, bireyin akıl yoluyla kendini inşa etmesini ve entelektüel bir özerklik kazanmasını amaçlamıştır. Bu anlayış, bireyin ahlaki sorumluluk bilinciyle topluma etkin biçimde katılmasını ve özgür bir yurttaş olarak kamusal alanda eylemde bulunmasını da merkezine almıştır.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Aydınlanma düşüncesi içinde yer almakla birlikte, bu düşünsel geleneğin aklı mutlaklaştıran yönüne karşı geliştirdiği eleştirel perspektifle özgün bir konuma yerleşir. Ona göre insan doğası, yalnızca rasyonel analizle kavranabilecek soyut bir yapı değil, sezgi ve içsel deneyimle açığa çıkan dinamik bir varoluş alanıdır. Rousseau'nun felsefi yaklaşımı, uygarlığın insanı doğal halinden uzaklaştırarak yozlaştırdığına yönelik köklü bir eleştiri ile şekillenir. Bu bağlamda “doğaya dönüş” çağrısı, yalnızca bir idealin değil, insanın yeniden kendisi olabilmesinin ahlaki ve varoluşsal bir koşulu olarak belirir. Eğitim, Rousseau'nun düşünce sisteminde salt bireysel gelişimi hedefleyen bir etkinlikten çok daha fazlasıdır. O, bireyin içsel doğasına uygun şekilde yetiştirilmesini sağlayarak hem ahlaki özneliğin hem de özgür ve erdemli bir toplumun temellerini atan asli bir araçtır. Bu nedenle Rousseau'nun eğitim

anlayışı, yalnızca dar anlamda pedagojik bir kuram olarak değerlendirilemez. Aksine, bu anlayış; insan doğasına, özgürlüğe ve siyasal toplumsallığa ilişkin antropolojik, ahlaki ve politik temeller üzerine inşa edilmiş çok katmanlı bir dönüşüm projesi olarak ele alınmalıdır.

Rousseau'nun düşüncesinin temel dayanaklarından biri, insanın doğası gereği iyi olduğu yönündeki varsayımdır. Ancak bu doğuştan gelen iyilik, insanın içinde yaşadığı yapay toplumsal kurumlar ve kültürel yapılar tarafından zamanla bastırılır ve yozlaştırılır. Bu çerçevede eğitim, Rousseau açısından yalnızca bilgi aktarımına indirgenmiş mekanik bir süreç olarak görülemez. Aksine, eğitim bireyin doğal eğilimlerini koruyarak gelişmesini sağlayan, onu kendi doğasıyla uyumlu, özgür ve ahlaki bir varlık hâline getirmeyi amaçlayan bütüncül bir süreçtir. Eğitim, aynı zamanda bireyin adil, erdemli ve sorumlu bir toplumsal özneye dönüşmesini temin eden ahlaki bir formasyon aracıdır. Rousseau'nun bu düşüncelerini sistematik biçimde ortaya koyduğu *Émile ou De l'éducation* (Emile ya da Eğitim Üzerine) adlı eseri, 1762 yılında yayımlanmış ve modern eğitim felsefesinin klasik metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Beş kitaptan oluşan bu eser, çocuğun doğumundan yetişkinliğe kadar geçirdiği gelişim evrelerini doğaya uygunluk ilkesiyle ele alır. Bireyin özgürlüğünü yitirmeden, aklî olgunluk ve ahlaki bilinç kazanarak toplumsal yaşama katılımını hedefler. Böylece Emile, Rousseau'nun insan doğasına, ahlaka ve topluma dair düşüncelerinin eğitsel düzlemde vücut bulduğu çok katmanlı bir kuramsal bütünlük sunar.

Bu tez, Rousseau'nun eğitim düşüncesini, Aydınlanma'nın felsefi temelleriyle ilişkilendirerek, hem tarihsel bağlamda hem de kavramsal düzeyde sistematik biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Aydınlanma düşüncesinin tarihsel gelişimi ve felsefi zemini incelenerek, dönemin toplumsal, siyasal ve entelektüel dönüşüm koşulları değerlendirilmiştir. Bu bölümde, Immanuel Kant, John Locke, Voltaire ve Montesquieu gibi önemli figürlerin katkılarıyla şekillenen birey, doğa, toplum ve özgürlük kavramları, Aydınlanma'nın temel bileşenleri olarak ele alınmıştır. Ayrıca skolastik düşüncenin çözülüşü, eğitim kurumlarının sekülerleşmesi ve akıl merkezli yeni bir bilgi düzeninin kurulması süreci, eğitim anlayışındaki değişimi anlamak açısından merkezî önemdedir.

İkinci bölümde, Rousseau'nun doğa, özgürlük, insan ve toplum anlayışı derinlemesine incelenmiştir. Bu bağlamda, onun “doğa durumu” teorisiyle kurduğu özgün antropolojik çerçeve ve “uygarlık eleştirisi” üzerinden geliştirdiği siyasal kuram analiz edilmiştir. Özellikle özgürlük, genel irade ve toplumsal sözleşme kavramları üzerinden şekillenen siyasal düşüncesi, onun eğitim felsefesinin arka planında yer alan etik varsayımları görünür kılmaktadır. Rousseau'ya göre eğitim, yalnızca zihinsel yetilerin gelişimiyle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda bireyin ahlaki ve politik bir özneye dönüşümünü sağlamalıdır.

Üçüncü bölümde ise, Rousseau'nun *Emile* eserinden hareketle geliştirdiği eğitim modeli, hem pedagojik hem de felsefi yönleriyle ele alınmıştır. Burada çocuğun doğasına uygunluk ilkesi, özgürlük temelli öğrenme süreçleri ve deneyimsel bilgiye dayalı eğitim anlayışı kapsamlı biçimde çözümlenmiştir. Eğitimin yalnızca bilişsel bir süreç olmadığı, aynı zamanda etik duyarlılık, toplumsal sorumluluk ve yurttaşlık erdemi inşa eden bir süreç olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Rousseau'nun eğitim anlayışının günümüz pedagojik tartışmalarındaki yansımaları da değerlendirilerek, onun fikirlerinin çağdaş eğitim sistemlerine nasıl eleştirel bir zemin sunduğu tartışılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Rousseau'nun eğitim anlayışını Aydınlanma felsefesiyle karşılıklı etkileşim içinde değerlendirilerek, hem bireyin içsel gelişimini hem de toplumun adalet temelinde yeniden inşasını hedefleyen bir bütünsel pedagojik kuramı gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Rousseau'nun pedagojik vizyonu, yalnızca geçmişin bir düşünsel mirası değil, aynı zamanda özgürlük, erdem ve toplumsal uyum arasında bağ kuran bir gelecek tahayyülüdür.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMA FELSEFESİ VE EĞİTİM ANLAYIŞI

1. 1. Aydınlanma Dönemi: Genel Bir Bakış

Aydınlanma, 18. yüzyıl Avrupa düşüncesinde ortaya çıkan ve aklı, bireysel özgürlüğü ile bilimsel yöntemi temel alan köklü bir zihinsel dönüşüm hareketidir. Bu hareket, insanın bilgiye ulaşımında geleneksel otoritelere - özellikle de kilisenin belirleyici konumuna - karşı geliştirdiği eleştirel bir bilinçle şekillenmiştir. Ortaçağ'ın dogmatik yapılarına karşı yöneltilen bu felsefi başkaldırı, bireyin kendi aklını rehber edinmesini yalnızca bir hak olarak değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk olarak kavramsallaştırmıştır. Aydınlanma düşüncesi, aklın kendi kendini aydınlatma kapasitesine duyulan güveni esas alır. Bu anlayış, düşünsel vesayeti reddederek özgür bireyin inşa edilebileceği bir epistemolojik zemin oluşturur. Bu bağlamda Aydınlanma, yalnızca tarihsel bir dönem değil, insanın düşünsel özerkliğini gerçekleştirme idealidir (Çınar, 2017: 8).

Aydınlanma, insanın düşünsel özgürlüğe ulaşma sürecini ifade eder. Aynı zamanda bireyin hem kendini hem de dünyayı akıl yoluyla anlama ve anlamlandırma çabasını kapsar. Bu entelektüel değişim, 1688 yılında gerçekleşen İngiliz Devrimiyle hız kazanmış ve 1789 Fransız Devrimiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Aydınlanma, yalnızca bireysel bilinçte değil, Batı toplumlarının ekonomik, kültürel ve toplumsal yapılarında da köklü değişimlerin önünü açmıştır. Özellikle ticaretin gelişmesi, sanayileşmenin başlaması ve burjuva sınıfının yükselişi gibi dönüşümler, bu düşünsel arka plan üzerinde şekillenmiştir. Bu bağlamda Aydınlanma, modern dünyayı kuran temel zihinsel ve tarihsel dinamiklerden biri olarak değerlendirilir. (Cevizci, 2002: 9).

Aydınlanma düşüncesi, insan aklının bağımsızlığını merkeze alarak geleneksel otoritelerin sorgulanmasını mümkün kılmıştır. Kilise, monarşi ve dogmatik öğretiler gibi otorite biçimleri, bireyin kendi yaşamı üzerinde düşünsel ve ahlaki özerklik talebiyle eleştirilmiştir. Bu anlayış, yalnızca otoriteye karşı bir başkaldırıyı değil, aynı zamanda bilimin ve akla dayalı düşünmenin toplumlar için evrensel bir norm haline gelmesini ifade eder. Spencer ve Krauze'nin ifadesiyle, "Aydınlanma, bireyin kendi kendine düştüğü bir

erk durumu olmayıp, sonradan kazanılan bir edimdir” (2012: 10). Bu dönemde insan, kendi aklını otorite olarak benimseyerek Orta Çağ’a hâkim olan inanç temelli bilgi anlayışından uzaklaşmış ve kilisenin dogmatik söylemine karşı rasyonel bir bilgi düzeni inşa etmeye yönelmiştir. Böylece Aydınlanma, bireysel düşünce özgürlüğünün, eleştirel aklın ve bilimsel yöntemin temelini atan tarihsel bir zihinsel dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

“Aydınlanma nedir, kimi, neyi ve neden aydınlatır”, “Aydınlanan kimdir” ve “Aydınlanma hangi koşullarda ortaya çıkmıştır, sonuçları nelerdir” gibi sorular, bu düşünsel hareketin çok boyutlu doğasını anlamak açısından temel bir öneme sahiptir. Bu tür sorulara verilecek yanıtlar, yalnızca Aydınlanma’nın tanımsal sınırlarını belirlemekle kalmaz. Aynı zamanda 18. yüzyılı tarihsel, toplumsal, bilimsel, kültürel, sanatsal, ekonomik, dinsel, felsefi ve psikolojik açılardan bütüncül bir yaklaşımla ele almayı mümkün kılar. Bu nedenle Aydınlanma’nın ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği sorusu, yalnızca kuramsal bir mesele değil, aynı zamanda dönemin çok yönlü yapısını kavramaya yönelik felsefi bir giriş kapısıdır. Bu sorular etrafında yürütülecek analizler, Aydınlanma’nın yalnızca aklın özgürleşmesi değil, aynı zamanda modern dünyanın oluşumuna katkıda bulunan tarihsel bir dönüşüm olduğunu ortaya koyar.

Bu bağlamda Aydınlanma’ya tarihsel bir başlangıç ve sınır çizmek gerekirse, Çüçen’in değerlendirmesi dikkate değerdir. Ona göre Aydınlanma, 1688 İngiliz Devrimi ile başlayan ve 1789 Fransız Devrimi ile zirveye ulaşan bir düşünsel harekettir. Çüçen, bu dönemi “Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla kurma çabası” olarak tanımlar (Çüçen, 2012: 25). Bu süreç, Batı uygarlığının tarihsel gelişim sürecinde yaşadığı zihinsel ve kültürel dönüşümün bir yansımasıdır. İngiltere’de kapitalizmin doğuşuyla başlayan toplumsal değişim, Fransa’da siyasal alanda özgürlük ve yurttaşlık talepleriyle devam etmiş, Almanya’da ise felsefi düşüncenin sistematikleşmesi yoluyla derinleşmiştir. Böylece Aydınlanma, Avrupa merkezli bir hareket olmakla birlikte, düşünsel etkileri evrensel düzeyde hissedilen kapsamlı bir entelektüel dönüşüm sürecini ifade eder. Bu süreç, modernleşme ve batılaşma dinamiklerinin düşünsel temelini oluşturarak, sonraki yüzyıllarda farklı coğrafyalarda benzer dönüşümlere ilham vermiştir.

Aydınlanma filozofları, bireyin eğitim yoluyla gelişerek toplum içinde etkin ve sorumluluk sahibi bir özne haline gelmesini amaçlamışlardır. Bu düşünsel hareketin

temel özelliklerinden biri, akla dayalı bir toplumsal düzen kurma çabasıdır. Aydınlanma, insanın doğuştan sahip olduğu özelliklerden çok, gözlem yapma, öğrenme ve akıl yürütme yetileriyle gelişebileceğini savunur. Bu nedenle eğitim, hem bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesi hem de toplumsal ilerlemenin sağlanması açısından Aydınlanma düşüncesinin merkezinde yer alır. Bu düşünsel çerçevenin kökenleri, 17. yüzyılda ortaya çıkan rasyonalist ve ampirist felsefi geleneklere dayanmaktadır. René Descartes, Baruch Spinoza ve Gottfried Wilhelm Leibniz gibi rasyonalist filozoflar, bilginin kaynağını akılda görmüş ve bilgiyi akıl ilkeleriyle temellendirmiştir. John Locke, David Hume ve George Berkeley gibi ampirist filozoflar ise bilginin duyuşal deneyimle oluştuğunu savunmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde bu felsefi yaklaşımlar, bireyin eğitimi, toplumsal işlevi ve özgürlüğü gibi daha somut meselelerle birleşmiş ve Aydınlanma'nın düşünsel temelini oluşturan yeni bir anlayışa dönüşmüştür.

Aydınlanma döneminde eğitim, hukuk, ekonomi ve siyaset alanlarında kapsamlı değişimler gerçekleşmiş, bu değişimler bireyin hak ve özgürlüklerinin toplumsal düzeyde öne çıkmasına katkı sağlamıştır. Aydınlanma filozofları, yalnızca soyut felsefi sistemler ortaya koymakla yetinmemiş, bu düşünceleri toplumsal kurumların temeline yerleştirme amacını da taşımışlardır. Genel değerlendirmelere göre Aydınlanma, Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle gelişen ve birey ile toplum yaşamını yeniden yapılandırma arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. On sekizinci yüzyılda Avrupa'da doğan bu güçlü düşünsel hareket, zamanla küresel ölçekte etkili olmuş ve farklı alanlarda belirleyici roller üstlenmiştir. İnsan, toplum ve doğa üzerine geliştirilen felsefi yaklaşımlar aracılığıyla düşünsel bir temel kazanmış, Sanayi Devrimi sürecinde ekonomik yapılar üzerinde etkili olmuş ve Fransız Devrimi bağlamında siyasal düzenin yeniden inşasında belirleyici olmuştur. Batı uygarlığının düşünsel ve kültürel gelişiminde filozofların öncülüğünde biçimlenen bu süreç, zamanla evrensel bir değerler sistemine dönüşerek modern dünyayı şekillendiren temel dinamiklerden biri haline gelmiştir.

Aydınlanma, yalnızca bilimsel ve felsefi alanlarda değil, aynı zamanda sanat ve toplumsal yaşamda ilerlemeyi amaçlayan çok yönlü bir düşünsel harekettir. Tarihsel olarak 1688 İngiliz Devrimi ile birlikte toplumsal dönüşüm niteliği kazanan Aydınlanma, 1789 Fransız Devrimi ile siyasal özgürlük taleplerine dayanan bir harekete dönüşmüş ve 1781 yılında Kant'ın eleştirel felsefesi aracılığıyla Almanya'da kuramsal bir zemin kazanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Aydınlanma, dünya genelinde etkili olan bir

modernleşme ve batılılaşma süreci olarak şekillenmiştir. Bu sürecin gerçekleşebilmesi, yerleşik toplumsal ve düşünsel yapıların eleştirel bir biçimde sorgulanmasını ve bu sorgulama sonucunda geleneksel düzenin çözülmesini gerekli kılmıştır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa’da yaşanan bu köklü düşünsel dönüşüm, tarihsel olarak “Aydınlanma Felsefesi” olarak adlandırılmış, bu döneme ise “Aydınlanma Çağı” denilmiştir. Felsefi, siyasal ve edebi alanlarda derin etkiler bırakan bu hareket zamanla yalnızca “Aydınlanma” adıyla anılmış, bu düşüncüyü şekillendiren düşünürler ise “Aydınlanmacı Filozoflar” olarak tanımlanmıştır. Aydınlanma düşüncesinin felsefi temelinde, insan aklının bilgi üretimindeki belirleyici rolü yer alır. Bu düşüncenin merkezinde bulunan “ratio”, yani akıl kavramı, Aydınlanma filozofları tarafından en güvenilir bilgi kaynağı olarak kabul edilmiş ve bireyin dünyayı anlamlandırabilmesi için dogmalardan arınmış bir düşünme sürecine yönelmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Descartes’in 17. yüzyılda temellendirdiği akılcılık anlayışı, Avrupa düşünce dünyasında köklü bir dönüşüm yaratmış ve Aydınlanma’nın felsefi temelini oluşturan başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Bu dönem, bireyin yalnızca kendi aklını rehber alarak hakikate ulaşabileceği düşüncesinin güçlendiği ve geleneksel otoritelerin sistemli biçimde sorgulandığı bir çağdır. Descartes, modern rasyonalizmin kurucu figürü olarak “Cogito, ergo sum” yani “Düşünüyorum, öyleyse varım” önermesiyle akı, kesin ve güvenilir bilginin temel kaynağı olarak konumlandırmıştır. Bilgiye sağlam biçimde ulaşabilmek için, her türlü inanç ve kabulün kuşku süzgecinden geçirilmesi ve yalnızca apaçık, zorunlu ve çelişmez olanların bilgi değeri taşıması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, geleneksel düşünce kalıplarının, alışkanlıkların ve önyargıların aşılması, aklın işleyişini özgürleştirmek açısından zorunludur (Descartes, 1996: 19-20). Horkheimer’in de belirttiği gibi bu yaklaşım, bireysel özerkliğin ve eleştirel düşüncenin temellendirilmesinde Aydınlanma felsefesine yön vermiştir (2005: 377–378). Hampson’a göre ise açık ve seçik olarak kavranamayan hiçbir düşüncüyü doğru kabul etmeme ilkesi, Descartes’la birlikte aklın özgürleşme sürecinin başlangıcı olmuştur (1991: 25). Descartes, matematiği kesinliğin modeli olarak görmüş ve vahye dayalı inanç sistemlerine karşı akıl yürütmeye dayanan sistemli düşünmeyi savunmuştur. Ona göre, doğru bilgiye ulaşmak için iyi düşünmek, yani akı doğru ve tutarlı bir biçimde kullanmak yeterlidir. Matematiksel açıklık ve kesinliği deneysel verilerden daha üstün gören Descartes, bilgiyi yalnızca aklın ürünü olan açık seçik önermeler üzerine kurmayı hedeflemiştir (Descartes, 1985: 14). Bu yaklaşım, yalnızca bireysel düşüncenin

temellerini değil, aynı zamanda evrensel bilgi sistemlerinin yapı taşlarını da belirlemiştir. Cassirer'in vurguladığı üzere, tüm yeni bilgi önerileri bu rasyonel temel üzerine inşa edilmeli ve düşünce süreci akıl ilkesine dayandırılmalıdır (2009: 6-7; Descartes, 1985: 179-180). Bu düşünsel yönelim, Aydınlanma'nın merkezine aklın kurucu rolünü yerleştirerek hem bireyin kendi varlığını temellendirme çabasına hem de toplumsal düzenin yeniden inşasına teorik bir zemin hazırlamıştır. Rasyonalitenin bilgi üretiminde belirleyici hale gelmesi, yalnızca bireysel özgürlüklerin felsefi temelini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda modern dünyanın düşünsel çerçevesini de biçimlendirmiştir.

Aydınlanmacı düşünceye göre, insan akli tarafından açık ve seçik biçimde kavranamayan hiçbir düşünce veya inanç doğru kabul edilemez. Bu yaklaşım, bilginin yalnızca akılla temellendirilebileceğini savunur. Bernstein'in değerlendirmesine göre, Descartes'in kesinlik anlayışı yalnızca bilgiye ulaşmanın yöntemi olarak değil, aynı zamanda insanın değişkenlik karşısında yaşamına güven kazandıran sabit bir dayanak olarak da işlev görmektedir (2009: 26). Descartes'in geliştirdiği modern bilgi anlayışı, geleneksel düşünce sistemlerinden koparak zihin ile beden arasında kesin bir ayrım yapmaya dayanır. Klasik felsefede akıl, tümelleri kavrama yetisi olarak, beden ise duyuusal deneyimlerin alanı olarak ele alınırken, Descartes zihni bilinçli ve düşünce üretebilen bir özne olarak tanımlar ve onu mekâna bağlı olmayan bir töz şeklinde konumlandırır (Rorty, 2006: 58-59). Bu ayrım doğrultusunda bilinçli varlıklar ile bilinçsiz varlıklar arasında kesin bir sınır çizilir. Aristoteles'in anlayışında ruh ve beden ayrılmaz bir bütünlük içinde değerlendirilirken, Descartes için zihin, bedenden tamamen bağımsız ve kendi başına var olabilen bir gerçekliktir (Kaya, 2000: 29). Bu bakış açısı, hem bilgi teorisi hem de ontoloji açısından modern felsefede köklü bir dönüşüm yaratmıştır.

Aydınlanma düşüncesinin en etkili ve kurucu figürlerinden biri olan Immanuel Kant, 1784 yılında yayımladığı *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (Aydınlanma Nedir?) başlıklı kısa ama etkili metninde, Aydınlanma'yı bireyin kendi aklını başkalarının yönlendirmesi olmaksızın kullanma cesaretini göstermesi olarak tanımlar ve bu tanımıyla modern Aydınlanma düşüncesine yön veren en temel çerçeveyi oluşturur. Kant'a göre Aydınlanma, bireyin dışsal otoritelerin etkisinden - dinsel dogmalardan, siyasal baskılardan ve geleneksel figürlerin yönlendirmelerinden - kurtularak, düşünsel özerkliğe ulaşma sürecidir. Bu süreci "insanın kendi suçu ile düşmüş

olduğu ergin olmama hâinden kurtulması” şeklinde tanımlayan Kant, bu ergin olmamanın nedenini bireyin tembellik ve korku yüzünden kendi aklını kullanmaya cesaret edememesinde bulur. Ona göre bu durumdan çıkışın yolu, bireyin “Sapere aude” yani “aklını kullanma cesaretini göster” ilkesini benimsemesidir. Kant’ın bu çağrısı, yalnızca bireysel özgürleşmeyi değil, aynı zamanda kamusal aklın özgürce kullanılabildiği rasyonel bir toplum düzenini de hedefler. Bu nedenle Kant’a göre Aydınlanma, hem bireyin zihinsel ve etik açıdan olgunlaşma çabasıdır hem de tarihsel olarak toplumların özgürlük temelli dönüşümüne yön veren düşünsel bir hareketin adıdır. Kant bu bağlamda aklı ikiye ayırır. Teorik akıl doğayı anlama ve bilgiyi temellendirme işlevi görürken, pratik akıl insanın ahlaki davranışlarını yönlendiren ödevleri belirler ve bu anlamda ahlak yasasıyla doğrudan ilişkilidir (Kant, 2002: 38). Bu ayrım, insanın yalnızca doğa yasalarına göre işleyen bir varlık olmadığını, aynı zamanda kendi aklının koyduğu ahlaki yasalar doğrultusunda bilinçli ve özgürce hareket eden bir özne olduğunu ortaya koyar. Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde akla çizdiği sınırlar ve onu bir tür mahkeme gibi yapılandırması, onun metafizikten ziyade aklın eleştirel işleyişini temel alan bir düşünce sistemi kurduğunu gösterir. Aydınlanma çağının düşünsel ikliminde Kant, yalnızca dönemin değil, aynı zamanda modern felsefenin temel sorunlarına dair geliştirdiği sistematik yaklaşımıyla bireyin özgürleşmesini hem bilgi hem etik düzeyde temellendirmiş ve Aydınlanma’yı yalnızca bir çağ değil, aklın tarihsel sorumluluğu olarak tanımlamıştır. *Saf Aklın Eleştirisi*’nde akla sınırlar çizen Kant, aklı kendini denetleyen bir mahkeme gibi tasarlamıştır:

Öyle bir mahkeme ki, ona haklı savlarında güvence verirken, buna karşı tüm temelsiz istemlerini zora dayalı bir hükümle değil, kendisinin ebedi ve değişmez yasalarına göre dışlayabilecektir. Ve bu mahkeme, salt aklın eleştirisinin kendisinden başka bir şey değildir (Kant, 1993: 18).

Kant, akıl merkezli Aydınlanma düşüncesinin zarif ve derinlikli bir sözcüsü olmuştur. Kant, aklın hem sınırlarını hem de imkânlarını araştıran eleştirel bir yöntem geliştirerek bilgi kuramı, ahlak felsefesi ve özgürlük anlayışını akıl temelinde yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, deneyime dayanmayan bilgi iddialarını sorgulamış ve metafizik bilginin olanaklarını eleştirel biçimde değerlendirmeye çalışmıştır (Akarsu, 1987: 29). Kant’a göre, Descartes ile başlayan rasyonalist gelenek doğrultusunda düzenli ve sistemli akıl yürütme, bireyin yanılgılardan korunmasını sağlar (Gadamer, 2009: 21). Bu nedenle insanın eylemlerini kişisel arzulardan, duygulardan ya

da çıkar hesaplarından değil, evrensel geçerliliğe sahip akıl ilkelerinden hareketle temellendirmesi gerekir. Aydınlanma düşüncesi, tüm bilgi iddialarını aklın eleştirel süzgecinden geçirerek doğruluğun kaynağını gelenekte değil, akılda arar (Gadamer, 2009: 14). Kant da bu bağlamda geleneksel otoritelere dayanan düşünme biçimlerini “yaderk”, yani bireyin kendi akli yerine başkasının rehberliğini esas alan tutumlar olarak tanımlar (Adorno, 2012: 121). Bu anlayışa göre birey, ancak aklın bağımsız ve özgür işleyişi sayesinde düşünsel özerklik kazanabilir ve gerçek anlamda özgürleşebilir.

Bu görüşler doğrultusunda Aydınlanma, bireysel ve toplumsal düzeyde akli temel alan, insanın kendi düşünsel ve ahlaki yetilerini geliştirerek özgürleşmesini hedefleyen köklü bir zihniyet dönüşümünü ifade eder. Bu düşünsel devrim yalnızca skolastik Ortaçağ anlayışına karşı bir tepki değil, aynı zamanda bireyin akıl yoluyla hakikate ulaşabileceği, özgürleşebileceği ve toplumsal bir özne olarak sorumluluk üstlenebileceği fikrini merkeze yerleştirir. Descartes ve Kant gibi düşünürlerin katkılarıyla biçimlenen bu anlayış, bilginin yalnızca duysal verilerle değil, akıl yürütme süreçleriyle de temellendirilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım bireysel sorumluluğun, düşünsel özerkliğin ve eleştirel aklın gelişimini destekleyen bir felsefi zemin oluşturur. Aydınlanma’nın ayırt edici yönlerinden biri, eğitimi yalnızca bireyin gelişimi açısından değil, aynı zamanda toplumun dönüşümü için de temel bir araç olarak görmesidir. Bu bağlamda birey, yalnızca kendi aklını kullanabilen bir varlık değil, aynı zamanda topluma karşı etik yükümlülükleri bulunan bilinçli bir özne haline gelir. Bu nedenle Aydınlanma, geçici bir felsefi eğilimden ziyade, insanlık tarihini derinden etkileyen ve hâlâ güncelliğini koruyan kalıcı bir düşünsel dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan John Locke (1632–1704), akli doğuştan sabit bir yeti olarak değil, deneyim yoluyla gelişen bir potansiyel olarak tanımlar ve bu yaklaşımıyla modern ampirist bilgi kuramının kurucu isimlerinden biri olarak öne çıkar. Locke’a göre insan zihninde bulunan hiçbir düşünce, daha önce duyular aracılığıyla algılanmamış bir nesneye ait olamaz. Bu doğrultuda bilgi, duysal izlenimlerin zihinsel işlemlerle birleşerek anlamlı hale gelmesiyle oluşur ve böylece insan zihni, deneyimle biçimlenen bir yeti olarak kavranır (Locke, 2000: 134). Bu görüş, Skolastik geleneğin metafizik temelli bilgi anlayışından koparak, gözleme ve deneyime dayalı bir bilgi anlayışının gelişmesine zemin hazırlar. Locke’un rasyonaliteyi deneyimle temellendirmesi, aklın doğuştan gelen evrensel ilkelerden değil, duyular yoluyla edinilen verilerle şekillendiği

fikrine dayanır ve bu yönüyle bilgi üretiminde spekülâtif düşüncelerden çok, ampirik gerçekliğe yönelen yeni bir düşünsel modelin oluşmasına katkı sağlar (Russ, 2011: 200). Locke'un ünlü "tabula rasa" metaforu, zihnın doğuştan boş bir levha olduğunu ve bireyin ancak eğitim aracılığıyla bilgi ve ahlaki değerler kazanabileceğini ileri sürer. Bu görüş, yalnızca epistemolojik bir iddia değil, aynı zamanda bireyin eğitilerek biçimlendirilebileceğini savunan kapsamlı bir pedagojik anlayış sunar. Bu düşünsel zemini destekleyen bir diğer önemli figür, Francis Bacon'dur (1561–1626). Modern bilimsel yöntemin öncüsü olan Bacon, insan zihninin sağlıklı işleyebilmesi için onu bozan idollerin, yani önyargıların, dogmatik kanaatlerin ve alışkanlıkların eleştirel düşünceyle bertaraf edilmesi gerektiğini savunur. Bu bakış açısı, zihinsel özgürleşmenin ön koşulu olarak düşünsel tortuların temizlenmesini görür. Locke'un bilgi, deneyim ve eğitim anlayışı da bu doğrultuda şekillenerek yalnızca bireyin entelektüel gelişimini değil, aynı zamanda toplum içindeki konumunu ve etik sorumluluğunu da belirleyen bütüncül bir felsefi çerçeve ortaya koyar (Locke, 2000: 124-125). On yedinci yüzyıl İngiliz düşüncesi bağlamında filizlenen bu yaklaşım, Aydınlanma'nın birey temelli, deneyime yaslanan ve eleştirel aklı önceleyen bilgi anlayışının oluşumunda belirleyici bir zemin hazırlamıştır.

Aydınlanma, modern dünyanın siyasal, düşünsel ve toplumsal yapısının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Ortaçağ'ın çözülüşü ve Rönesans'ın birey ve akıl vurgusuyla hız kazanan modernleşme süreci, Aydınlanma düşüncesiyle birlikte derin bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca Avrupa'nın entelektüel ufkunu genişletmekle kalmamış, aynı zamanda modern devlet yapılarının ve yurttaşlık anlayışının temelini oluşturarak küresel ölçekte etkili olmuştur. Aydınlanma düşünürlerinin geliştirdiği fikirler, modernleşmenin kuramsal zemini olarak ortaya çıkmış, bu fikirlerin toplumsal ve siyasal hayata yansımaları ise devrimsel süreçlerle gerçekleşmiştir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi, Aydınlanma'nın akıl, özgürlük ve eşitlik ilkelerini radikal bir biçimde hayata geçirme çabasını temsil etmiş ve bireyin siyasal özne olarak tanımlanmasında dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte birey, doğuştan haklara sahip özgür bir varlık olarak merkeze alınmış, insanın değerini esas alan Rönesans hümanizminin mirası, bireyin yaşamını anlamlandırma ve kendi kaderini tayin etme arayışına yön vermiştir. Ancak bu kazanımların kalıcı olabilmesi için, bireysel hakların hukuki güvencelere kavuşturulması gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır (Kaya, 2000: 11). Bu bağlamda John Locke, Montesquieu, Rousseau ve Voltaire gibi düşünürler, modern siyasal düşüncenin temellerini atmış ve özellikle Locke, bireyin yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklara doğuştan sahip olduğunu savunarak liberal siyaset

felsefesinin kurucu figürlerinden biri olmuştur. Locke’a göre birey özgürlüğünü ancak mülkiyetiyle birlikte gerçekleştirebilir ve devletin meşruiyeti, bireyin bu temel haklarını koruma görevini yerine getirmesine bağlıdır. Bu yaklaşım, Aydınlanma’nın yalnızca entelektüel bir devrim değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal sözleşme anlayışının da doğuşu olduğunu ortaya koyar.

Locke’a göre devlet, bireylerin ortak rızasıyla kurulan toplumsal sözleşmeye dayalı bir yapıdır ve meşruiyeti, bireylerin doğal haklarını koruma sorumluluğundan doğar. Bireylerin yaşam, özgürlük, sağlık ve mülkiyet gibi temel hakları, doğuştan gelen ve devredilemez nitelikte olup, siyasal otoritenin bu hakları ihlal etmesi durumunda bireyin direnme hakkı doğar. Locke, bireyin rızası olmaksızın gerçekleştirilen her tür müdahaleyi hak ihlali olarak değerlendirir ve bu durumu siyasal iktidarın gaspı olarak tanımlar (Locke, 2012: 116, 197). Bu yaklaşım, liberal siyaset kuramının temel ilkelerinden biri olan bireysel özgürlüğün hukuki güvence altına alınmasını öngörür. Devletin görevi, bu hakları korumakla sınırlı olup, bu sınır yasalar aracılığıyla açıkça tanımlanmıştır. Locke’un özgürlük ile mülkiyet arasındaki sıkı ilişkiyi temellendirmesi, modern siyaset felsefesinde bireyi merkeze alan bir anlayışın şekillenmesine katkı sağlamış ve hukukun, siyasal düzen içinde bireyin özerkliğini koruma işlevini vurgulamıştır. Bu çerçevede Locke’un düşüncesi, yalnızca teorik değil, anayasal liberalizmin gelişiminde de kurucu bir rol oynamıştır.

John Locke’un bilgi kuramı ile siyaset felsefesi birlikte değerlendirildiğinde, Aydınlanma düşüncesinin birey merkezli yapısının temelleri daha açık biçimde kavranabilir. Locke’a göre bilgi, doğuştan gelen kavramlarla değil, deneyim yoluyla elde edilir ve bu yaklaşım, bireyin eğitilebilir bir varlık olduğunu gösterir. Bu bağlamda “tabula rasa” anlayışı, zihnin doğuştan boş olduğunu ve insanın yalnızca deneyim ve eğitim yoluyla geliştiğini ileri sürer. Locke’un bilgi anlayışı, bireyin düşünsel yetkinliğinin ancak eğitimle şekillendiğini vurgularken, siyaset anlayışı ise bireyin doğuştan sahip olduğu hakların hukuk devleti aracılığıyla korunması gerektiğini savunur. Bu iki yaklaşım birleştiğinde, bireyin akıl ve deneyim temelinde özgürleşebileceği ve siyasal toplum içinde etkin bir özne haline gelebileceği düşüncesi ortaya çıkar. Böylece Locke’un düşüncesi, Aydınlanma’nın yalnızca düşünsel değil, siyasal ve pedagojik dönüşümünü de anlamak açısından kurucu bir zemin sağlar.

18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin birey, toplum ve siyaset ilişkisine dair temel sorunlarını özgün bir yaklaşımla ele alan Rousseau, özgürlüğün yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda kamusal bir sorumluluk çerçevesinde korunabileceğini savunmuştur. *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde, bireylerin doğal özgürlüklerini yitirmeksizin siyasal topluma nasıl katılabileceklerini açıklayan Rousseau, meşru siyasal otoritenin bireylerin ortak iradesinden, yani “genel irade”den türediğini ifade eder. Ona göre bu genel irade yalnızca bireysel çıkarların toplamı değildir, tersine toplumsal iyiliği ve ortak faydayı önceleyen kolektif bir aklın ifadesidir. Bu yapı sayesinde birey ve toplum arasında zorunlu değil, ahlaki bir uyum sağlanır ve siyasal otorite yasal temellere dayanarak keyfiliğin önüne geçer (Tunçel, 2010: 201). Rousseau, bireylerin özgür kalabilmelerinin ancak bu ortak iradeye tabi olmalarıyla mümkün olduğunu ve özgürlüğün bu biçiminin yalnızca dışsal baskılardan kurtulma değil, aynı zamanda kendi yasasının öznesi olma anlamına geldiğini belirtir (Rousseau, 2005: 23). Egemenliğin kaynağını halkın kolektif iradesine dayandıran düşünür, devletin asli görevinin bireylerin özgürlüklerini her türlü keyfi müdahaleye karşı korumak olduğunu vurgular (Doehring, 2002: 101). Rousseau’nun siyaset felsefesi, yalnızca haklara odaklanan bir yurttaş anlayışını reddeder; onun tasavvur ettiği toplumda yurttaş, kamu yararını gözeten, ahlaki sorumluluk taşıyan bir özne olarak belirir. Bu yönüyle Rousseau, Aydınlanma’nın bireyci geleneklerini etik bir bütünlük içinde yeniden kurmaya çalışan, siyaseti sadece iktidar ilişkileri üzerinden değil, değerler üzerinden temellendiren derinlikli bir düşünür olarak, modern demokratik kuramın öncüllerinden biri haline gelmiştir.

Öte yandan 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin en etkili figürlerinden biri olan Montesquieu, özgürlüğün ancak siyasal iktidarın yapısal olarak sınırlandırılmasıyla güvence altına alınabileceğini savunmuş ve bu çerçevede güçler ayrılığı ilkesini siyasal düşünce tarihine kazandırmıştır. *De l’esprit des lois* (Kanunların Ruhu) adlı eserinde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız kurumlarca yürütülmesini, tiranlığa karşı bir denge ve denetim mekanizması olarak değerlendirmiştir (Başgöl, 2010: 79). Montesquieu’ye göre siyasal iktidarın sınırsızlaşması, bireysel özgürlüklerin ortadan kalkmasına yol açar ve bu durumun önüne geçilmesi ancak erkler arasındaki karşılıklı dengeyle mümkün olur. Bu görüş, yalnızca teorik bir model olmanın ötesinde, modern anayasal devlet anlayışının hem yapısal ilkelerinden hem de etik temellerinden birini oluşturur. Güçler ayrılığı ilkesi, otoritenin tek elde toplanmasını engelleyerek hem yurttaşların haklarını korumayı hem de demokratik işleyişi sürdürülebilir kılmayı

amaçlar. Montesquieu'nün bu yaklaşımı, onun yalnızca bir hukuk kuramcısı değil, aynı zamanda yönetişimin ahlaki boyutunu da önceleyen bir siyaset filozofu olduğunu göstermektedir. Aydınlanma'nın özgürlük, hukuk ve rasyonalite eksenli dönüşümünde merkezi bir figür olan Montesquieu, siyasal kurumları etik bir zemin üzerinde yeniden inşa etmeye çalışan özgün düşünürlerden biri olarak, modern demokrasilerin kurucu fikir dünyasına kalıcı katkılarda bulunmuştur.

Aydınlanma felsefesi, 18. yüzyılda aklın otoritesini ve bireyin doğuştan sahip olduğu hakları esas alarak siyasal ve hukuki düşüncede köklü bir dönüşüm başlatmış, bu dönüşüm modern hukuk devleti anlayışının hem teorik hem de kurumsal temelini oluşturmuştur. Bu düşünsel miras, bireysel özgürlükleri siyasal iktidarın kaynağı olarak görmüş, hukukun meşruiyetini insan haklarının korunmasıyla ilişkilendirmiştir. Özellikle Montesquieu'nün güçler ayrılığı öğretisi, iktidarın tek elde toplanmasını engelleyerek yasama, yürütme ve yargı erklerinin bağımsız yapılar aracılığıyla işleyişini savunmuş, bu sayede bireyin keyfi yönetim biçimlerine karşı korunmasını amaçlamıştır (Doehring, 2002: 208). Bu ilkeler, Aydınlanma'nın siyasal düzlemde en açık biçimde ifadesini 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde bulmuştur. Bildirge, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme hakkını temel haklar olarak tanımlamış, hukukun amacını bu hakların korunması olarak belirlemiş ve egemenliğin kaynağını açık biçimde millete dayandırmıştır. Rousseau'nun genel irade ve halk egemenliği anlayışı bu metinde açıkça yankı bulmuş, bildirge hem Fransız Devrimi'nin ahlaki ve siyasal dayanağı olmuş hem de sonraki anayasal metinlere ilham vermiştir. Bu yönüyle Aydınlanma felsefesi, yalnızca bir düşünsel hareket değil, aynı zamanda insan haklarını hukuki güvenceye kavuşturan evrensel bir siyasal vizyonun temeli olarak değerlendirilmelidir.

18. yüzyıl Avrupa'sında şekillenen Aydınlanma dönemi, akıl, özgürlük ve insan doğasına ilişkin farklı felsefi yaklaşımların yoğun biçimde tartışıldığı, eleştirel düşüncenin kurumsallaştığı ve birey merkezli bir siyasal-toplumsal vizyonun temellerinin atıldığı bir entelektüel dönüşüm çağıdır. Bu dönemde Voltaire, özellikle ifade özgürlüğünün savunucusu olarak öne çıkmış, dogmatik düşünceye ve kilise otoritesine karşı akılcı ve seküler bir çizgide mücadele etmiştir. “Écrasez l'infâme!” (Alçaklığı eziniz) ifadesi, onun dinî bağnazlığa karşı yürüttüğü fikir savaşının simgesidir. Voltaire, Aydınlanma'nın Fransız kanadında akılcılığı, bilimsel düşünceyi ve hoşgörüyü savunurken, aynı çağda Rousseau insan doğasının özünü, ahlaki erdemi ve toplumsal

sözleşme yoluyla sağlanan özgürlüğü temel alan daha duygusal ve etik bir yaklaşım geliştirmiştir. Her iki düşünür de Aydınlanma'nın ortak amacı olan bireysel ve kamusal özgürlüğün inşasına farklı yönlerden katkıda bulunmuştur (İşler, 1999: 48). Bu entelektüel zeminde gelişen fikirler, yalnızca felsefi tartışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasal bir devrimin teorik dayanaklarını oluşturmuştur. Özellikle 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Voltaire'in ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü talepleriyle Rousseau'nun halk egemenliği ve genel irade anlayışını bir araya getiren kurucu bir metin olarak, Aydınlanma'nın siyasal hedeflerini hukuki normlara dönüştürmüştür. Bu bildirge, doğuştan gelen insan haklarını tanıyan ve devleti bu hakları güvence altına almakla yükümlü kılan evrensel bir siyasal felsefenin ürünü olarak, Aydınlanma'nın çağını aşan etkisini somut biçimde temsil eder.

18. yüzyıl Fransa'sında toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, ekonomik buhranların ağırlaşması ve mutlak monarşinin yarattığı baskıcı yönetim anlayışı, halkı yeni düşünce biçimlerine yöneltmiş ve bu arayış, Aydınlanma düşüncesinin toplumsal tabanda karşılık bulmasına olanak tanımıştır. Aydınlanma düşünürleri, insan aklının otorite baskısından kurtarılarak özgürleşmesi gerektiğini savunmuş, bilginin yalnızca bireysel aydınlanma değil, kamusal dönüşüm açısından da belirleyici bir güç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu düşünsel çerçeve, Bacon'ın deneycilik ilkeleriyle, Descartes'ın rasyonalist yöntemiyle, Spinoza'nın özgürlük ve zorunluluk ilişkisine dair görüşleriyle, Hobbes'un siyasal düzen anlayışıyla ve Locke'un doğal haklar öğretisiyle şekillenmiştir. Aydınlanmacıların “bilgi güçtür” anlayışı, bireyin eğitimi yoluyla özgürleşebileceği düşüncesini yaygınlaştırmış ve bu bağlamda eğitim kurumlarının yayılması toplumsal ilerlemenin aracı olarak görülmüştür (Aytaç, 1992: 163–164). Akıl ilkesini merkeze alan bu düşünsel yönelim, aynı zamanda dinin kamusal alandaki belirleyici konumuna eleştirel bir tavırla yaklaşmış, seküler bir devlet yapısının gerekliliğini savunmuştur. Bu fikirsel dönüşümün siyasal düzeydeki en somut karşılığı, 1789 Fransız Devrimi olmuştur. Devrim, özgürlük, eşitlik ve halk egemenliği ilkelerini hayata geçirerek yalnızca bir rejim değişikliği değil, aynı zamanda halk iradesinin siyasal meşruiyetin kaynağı olduğunu ilan eden tarihsel bir dönüm noktası yaratmıştır (Birand, 1998: 5; Schmidt, 1996: 1). Bu gelişmeler, Rousseau'nun genel irade öğretisinin ve yurttaşlık ahlakı anlayışının siyasal düzleme taşınması bakımından özel bir öneme sahiptir. Aydınlanma düşüncesinin etkisi, yalnızca Batı dünyasıyla sınırlı kalmamış, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı modernleşmesinde de belirleyici rol oynamıştır. Bu düşünsel miras, çağdaş anayasa

hukukunun temel ilkelerinden laiklik anlayışına kadar uzanan geniş ve evrensel bir etki alanı yaratmıştır.

18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin en radikal temsilcilerinden biri olan Baron d'Holbach, dini dogmaları aklın ve bilimin süzgecinden geçirerek sorgulayan materyalist bir dünya görüşü geliştirmiş ve bu yaklaşımıyla döneminin seküler düşünce sınırlarını en ileri düzeye taşımıştır. Ona göre din, insanın bilgisizlikten kaynaklanan korkularının ürünü olup, doğaüstü bir açıklama gerektirmeyen, tümüyle doğal yasalarla kavranabilecek bir önyargıdır. D'Holbach, evrenin temel unsurlarını madde ve kuvvet olarak tanımlamış, hareketi ise maddenin ayrılmaz ve özsel bir niteliği olarak değerlendirmiştir. Bu anlayış, evreni aşkın bir yaratıcıya dayandırmadan, nedensellik ilkesiyle işleyen mekanik bir bütünlük içinde açıklamayı amaçlamış ve metafizik düşünceyi gereksiz kılmıştır. Canlı-cansız ayrımını reddederek tüm varlıkların ortak bir özden türediğini ileri süren D'Holbach, doğayı aşkın değil, içkin bir düzende temellendirmiştir. Onun düşüncesi, Aydınlanma'nın akıl, deney ve bilim ilkeleri doğrultusunda şekillenen seküler karakterini hem felsefi hem de ontolojik düzlemde en keskin biçimde temsil eder. D'Holbach'ın materyalist yaklaşımı, yalnızca din karşıtı bir tutum değil, aynı zamanda bireyin dogmatik otoritelerden bağımsızlaşmasını sağlayan özgürleştirici bir akıl çağrısı olarak değerlendirilmeli ve Rousseau'nun çağında yükselen farklı düşünsel yönelimlerin sınır çizgilerini belirleyen ayırt edici bir duruş olarak anlaşılmalıdır.

Aydınlanma düşüncesi, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da şekillenmeye başlayan ve 18. yüzyılda özellikle Fransa'da kurumsallaşan çok boyutlu bir zihinsel dönüşüm süreci olarak, Descartes'ın rasyonalist temellendirmelerinden Locke'un deneyci bilgi kuramına, Rousseau'nun toplumsal sözleşme anlayışından d'Holbach'ın materyalist evren tasarımı kadar uzanan geniş bir düşünsel yelpazeyi kapsar. Bu sürecin merkezinde yer alan "akıl" kavramı, bireyin özgürleşmesini, siyasal otoritenin sınırlandırılmasını, doğanın bilimsel yöntemle açıklanmasını ve etik sorumluluğun seküler temeller üzerinde yeniden inşa edilmesini sağlayan kurucu bir ilke işlevi görür. Aydınlanma, bu yönüyle yalnızca bireysel düşüncenin değil, toplumsal yapının da yeniden tanımlandığı bir çağın adıdır. Bu çağda Rousseau, özgürlük ve genel irade anlayışıyla siyasal meşruiyetin halk egemenliğine dayanması gerektiğini savunmuş, d'Holbach ise doğayı aşkın güçlerden arındırarak tüm varoluşu maddi temellere

dayandıran radikal bir seküler anlayış geliştirmiştir. Aydınlanma düşüncesi, bu çok yönlü yapısıyla bireyi otoritenin nesnesi olmaktan çıkarıp düşüncenin öznesi hâline getirmiş, çağdaş hukuk, bilim ve siyaset anlayışlarının zeminini oluşturan tarihsel bir paradigma dönüşümüne öncülük etmiştir.

1.2. Aydınlanma Eğitimi: Temel İlkeleri

18. yüzyıla gelindiğinde insanlık, aklın uzun süre boyunca dogmatik inançlar ve otoriter yapılar tarafından sınırlandırıldığını fark etmiş, bu farkındalık Aydınlanma düşüncesinin temel dinamiğini oluşturmuştur. Bu dönemde bireyin kendi aklını kullanma cesareti göstermesi, doğa bilimlerinin gelişimini hızlandırmış, deney ve gözleme dayalı bilgi üretimi merkezî bir önem kazanmıştır. Gökyüzüne bakan insan artık meleklerin varlığını gözetleyen bir varlık değil, doğayı rasyonel yasalarla kavramaya çalışan araştırmacı bir özne olarak tanımlanmıştır. Dünya'nın düz bir tepsi olduğu, sınırına ulaşıldığında boşluğa düşüleceği gibi inançlar terk edilmiş, yerini bilimsel yöntemle dayalı açıklamalara bırakmıştır. Bu dönüşüm, “İnsan kendini anlarsa doğayı, doğayı anlarsa da kendini anlar” düşüncesiyle temellenmiş, insan-doğa ilişkisi karşılıklı bilgi üretimi üzerinden yeniden kurulmuştur. Astronomi, fizik, matematik ve biyoloji gibi disiplinler bu çağda yalnızca gelişmemiş, aynı zamanda rasyonel yöntemle sistemleştirilerek modern bilimsel düşüncenin yapı taşlarını oluşturmuştur. Bilginin üretimi ve dolaşımı artık devletin veya dinî otoritenin baskısıyla sınırlı değildir, aksine bu çağda kitaplar korunmuş, bilimsel araçlar teşvik edilmiş ve düşünsel ilerlemeye engel olabilecek tüm unsurlar tasfiye edilmiştir. Bilgi, Aydınlanma'nın özünde yalnızca teorik bir değer değil, aynı zamanda toplumsal ilerlemenin, bireysel mutluluğun ve etik düzenin anahtarı olarak kavranmıştır. Aydınlanmacı düşünürlere göre, özgür ve eşit bireylerden oluşan bir toplumun inşası ancak bilgi üretiminin yaşamla bütünleşmesi, düşünce özgürlüğünün güvence altına alınması, hukukun adil işlemesi ve kamu yararını gözetken bir ahlak anlayışının işlevsel olmasıyla mümkündür. Bu süreç aynı zamanda eğitimden hukuka, bilimden sanata kadar birçok alanda eleştirel bir yeniden değerlendirme gerektirmiştir. Bu nedenle Rousseau'nun da içinde yer aldığı çağın düşünürleri, kuşkuculuğu yalnızca bir şüphe biçimi olarak değil, ideal olanı belirleme yolunda zorunlu bir düşünme yöntemi olarak benimsemiş ve hakikatin sorgulama yoluyla inşa edilebileceğini savunmuşlardır.

Aydınlanma, yalnızca 17. ve 18. yüzyılları kapsayan bir tarihsel dönem ya da belirli bir felsefi eğilim olmanın ötesinde, insan aklının geleneksel otoritelere, dogmalara ve zihinsel bağımlılıklara karşı özgürleşmesini simgeleyen köklü bir zihniyet devrimidir. 17. yüzyılın rasyonalist filozoflarından miras alınan entelektüel birikim, 18. yüzyılda bireyi merkeze alan bir yaklaşımla yeniden şekillendirilmiş, bilginin kaynağı olarak dinsel veya siyasal otorite değil, akıl ve deneyime dayalı eleştirel sorgulama esas alınmıştır. Bu düşünsel dönüşüm, skolastik öğretinin ve dogmatik kabullerin kapsamlı biçimde eleştirildiği, bireyin hem bilgiye ulaşma hakkının hem de bilgi aracılığıyla kendi varlığını gerçekleştirme potansiyelinin savunulduğu bir döneme karşılık gelir. Bu bağlamda eğitim, bireyin düşünsel bağımsızlık kazanmasında, aklını özgürce kullanabilmesinde ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılmasında belirleyici bir araç olarak görülmüştür. Aydınlanma'nın merkezinde yer alan akıl kavramı, yalnızca teorik bir yeti değil, aynı zamanda bireyin kendini tanımasını ve içinde yaşadığı dünyayı dönüştürmesini sağlayan yaratıcı bir ilke olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda Aydınlanma pedagojisi, bireyi edilgin bir nesne değil, kendi özgürlüğünün sorumluluğunu üstlenen aktif bir özne olarak kavrar. Aydınlanmacı düşünürler, akıllı hem doğa yasalarını anlamanın hem de insan yaşamını adalet, özgürlük ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yeniden inşa etmenin temel aracı olarak kabul etmişlerdir (Davies, 2005: 6). Rousseau'nun içinde yaşadığı bu çağ, bireyin düşünsel ve ahlaki özerkliğini merkeze alan yeni bir toplum ve eğitim anlayışının doğuşuna tanıklık etmiş, aklın sadece bireysel değil, aynı zamanda kamusal bir işlev üstlenmesini mümkün kılan bir felsefi zemini kurmuştur.

18. yüzyıl Avrupa'sında Aydınlanma düşüncesi, bireysel özgürlüğü, akılcılığı ve bilimsel yöntemi merkeze alarak yalnızca siyasal ve felsefi yapıları değil, aynı zamanda eğitimi de köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönemde eğitim, seçkin bir zümrenin tekelinde olan ayrıcalıklı bir etkinlik olmaktan çıkmış, geniş toplum kesimlerine ulaşmayı amaçlayan kapsayıcı ve kamusal bir hak olarak yeniden tanımlanmıştır. Aydınlanma filozofları, eğitimi yalnızca bilgi aktarımı değil, bireyin entelektüel, ahlaki ve toplumsal yönden özgürleşmesini sağlayan kurucu bir süreç olarak değerlendirmiş, bilginin aristokrasiye ya da ruhban sınıfına ait olmadığını, her bireyin deneyim ve akıl yoluyla bilgiye ulaşma kapasitesine sahip olduğunu savunmuşlardır. Goldmann, bilgiyi bireyin somut yaşantısından doğan bir faaliyet olarak tanımlar ve bu süreci bireyle yaşantısı arasındaki ilişki belirlerken, bilginin içeriğini bireyin tarihsel birikimden devraldığı kolektif bir hakikat olarak görmez (Goldmann, 1973: 2). Gökberk ise Aydınlanma'nın

özünü, insan gerçekliğine akıl ve deney aracılığıyla yönelme çabası olarak tanımlar (Gökberk, 1997: 24). Bu yönelim, bireyin düşünsel özerkliğini kazanabilmesi için tüm otoriter ve dogmatik yapıları sorgulama gerekliliğini doğurmuştur. Aydınlanma felsefesi, bilgiyi durağan bir birikim değil, eleştirel düşünceye açık, dinamik ve dönüşümcü bir süreç olarak kavramış, bu anlayış doğrultusunda bireyi edilgen bir nesne değil, hakikatin izini süren ve aklıyla dünyayı dönüştürme sorumluluğunu üstlenen bir özne olarak tanımlamıştır. Rousseau'nun da içinde bulunduğu bu çağ, bireyin akıl yoluyla hem kendine hem topluma karşı sorumluluk taşıdığı bir eğitim modelini öne çıkarmış, Sanayi Devrimi sonrasında ise bilimsel bilginin üretim ve yaşam üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte eğitimi yalnızca mesleki bir gereklilik olmaktan çıkarıp, insanın varoluşsal gelişimini biçimlendiren temel bir etkinlik haline getirmiştir.

Batı'da Aydınlanma, bireyin akıl yoluyla özgürleşmesini, toplumsal düzenin rasyonel temeller üzerinde yeniden inşasını ve bilgiye dayalı bir yaşam biçiminin kurumsallaşmasını amaçlayan kapsamlı bir düşünsel devrim olarak ortaya çıkmıştır. Bu devrim, Descartes'ın rasyonalist yöntemiyle temellenmiş, Locke'un deneyimci epistemolojisiyle zenginleşmiş, Rousseau ve Montesquieu'nün siyasal kuramlarıyla derinleşmiş ve nihayet d'Holbach'ın materyalist felsefesi aracılığıyla seküler bir boyuta evrilmiştir. Bu felsefi miras, 18. yüzyıl Aydınlanması'nın evrensel değerlerini temsil ederken, 20. yüzyıl başlarında Türkiye'de, Atatürk'ün önderliğinde gelişen Türk Aydınlanması'na ilham veren temel referans noktalarını oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte akıl, bilim ve özgürlük ilkeleri yalnızca bireysel gelişimin araçları değil, aynı zamanda ulusal bağımsızlığın, siyasal egemenliğin ve toplumsal dönüşümün taşıyıcı sütunları olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda Türk modernleşmesi, Batı'daki Aydınlanma düşüncesini doğrudan taklit etmekten ziyade, kendi tarihsel ve kültürel özgünlüğü içinde yeniden yorumlamış, bireyin özgürleşmesiyle milletin çağdaşlaşması arasındaki bağı akıl ve bilim rehberliğinde kurumsallaştırmıştır. Bu yaklaşım, Cumhuriyet dönemi reformlarında en açık biçimini bulmuş, özellikle eğitim, hukuk, laiklik ve kadın hakları gibi alanlarda akılcı ve ilerlemeci ilkelerin toplumsal yapıya yön verdiği bir uygarlık projesi inşa edilmiştir. Atatürk, bu düşünsel yönelimin hem teorisyeni hem de uygulayıcısı olarak, metafizik inançlara dayalı açıklamaların yerine akılcı, bilimsel ve eleştirel düşünceyi koyarak toplumsal ilerlemenin yalnızca geçmişin mirasıyla değil, geleceğin kurucu aklıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Rousseau'nun çağında yükselen halk egemenliği, özgürlük ve yurttaşlık

kavramları, Türkiye’de ulus-devletin kuruluş sürecinde yeni bir içerikle anlam kazanmış ve akıl temelinde şekillenen bir yurttaşlık bilincine dönüştürülmüştür.

Ben, manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım bilim ve akıldır. . . Zaman süratle ilerliyor, milletlerin, toplumların, kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve ilmin gelişimini inkâr etmek olur. . . Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel eksen üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar (Bursalı, 2008).

Türkçenin ulusal bir dil olarak benimsenmesi, yalnızca bir iletişim aracı seçimi değil, bireyin kimliğini ve toplumsal aidiyetini akılcı ve özgürlük temelli bir zeminde inşa etme iradesinin ifadesidir. Türk Aydınlanması, bireyi yalnızca bireysel çıkarları doğrultusunda hareket eden bir varlık olarak değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün ve etik sorumluluğun taşıyıcısı olan bilinçli bir özne olarak konumlandırır. Bu anlayışta akıl ve bilim, yalnızca bilgi üretiminin araçları değil, aynı zamanda bireyin kendini tanıması, toplumla kurduğu ilişkileri sorgulaması ve hakikate yönelmesi için vazgeçilmez kılavuzlardır. Aydınlanma, bu bağlamda insanın kendi varoluşuna ilişkin sorumluluğunu üstlenmesini ve düşünsel özgürlüğünü merkeze alarak hakikat arayışını yeniden tanımlamasını gerektiren bir bilinç uyanışıdır. Rousseau’nun içinde yaşadığı çağda şekillenen yurttaşlık, özgürlük ve genel irade kavramları, Türk modernleşmesinde bireyin akıl yoluyla toplumla bütünleşmesi, dil aracılığıyla ortak bir kültürel zemin oluşturmaya ve kendi kaderine yön verme gücünü kazanması doğrultusunda yeniden anlamlandırılmıştır.

Aydınlanma düşüncesinin eğitim anlayışı, özünü akıl temelli düşünceye dayandırarak bireyin düşünsel özgürlüğünü merkeze alan bir dönüşüm projesi olarak şekillenmiştir. Bu dönemin filozofları arasında yer alan John Locke, Immanuel Kant, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Denis Diderot ve Nicolas de Condorcet gibi isimler, eğitimi yalnızca bilgi aktarımı değil, bireyin dogmalardan arınarak özerk bir düşünme yetisi kazanması süreci olarak değerlendirmişlerdir. Aydınlanmacı yaklaşıma göre eğitim, herkese açık ve sürekli gelişen bir etkinliktir ve bu sürecin merkezinde, bireyin aklını hiçbir dış otoriteye bağlı kalmadan özgürce kullanabilmesi yer alır. Birey,

aklını rehber edinerek bilgiye ulaşır ve yaşamını bu bilgi temelinde rasyonel biçimde düzenler. Bu yönelim, sadece bireyin içsel gelişimi açısından değil, aynı zamanda toplumsal yapının adalet ve bilinç temelinde yeniden inşası bakımından da belirleyici kabul edilir. Aydınlanma filozofları açısından akıl, insanın çevresini anlama, eleştirel düşünme ve dogmatik inançlardan bağımsız kararlar alma kapasitesinin temelidir. Eğitim ise doğuştan verilen bir ayrıcalık değil, bireyde geliştirilmeye açık olan düşünsel ve ahlaki bir yetkinliğin sistematik biçimde inşasını hedefleyen tarihsel ve toplumsal bir süreçtir. Rousseau'nun çağında şekillenen bu anlayış, özgür yurttaşların yetişmesini, halk egemenliğine dayalı siyasal yapıların oluşmasını ve kamusal yaşamın akıl ilkesi doğrultusunda düzenlenmesini mümkün kılan felsefi ve pedagojik bir çerçeve sunmuştur.

Aydınlanma, insanın kendi aklını kullanarak düşünme cesareti gösterdiği, bilgiye eleştirel yollarla ulaşarak özgürleşme arzusunu gerçekleştirdiği tarihsel bir zihniyet dönüşümüdür. 18. yüzyıl Avrupa'sında gelişen bu düşünsel hareket, bireyin akıl yoluyla kendi kaderini belirleyebileceğine olan inançla şekillenmiş, otoriter gelenekleri, dogmatik inanç sistemlerini ve kalıtsal imtiyazları sorgulamanın aracı hâline gelmiştir. Bu bağlamda Aydınlanma yalnızca bireysel özgürlüklerin değil, toplumsal yapının eşitlik ve adalet temelinde yeniden düzenlenmesine yönelik taleplerin de taşıyıcısı olmuştur. Rousseau, bu çağın eğitim felsefesine yön veren en özgün katkılardan birini sunmuş, *Emile* adlı eserinde çocuğun doğasına uygun, deneyim temelli bir eğitim anlayışını savunmuştur. Ona göre insan doğası gereği iyidir, fakat toplumsal kurumlar ve yanlış eğitim yöntemleri bu doğallığı bozar. Bu nedenle eğitimin amacı, bireyin doğayla olan bağını koruyarak doğal gelişimini desteklemek olmalı, çocuk ezberci yaklaşımlarla değil, keşfederek ve deneyimleyerek öğrenmelidir (Rousseau, 2009: 55–56). Rousseau'nun eğitim anlayışı, toplumsal sözleşme kuramıyla da ilişkilidir. Birey, doğadaki sınırsız özgürlüğünü toplum içinde yasalara dayalı sivil özgürlüklere dönüştürmeli ve bu dönüşümü eğitim yoluyla içselleştirmelidir (Rousseau, 1999: 45). Aydınlanma'nın akıl merkezli eğitim ideali, işte bu noktada yalnızca bireyi değil, toplumu da özgürleştiren kurucu bir ilke olarak karşımıza çıkar.

Rousseau'nun özgürlük anlayışı, bireyin dışsal baskılardan arınmasının ötesinde, kendi benliğine sahip çıkarak karar alma yetisini özgürce kullanabilmesinde temellenir ve bu durum bireyin kendi kendisinin efendisi olması biçiminde tanımlanır (Rousseau, 1995: 119). Bu nedenle Rousseau'nun eğitim anlayışında amaç, yalnızca bilgi aktarmak

değil, aynı zamanda hak ve sorumluluk bilincine sahip, ortak iyilik ilkesine bağlı, özgür ve erdemli yurttaşlar yetiştirmektir (Rosenow, 1980: 213; Altunya, 2003: 4; Rousseau, 2009: 31). Eğitimin öznesi olan birey, yalnızca kendi çıkarlarını değil, toplumun bütününe gözetebilecek bir bilinç düzeyine ulaşmalı ve bu bilinç, özgürlük ile eşitlik ilkeleri çerçevesinde şekillenmelidir. Rousseau'ya göre insan, doğası gereği iyidir ve bu iyilik ancak doğru bir eğitim süreciyle korunabilir, aksi takdirde toplumsal yapı ve yanlış yönlendirilmiş eğitim, bireyin doğallığını bozar ve onu mutsuzluğa sürükler (Göze, 1998: 193). Aydınlanma düşüncesinin eğitim anlayışı da bu ilkeyle örtüşür ve bireyin yalnızca bilgili değil, aynı zamanda düşünen, sorgulayan ve anlam inşa eden bir özneye dönüşmesini hedefler. Modern eğitim sistemlerinde eleştirel düşüncenin merkeze alınması da bu nedenle rastlantı değildir. Eleştirel düşünce, bireyin yüzeysel bilgiyle yetinmeyip hakikate ulaşma çabasını, düşünmenin sınırlarını sorgulamasını ve bilgiyi varoluşsal bir düzeyde yeniden yapılandırmasını sağlar. Rousseau'nun yaşadığı Aydınlanma çağı, eğitim aracılığıyla özgürlüğü ve ahlaki gelişimi bir araya getirmeyi amaçlayan, bireyi yalnızca kendi için değil, toplum için de düşünen bir yurttaş dönüştürmeyi hedefleyen güçlü bir düşünsel temelin ifadesidir.

Her toplum, kendi sürekliliğini sağlamak ve kültürel değerlerini gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla bireyin gelişim sürecine yön verir ve bu yönlendirme en temelde ailede başlar, okulda biçimlenir ve toplumsal çevreyle genişleyerek bütünleşir. Aile, bireyin ilk eğitim deneyimini edindiği ortam iken, okul bu sürecin kurumsal düzeyde sürdüğü ve sistematikleştiği alandır. Ancak eğitim yalnızca okul ortamıyla sınırlı değildir. Bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre, kültürel yapı ve günlük yaşantısı da eğitimin ayrılmaz parçalarıdır. Varış'ın da belirttiği gibi, bu çevresel etkileşim ağı, sosyologlar tarafından “koşut okul” olarak adlandırılan ve bireyin toplumsal deneyimlerine dayanan tamamlayıcı bir eğitim boyutunu oluşturur (Varış, 1991: 12). Bireyin gelişimi bu anlamda hem resmi eğitim hem de çevresel etkiler aracılığıyla şekillenir ve yalnızca bilişsel değil, sosyal, ahlaki ve estetik açılardan da olgunlaşmayı içerir. Aydınlanma düşüncesi bu çok katmanlı eğitim anlayışını desteklemiş, bireyin yalnızca bilgiyle değil, aynı zamanda eleştirel düşünceyle, etik sorumlulukla ve toplumsal bilinçle donatılması gerektiğini savunmuştur. Rousseau'nun yaşadığı çağda bu anlayış daha da belirginleşmiş, onun doğaya dayalı eğitim yaklaşımı bireyin gelişimini çevresiyle kurduğu ilişki üzerinden anlamlandırarak eğitimi yaşamla iç içe geçmiş bütüncül bir süreç olarak yeniden tanımlamıştır.

Çocukların benimsediği değerler ve edindikleri davranış kalıpları, yalnızca okul ortamında değil, yaşamın bütün alanlarında karşılaştıkları deneyimlerle şekillenir. Aydınlanma düşüncesinin etkili olduğu 18. yüzyılda Rousseau, insanın doğası gereği iyi ve özgür olduğunu savunmuş, bu iyiliğin bozulmasının temel nedenini toplumsal yozlaşma ve yanlış eğitim biçimlerinde görmüştür. Ona göre eğitim, bireyi bu yozlaşmadan koruyarak doğayla yeniden bağ kurmasını sağlamalı, böylece hem bireysel özgüvenlik hem de toplumsal bilinç gelişmelidir. Bu anlayış, çocuğun yalnızca bilgiyle donatılmasını değil, aynı zamanda kendisini ve toplumunu tanıma, sevmeye ve onlarla ahenk içinde yaşama yetisi kazanmasını hedefler. Rousseau'nun bu yaklaşımı, Aydınlanma'nın akıl temelli ve bütüncül eğitim anlayışıyla örtüşür; bireyin özgür bir yurttaş olarak yetişmesini, vatanseverliğin ise doğrudan bilinçli eğitimle inşa edilebileceğini savunur (Bakır, 2017: 117–118). Bu bakış açısı, eğitim sürecini yalnızca akademik bilgiyle sınırlı görmeyip, ahlaki ve toplumsal gelişimi de içeren kapsayıcı bir yaşam deneyimi olarak kavrar.

Eğitim, yalnızca bireyi bilgiyle donatmakla sınırlı kalmayan, aynı zamanda ona kendini gerçekleştirme, yeteneklerini geliştirme ve yaşamın anlamını sorgulama yönünde rehberlik eden çok boyutlu bir süreçtir. İnsan, kendine ve dünyaya dair sorular sorarak varoluşsal bir anlam arayışına girer ve bu süreçte nasıl bir birey olması gerektiğine dair içsel bir model geliştirir. Aydınlanma düşüncesinin etkili olduğu Rousseau'nun yaşadığı 18. yüzyılda, eğitimin bireyi yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal yönlerden de olgunlaştırması gerektiği savunulmuş, bireyin kendi özgürlüğünü keşfederken aynı zamanda topluma aidiyet bilinci kazanması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü toplum, bireyden sadece kendi varlığını değil, ortak yaşamın gerektirdiği sorumlulukları da tanınmasını ve içselleştirmesini bekler. Bu nedenle eğitim, bireyin toplumsallaşmasını ve kültürel değerlerle bağ kurmasını sağlayan temel mekanizmadır. Bu işlevin kurumsal zemini ise okuldur ve okulun en etkili figürü öğretmendir. Ergun'un da ifade ettiği gibi, öğretmen yalnızca bilgi aktaran bir kişi değil, bireyin iç dünyasını ve toplumun yapısını dönüştürme potansiyeline sahip bir rehberdir (Ergun, 1987: 26). Aydınlanma'nın eğitim anlayışı da bu bağlamda şekillenmiş, öğretmeni aklın ve ahlaki gelişimin taşıyıcısı, eğitimi ise hem bireysel özgürleşmenin hem de toplumsal ilerlemenin temeli olarak görmüştür.

Rousseau, akıllı bireyin yaşamında temel yol gösterici olarak konumlandırmış, eğitimin esas amacını muhakeme yeteneğine sahip bireyler yetiştirmek olarak belirlemiştir (Rousseau, 1961: 50). Bu anlayış, bireyin dini ve geleneksel baskılardan arınarak eleştirel bir bilinç geliştirmesini ve özgür iradesiyle düşünebilmesini gerekli kılar. Aydınlanma düşüncesi bu yönüyle yalnızca entelektüel bir dönüşüm değil, aynı zamanda bireyin varoluşsal özgürleşmesini amaçlayan köklü bir zihniyet devrimidir. Aklın Aydınlanma'daki işlevi çifte yönlüdür: bir yandan dogmatik yapıların çözülmesini sağlarken, diğer yandan özgür birey ve rasyonel toplum düzeninin inşasını mümkün kılar (Cassirer, 2007: 42). 18. yüzyılda akla duyulan güven, bireyin evreni anlayabileceği ve hakikate ulaşabileceği düşüncesiyle birleşmiş, bu anlayış modernitenin felsefi temelini oluşturmuştur. Rousseau'nun yaşadığı bu çağda, eğitim bireyin yalnızca bilişsel gelişimini değil, aynı zamanda siyasal ve ahlaki özerkliğini de destekleyecek bir süreç olarak yeniden tanımlanmıştır. Denis Diderot'nun halkı bilgilendirmeyi amaçlayan Ansiklopedi girişimi ve Nicolas de Condorcet'nin eğitimin evrensel, erişilebilir ve demokratik olması gerektiğine dair görüşleri, Aydınlanma'nın eğitim ideallerini somutlaştıran önemli örneklerdir. Bu girişimler, bilginin tekellerden kurtarılaraq toplumun tüm kesimlerine yayılmasını ve bireyin topluma aktif yurttaş olarak katılımını hedeflemiştir (Tekel, 1999: 361; Bakırcıoğlu, 2012: 67). Kant, Locke, Voltaire, Montesquieu, Diderot ve Condorcet gibi düşünürlerin ortak paydası, eğitimi yalnızca bireysel yetkinlik için değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm için vazgeçilmez bir araç olarak görmeleridir. Aydınlanma'nın eğitim anlayışı, bugün demokratik, katılımcı ve eleştirel düşünce temelli eğitim sistemlerinin felsefi dayanağını oluşturmaya devam etmektedir.

1. 3. Aydınlanma Döneminin Eğitimdeki Yenilikleri

16. yüzyıldaki Rönesans hareketinin etkisiyle başlayan zihinsel canlanma, 18. yüzyıldaki Aydınlanma düşüncesiyle ivme kazanmış, ardından gelen Sanayi Devrimi ile birlikte sadece toplumsal yapıları değil, bireyin kendisini ve çevresini anlama biçimini de derinlemesine dönüştürmüştür. Bu tarihsel gelişmeler, yeni bir eğitim anlayışının zeminini oluşturarak akılcılığı ve düşünsel özgürlüğü temel bir değer hâline getirmiştir. Bu dönemde, evrensellik ideali eğitimin gelişiminde temel ölçüt olarak benimsenmiştir. Avrupa, bu düşünsel mirası eğitim kurumlarında somutlaştırarak bilgi üretiminde epistemolojik bir üstünlük kurmuştur.

Geleneksel toplum düzeni bireyleri belirli kalıplar içinde yaşamaya zorlayarak tek tip bir hayat tarzı dayatır. Özellikle dönemin Fransa'sında, bireylerden centilmenlik, görgü, kibarlık ve geleneklere itaat gibi davranışlar beklenmekteydi, bu durum bireyin kendi benliğini ortaya koymasını engellemektedir. Rousseau'nun eleştirdiği 18. yüzyıl Fransa'sındaki eğitim sistemi, bireyi hem şehir hem de kırsal ortamlarda doğasından uzaklaştırarak kendisine yabancılaştırmıştır. Bu sistem, bireyin potansiyelini gerçekleştirmesinin de önüne geçmektedir. Aydınlanma ile şekillenen modern kurumlar, bireyi yapay alışkanlıklar edinmeye zorlamakta, birey bu davranışları sürekli tekrar ettikçe onların doğallığını sorgulamamaya başlamakta ve zamanla bu davranışları kendi içinden gelen tepkiler olarak görmeye başlamaktadır. Oysa bu alışkanlıklar bireyin özünden değil, toplumsal koşullardan kaynaklanmaktadır. Modern toplumda bireylerin özgün niteliklerini ortaya koymalarına olanak tanınsa da, bu süreç bazen bireyin sahte benliğini daha karmaşık bir yabancılaşmaya dönüştürebilmektedir (Tunçel, 2012: 92-93).

Bir toplumu anlamanın yollarından biri onun eğitim felsefesini analiz etmektir. Ancak tersinden gidilerek, o toplumun yapısından yola çıkılarak eğitim anlayışı da çözümlenebilir. Eğitim felsefesinin temel problemlerinden biri, eğitimin en nihai hedefinin ne olması gerektiğiyle ilgilidir. Bu hedef, bireyin varoluşuna mı yoksa toplumla bütünleşmesine mi öncelik verileceğine göre değişiklik gösterir. Eğitimin gayesi, özgür düşünen bireyler mi, yoksa toplumla uyumlu yurttaşlar mı yetiştirmek olmalıdır? Bu soruya verilen farklı cevaplar, eğitimin yöntem ve amaçlarını doğrudan etkiler. “İyi birey” yetiştirmeye odaklanan bir anlayış, bireyin eleştirel düşünme kapasitesini geliştirmesine ve kendi bilincini oluşturmaya olanak tanır. Bu aynı zamanda bireyin toplumla arasına mesafe koymasını da sağlayabilir. Öte yandan, “iyi yurttaş” yetiştirmeye dayalı eğitim anlayışı, bireyi toplumsal normlara daha sıkı şekilde bağlar ve bu bağlamda bireyin yaratıcılığı ile eleştirel yönlerinin körelmesine neden olabilir. Bu iki yaklaşım, eğitimin içeriğinden öğretim ilişkilerine kadar pek çok alanda belirleyici olmaktadır. Eğitim felsefesi böylelikle yalnızca bireyin kimliğini değil, aynı zamanda toplumun yeniden yapılanma biçimini de etkileyen temel bir düşünsel uğraş hâline gelir.

Aydınlanma dönemi, eğitimde köklü değişimlerin yaşandığı ve eğitimin aristokratlarla sınırlı olmaktan çıkıp daha geniş kesimlere yayıldığı bir süreçtir. Bu dönemde, eğitim akla, bireysel özgürlüğe ve bilimsel bilgiye dayalı bir sistem olarak

yapılandırılmıştır. Aydınlanma düşünürleri, eğitimi bireyin zihinsel kapasitesini geliştirmek, eleştirel aklını işletmek ve onu toplumun aktif bir öznesi hâline getirmek için temel bir araç olarak görmüşlerdir. Kant, Locke, Rousseau, Voltaire, Diderot, Condorcet ve d'Holbach gibi isimler, eğitimin hem bireysel gelişim hem de toplumsal eşitlik ve ilerleme açısından temel bir işlev gördüğünü savunmuşlardır. Bu dönemde aklın gücüne duyulan inanç, eğitim anlayışını şekillendirmiştir. Locke'un ileri sürdüğü "tabula rasa" anlayışı, insanın eğitimle şekillendirilebileceği fikrini kuvvetlendirmiştir. Bu doğrultuda, eğitim akla uygun ilkelere dayandırılmalı ve bireyin doğuştan gelen yetilerini geliştirmeyi hedeflemelidir. Kant'a göre, aklını kullanma cesaretini gösterebilen insan ancak akıl temelinde düzenlenmiş bir eğitimle yetişebilir. Eğitim, doğanın yani aklın yasalarıyla uyumlu olmalı; bireyin potansiyelini açığa çıkarmalıdır (Locke, 2004: 23). Rousseau da benzer şekilde, *Emile* adlı eserinde eğitimin doğaya uygun ve şiddetten uzak biçimde tasarlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Aydınlanma düşüncesi, eğitimi bireyin düşünsel özgürleşmesini ve toplumsal dönüşümünü mümkün kılan temel bir araç olarak görmüş, bu nedenle Locke, Kant ve Rousseau gibi filozoflar eğitimin doğasına ilişkin özgün pedagojik yaklaşımlar geliştirmiştir. Kant, metafizik bilgiyi sınırlandırarak aklın yalnızca deneyim alanında işleyebileceğini savunmuş, fenomenler dünyasında geçerli olan bilginin, özü temsil eden numene ulaşamayacağını ileri sürerek metafiziği aklın erişemeyeceği bir alan olarak tanımlamıştır (Kahraman, 2001: 16). Bu anlayış, Aydınlanma'nın bilgi felsefesini doğrudan biçimlendirmiş, yalnızca deneyimlenebilir gerçekliği temele alan bir bilgi anlayışının eğitime yön vermesi gerektiği düşüncesini öne çıkarmıştır. Bu doğrultuda duyular aracılığıyla edinilen bilgi, eğitim sürecinin merkezine yerleştirilmiş ve bilgiyi yalnızca seçkin bir zümrenin ayrıcalığı olmaktan çıkarıp toplumsal bir hak hâline getirme hedefi benimsenmiştir. Orta Çağ'da Tanrı merkezli olan eğitim anlayışı, Aydınlanma ile birlikte doğaya ve insan aklına dayalı rasyonel bir modele dönüşmüş, bireyin doğuştan getirdiği potansiyelin akıl ve deneyim yoluyla geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu dönüşüm, "Bilgi güçtür" ifadesiyle simgeleşen modern bilim anlayışının eğitime yansması olmuş, doğa bilimlerinin gelişimi aklın doğaya egemen olabileceği fikrini güçlendirerek eğitimde deneysel ve gözlemsel yöntemleri ön plana çıkarmıştır. Rousseau'nun yaşadığı bu çağda, düşünsel özgürleşmenin nasıl bir eğitim modeliyle sağlanacağı sorusu felsefi ve siyasal tartışmaların merkezine yerleşmiş, özgürlük, hak ve halk egemenliği ilkelerini temel alan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde yer

alan eğitim hakkı anlayışı, bu dönüşümün siyasal ve hukuki düzlemdeki en açık ifadesi olmuştur. Aydınlanma'nın bilgiye ve akla verdiği değer, eğitimi yalnızca bireysel gelişimin değil, aynı zamanda toplumsal ilerlemenin de temel taşı olarak konumlandırmış, böylece bu dönem, kapsamlı ve yapısal bir eğitim reformunun felsefi zeminini oluşturmuştur (Gökberk, 1994: 290).

Aydınlanmacı eğitim anlayışı, bilgiyi herkes için ulaşılabilir kılmayı ve bireyi özgür düşünmeye sevk eden bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu bölümde ele alınacak reformlar, Aydınlanma ile birlikte eğitim alanında yaşanan zihniyet dönüşümünün ve bu dönüşümün toplumsal etkilerinin bir sonucudur. Aydınlanma düşünürleri, insan aklının rehberliğinde bilgiye ulaşılabilirliğini savunmuş, geleneksel otoritelere karşı çıkarak bireyin düşünsel bağımsızlığını öne çıkarmışlardır. Bu dönemde, eğitim kilisenin ya da monarşinin tekelinden çıkarılarak devletin sorumluluğuna verilmiş; zorunlu eğitim, bilimsel müfredat ve yaygın halk eğitimi gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Aydınlanmacı düşünceye göre, hurafeler ve yanlış inançlar bireyin aklını sınırlandırır ve bu engeller ancak laik ve akılcı bir eğitimle aşılabilir. Türk Devrimi de felsefi anlamda bu geleneğin devamı niteliğindedir (Akşin, 1997: 12).

Aydınlanma, geleneksel siyasal yapıyı ve özellikle dinin toplumsal yaşam üzerindeki belirleyici etkisini eleştiriye tabi tutarak seküler bir düşünsel temel inşa etmiş, bireyi akıl ve özgürlük ilkeleri doğrultusunda yeniden konumlandırmayı hedeflemiştir (Kaya, 2000). Bu bağlamda eğitim, yalnızca devletin kamusal sorumluluğu olarak görülmeli, dinî otoritelerin etkisinden arındırılarak akıl ve bilim esaslı bir çerçeveye oturtulmalıdır. Aydınlanma düşünürleri, bireyin her yönüyle gelişmesini esas alan kapsamlı eğitim reformlarını zorunlu görmüş, bu doğrultuda evrensel ve laik bir eğitim sistemi tasavvur etmişlerdir (Aytaç, 1992: 42). Rousseau, Aydınlanma'nın bu dönüşümcü ruhunu çocuk eğitimi alanında özgün biçimde yansıtmış, bireyin içsel doğasına zarar vermeyen bir eğitim anlayışını savunmuştur. *Emile* adlı eserinde geliştirdiği negatif eğitim modeli, çocuğun doğuştan gelen masumiyetinin korunması gerektiği düşüncesine dayanır. Negatif eğitim, çocuğun gelişimine doğrudan müdahale etmeksizin onun potansiyelini kendi deneyimleri aracılığıyla keşfetmesini hedefler. Bu süreçte çocuk, yalnızca özgür düşünen ve kendini ifade edebilen bir birey olarak değil, aynı zamanda doğallıktan beslenen bir ahlak anlayışına sahip özne olarak da biçimlenir. Buna karşılık pozitif eğitim anlayışı, çocuğun zihinsel gelişimi henüz tamamlanmadan ona otoriter bilgi

ve düşünce kalıpları empoze eder ve bu durum bireyin doğasına zarar verir (Tüfenkçi & Çetin, 2017: 497–498). Aydınlanma'nın bireyci ve eleştirel düşünceye dayalı eğitim anlayışı, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile siyasal düzlemde de somutlaşmış, eğitimin yalnızca bireyin gelişimi için değil, aynı zamanda halk egemenliğine dayalı özgürlükçü bir toplumun inşası için de temel hak olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Rousseau'nun yaşadığı çağ, eğitim aracılığıyla özgür bireyin ve kamusal aklın inşasına yönelik seküler, eleştirel ve ahlaki temelli bir paradigma değişiminin simgesidir.

Aydınlanma düşüncesinin eğitim alanındaki en somut ve yapısal dönüşümlerinden biri, Prusya Kralı II. Frederick'in 1763 yılında yürürlüğe koyduğu zorunlu ilköğretim uygulamasıyla başlamış, bu reformlarla kilisenin eğitimi üzerindeki etkisi azaltılarak laik bir sistemin temelleri atılmıştır. Bu süreçte öğretmen yetiştirme programları başlatılmış, devlet eliyle eğitimin örgütlenmesi kurumsallaşmış ve Prusya modeli daha sonra Fransa, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde milli eğitim sistemlerine ilham vermiştir (Green, 2013: 3, 120). 19. yüzyılda Avrupa genelinde eğitim, devlet denetiminde, parasız ve zorunlu bir yapıya kavuşmuş, bu gelişmeler modern kamu eğitim sistemlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Rousseau'nun çağında yükselen halk egemenliği ve yurttaşlık bilinci, Aydınlanma'nın eğitime atfettiği toplumsal dönüşüm hedefini pekiştirmiştir. Bu bağlamda Fransız Aydınlanma düşüncesinin en etkili figürlerinden biri olan Condorcet (1743-1794), eğitimi yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak görmüş, tüm yurttaşlara eşit biçimde ulaştırılması gerektiğini savunmuştur. 1792'de hazırladığı “Eğitim Üzerine Rapor”da, eğitimin laik bir anlayışla devlet tarafından örgütlenmesini önermiş, bireyin dogmalardan arındırılarak özgür düşünceye yöneltilmesini temel amaç olarak belirlemiştir (Aytaç, 1992: 205, 211–212; Ercan, 1998: 59–61). Fransız Devrimi sonrasında bu düşünceler doğrultusunda eğitim, halkı bilinçlendirme ve yurttaşlık bilinci kazandırma amacıyla yeniden yapılandırılmış, laiklik ilkesi eğitim politikalarının merkezine yerleşmiştir. Condorcet'in önerdiği okul modeli, 7-13 yaş arası çocuklara dört yıllık temel eğitim verilmesini, okuma-yazma, matematik, tarım, sanat ve ahlak gibi alanlarda bilgi aktarılmasını ve eğitimin hem faydalı hem de erişilebilir ve zevkli olması gerektiğini öngörmüştür. Bu anlayış, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde açıkça ifade edilen eğitim hakkı ilkesinin, toplumsal eşitlik ve özgürlük hedefiyle birleşerek kurumsal düzeyde hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır.

1. 4. Newton'un Bilimsel Yöntemi ve Eğitim Müfredatındaki Değişimler

Aydınlanma döneminin eğitim anlayışı, bilginin kaynağını akıl ve deneyde gören yeni bir epistemolojik temele dayanarak şekillenmiş, bu doğrultuda eğitim müfredatlarında matematik, doğa bilimleri ve felsefeye verilen önem belirgin biçimde artmıştır. Isaac Newton'un doğa yasalarını gözlem ve deney aracılığıyla kavrayan bilimsel yöntemi, Aydınlanma filozofları tarafından hem evrenin anlaşılmasında hem de bireyin eğitilmesinde temel bir ilke olarak benimsenmiş ve pedagojik yaklaşımların merkezine yerleştirilmiştir. Bu yaklaşım, sadece geleneksel dogmatik bilgiyi eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda öğrenme sürecini akılcı ve sistematik bir biçimde yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Özellikle fizik, astronomi ve biyoloji gibi alanlarda deney ve gözlemin eğitimin vazgeçilmez unsurları hâline gelmesi, Aydınlanma'nın rasyonaliteye dayalı bilgi üretim anlayışının doğrudan bir yansımasıdır. Bu gelişmeler, bilimsel düşüncenin toplumsal yaygınlığını artırarak eğitimi seçkin sınıfların ayrıcalığı olmaktan çıkarıp halkın özgülleşmesine hizmet eden bir araç olarak yeniden tanımlamıştır.

17. yüzyıl düşünürleri arasında yer alan Descartes, Newton, Hobbes, Spinoza ve Leibniz, yalnızca kendi dönemlerinin entelektüel zeminini dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda modern bilimsel düşüncenin ve felsefi rasyonalizmin biçimlenmesinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Descartes'ın doğayı matematiksel ilkelerle açıklama çabası, evreni mekanik bir düzen içinde kavrama eğilimini güçlendirmiş ve akıl ile matematiği bilginin temeline yerleştirmiştir. Newton, deney ve gözleme dayalı bilimsel yöntemiyle doğa yasalarının düzenli işleyişini formüle etmiş, böylece bilgi ediniminin deneyimsel boyutunu ön plana çıkarmış ve pozitivist düşüncenin doğmasına katkı sağlamıştır (Dikeçligil, 1993: 47). Spinoza'nın doğayı Tanrı ile özdeşleştiren panteist yaklaşımı, her şeyin zorunlu nedensel bağlarla açıklanabileceği düşüncesini desteklemiş, bilgi anlayışında sezgi, akıl ve deneyimi bütüncül bir yapı içinde ele alarak bilimsel rasyonalitenin metafizik temellerini yeniden yorumlamıştır. Leibniz ise monadoloji kuramı ve matematiksel çalışmalarıyla, doğadaki düzenin akıl yoluyla anlaşılabilirliğini savunmuş, determinizme dayalı bir evren görüşüyle modern bilimin teorik altyapısına önemli katkılar sunmuştur. Bu düşünürlerin ortak yönü, felsefeyi bilimle buluşturan ve doğayı açıklamada akli merkeze alan bir yaklaşımı savunmalarıdır; böylece hem bilimsel

yöntemin kuramsal temelleri atılmış hem de Aydınlanma düşüncesi içinde şekillenecek olan pozitivist bilgi anlayışına entelektüel bir hazırlık sağlanmıştır.

Aydınlanma filozofları, eğitimin toplumun tüm kesimlerine yayılmasının yalnızca bireysel özgürlükleri güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri azaltacağına da derin bir inanç beslemişlerdir. Bu anlayış doğrultusunda, eğitimin sınıfsal ayrıcalıklardan arındırılarak kamusal bir hak hâline getirilmesi gerektiği savunulmuş ve bilgiye erişim tüm bireyler için evrensel bir değer olarak konumlandırılmıştır. Aydınlanma düşüncesinin bu evrenselci yönü, en kapsamlı ifadesini Denis Diderot ve Jean d’Alembert editörlüğünde yayımlanan *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* adlı eserle bulmuştur. Ansiklopedi, yalnızca bir bilgi derlemesi değil, aynı zamanda halkı eğitmeyi ve bilgiye dayalı bir kamusal bilinç inşa etmeyi amaçlayan felsefi bir projedir. Bu eser, akılcı, deneysel ve bilimsel bilgiye dayalı bir dünya görüşünü yaygınlaştırmayı hedefleyerek, Aydınlanma’nın bilgiye ilişkin temel ilkesini yani bilginin herkesin hakkı olduğu düşüncesini simgelemiştir. Bu süreçte felsefenin toplumsal rolü de yeniden tanımlanmış, bilgi salt teorik bir uğraş olmaktan çıkıp, insan yaşamını dönüştürme potansiyeline sahip pratik bir güç olarak kavranmıştır. Francis Bacon’ın “bilgi güçtür” düşüncesi bu dönüşümün temel ilkesini oluşturmuş, bilgiye doğayı denetim altına alma ve insan yaşamını iyileştirme yönünde araçsal bir değer yüklenmiştir (Hacıkadıroğlu, 2001: 116).

Aydınlanma düşüncesinin eğitime yüklediği dönüştürücü rol, akla duyulan derin güvenin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda akıl, doğuştan verilmiş sabit bir yeti olarak değil, eğitimin yön verdiği ve geliştirdiği bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir. Böylece insan aklının eğitsel müdahalelerle geliştirilebileceği ve bu yolla toplumsal yapıların yeniden, geleneksel ya da dogmatik otoritelerden bağımsız biçimde inşa edilebileceği düşünülmüştür. Bu anlayış, bireyi akıl yoluyla dönüştürmeyi amaçlayan yeni bir insan modeli fikrini beslemiş, eğitimi hem bireysel özgürleşmenin hem de toplumsal ilerlemenin temel aracı konumuna taşımıştır. Bu düşünsel iklimde Diderot ve d’Alembert’in öncülüğünde hazırlanan ve 1751-1772 yılları arasında yayımlanan *Encyclopédie*, yalnızca bilgi maddelerinin sistematik biçimde derlendiği bir başvuru kaynağı değil, aynı zamanda Aydınlanma’nın akılcı ve seküler dünya görüşünü topluma aktaran felsefi bir bildirge niteliği taşımıştır. Birçok Aydınlanmacı düşünürün

katkısıyla hazırlanan bu eser, dönemin epistemolojik dönüşümünü temsil etmiş, bilgiye dayalı yeni bir toplum ideali inşa etme arzusunun yazılı bir ifadesi hâline gelmiştir.

Ansiklopedi'nin Aydınlanma düşüncesi içinde üstlendiği işlev, yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dönemin yükselen burjuva sınıfının ideolojik meşruiyetini oluşturmada merkezi bir rol oynamıştır. Özellikle dini otoritenin etkisini sınırlandırma hedefiyle şekillenen bu düşünsel girişim, sansür ve baskılara rağmen yayılmayı başarmış ve çelişkilerle örülü bir toplumsal bağlamda etkisini sürdürmüştür. Diderot'nun öncülüğünde oluşturulan bu kapsamlı eser, üretim tekniklerini sistemli biçimde belgelemesiyle ekonomik ve teknik bilginin kamusal dolaşımına katkıda bulunmuş, bilimsel bilginin gündelik yaşamla kurduğu ilişkiyi görünür kılmıştır. Felsefi olarak bütüncül bir materyalizm iddiası taşımamakla birlikte, özellikle Diderot'nun doğa anlayışı ve insan düşüncesine ilişkin yorumları, sonraki yüzyılda gelişecek olan diyalektik materyalizmin kimi kavramsal temelleriyle örtüşmektedir. Siyasal düzlemde ise Ansiklopedi'de yer alan yazılarda anayasal monarşi, laiklik, güçler ayrılığı ve akılcı yönetim biçimleri gibi ilkelerin savunulması, burjuva sınıfının tarihsel rolünü ilerici bir çerçevede temellendirmiştir. Bununla birlikte bu ilericilik, ilerleyen dönemlerde kendi içinde sınırlarına ulaşacak olan bir dönüşüm potansiyelini de barındırmıştır. Bugün Ansiklopedi, sosyalist düşünce ve devrimci teoriler açısından Aydınlanma'nın öncül bir momenti olarak değerlendirilmeye devam etmekte, bireyin akıl yoluyla özgürleşmesini savunan yapısıyla çağdaş düşünsel arayışlara hâlâ ilham vermektedir. Diderot (1713–1774), bu projenin entelektüel merkezinde yer alan figür olarak, Aydınlanma'yı yalnızca bilgiyle değil, aynı zamanda eleştirel düşünme ile tanımlamış; bireyin dogmalardan bağımsız, rasyonel sorgulamayla hakikate ulaşabileceğini savunmuştur. Aydınlanmacı düşünceyi şu sözlerle tanımlar:

Aydınlanmacı... ön yargıları, gelenek ve görenekleri, eski olmaktan kaynaklanan genel kabulleri; otoriteyi ve kısacası insanların zihnini boyunduruk altına almış olan her şeyi çiğneyerek kendi kendine düşünmeye ve açık seçik ve genel ilkelere yükseltmeye cesaret eden; onları sorgulayan, tartışan, kendi deneyiminin ve aklının tanıklığından başka bir şeyi kabul etmeyen ve hiçbir şeye bağlanmadan ve taraf tutmadan incelediği felsefelerden sadece kendisine ait olan özel bir felsefe oluşturan bir filozoftur (Usta, 2017: 25).

Bu yaklaşım, Aydınlanma düşüncesinin özünü oluşturan özgürleşme idealine dayalıdır. Diderot'nun vurguladığı gibi, bireyin kendi düşünsel yetilerini kullanarak hakikate ulaşması, aklın özgürlüğünü yalnızca teorik değil, pratik bir sorumluluk haline getirir. Aydınlanma, yalnızca bilgiyi edinme süreci değil, aynı zamanda zihinsel boyunduruklardan kurtulma ve insanı düşünsel olarak özerkleştirme girişimidir. Bu anlayış, bireyi edilgin bir bilgi taşıyıcısından çıkarıp, eleştiren, sorgulayan ve yeni anlamlar inşa eden aktif bir özneye dönüştürür. Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da eşitlik, özgürlük ve demokrasi düşünceleri yaygınlık kazanmış, ancak bu süreçte yaşanan siyasi karışıklıklar, Aydınlanma'nın rasyonel toplum düzeni idealini sınamıştır. Bu bağlamda, dönemin aydınları yalnızca felsefi değil, aynı zamanda sosyolojik çözümlemelere yönelmiş, özellikle Auguste Comte gibi düşünürler, devrim sonrası Fransız toplumunun düzen arayışına pozitivist bir bakış açısıyla katkı sunmaya çalışmıştır (Alp, 2017: 423; Sönmez, 2010: 161).

Fransız Devrimi sonrasında eğitim, halkı bilinçlendirme ve toplumsal dönüşümü sağlama yönünde stratejik bir araç olarak konumlandırılmış, bu yaklaşım Batı toplumlarında düzensizliğin aşılması ve rasyonel temellere dayalı bir toplumsal düzenin kurulması çabalarıyla birleşmiştir. 1793 yılında devrim hükümeti, eğitimi kamusal ve ücretsiz bir hak olarak örgütlemeye yönelmiş, kilisenin eğitim üzerindeki hâkimiyeti zayıflatılarak devletin eğitimi yönlendirme rolü ön plana çıkarılmıştır. Bu reformlar, sınıfsal ayrıcalıkların eğitim alanında törpülenmesini ve her bireyin eşit eğitim hakkına sahip olması gerektiğini savunan anlayışın kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır (Swingewood, 2014: 256). Fransız Aydınlanması'nın yükseldiği bu dönemde, filozof-yazarlar olarak tanımlanan düşünürler, özellikle okuma-yazma öğrenmiş kentli orta sınıfı hedefleyerek akıl, deneyim ve özgürlük ekseninde toplumsal dönüşüm projeleri üretmişlerdir (İşler, 1999: 50). Newton, Locke ve Descartes gibi 17. yüzyıl düşünürlerinin epistemolojik ve bilimsel yaklaşımlarını toplumsal yaşamın her alanına uyarlamaya çalışan bu düşünürlerin başında Jean-Jacques Rousseau gelmektedir. Rousseau, Locke'un pedagojik görüşlerine karşı çıkarak çocuğun doğayla kurduğu ilişkiyi merkeze alan bir eğitim anlayışı geliştirmiş, duyguların fikirlerin hammaddesi olduğunu savunarak eğitimi yalnızca bilişsel değil, duygusal gelişimi de dikkate alan bütünsel bir süreç olarak ele almıştır. Rousseau'nun bu yaklaşımı, Aydınlanma'nın özgür birey idealini, eğitimin doğayla uyumlu bir şekilde yeniden kurgulanmasıyla gerçekleştirmeye yönelik güçlü bir felsefi öneridir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel nitelik, onun düşünen, kavrayan ve anlam üreten bir varlık olarak akla sahip olmasıdır. Akıl, yalnızca teorik bir yeti değil, aynı zamanda insanın doğayı dönüştürmesini, kültür ve medeniyet kurmasını mümkün kılan tarihsel bir kapasitedir. Bu çerçevede eğitim, insan aklını biçimlendiren, onu bilinçli ve yönlü bir etkinliğe dönüştüren temel süreç olarak belirir. Aydınlanma Çağı, aklın rehberliğinde inşa edilen bilimsel, düşünsel ve toplumsal ilerlemenin simgesi olmuş; bu dönemde eğitim, yalnızca bilgi aktarımını hedefleyen bir teknik değil, bireyin özgürleşmesini sağlayan etik ve politik bir pratik olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu anlayış doğrultusunda, eğitimin sistematik bir yapıya kavuşturulması, yöntem ve içerik açısından rasyonel temellere dayandırılması gerektiği fikri yaygınlık kazanmıştır. Öğretimin niteliğine dair yapılan tartışmalarda, bireyin yalnızca pasif bir bilgi alıcısı değil, aktif ve eleştirel düşünen bir özne olarak gelişmesi gerektiği vurgulanmış; bu bağlamda didaktik yöntemlerin içeriği, amacı ve işlevi üzerine yoğun felsefi çözümlemelere gidilmiştir. Bu yaklaşım, Aydınlanma'nın temel ideallerinden biri olan aklın özerkliği ve bireysel özgürlük düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir.

Aydınlanma dönemi, eğitim felsefesinde köklü bir zihinsel dönüşüm yaratarak aklın özerkliğini, bireysel yetkinliği ve eleştirel düşüncüyü eğitimin merkezine yerleştirmiştir. Bu dönemde eğitim, yalnızca bilgi aktarımı sağlayan bir araç olarak değil, bireyin özgür, bilinçli ve sorgulayıcı bir yurttaş olarak yetişmesini mümkün kılan bir toplumsal formasyon süreci olarak görülmüştür. Prusya'da uygulamaya konulan zorunlu eğitim politikaları, Fransa'da ulusal eğitim sisteminin temellerinin atılması, Newtoncu bilim anlayışının müfredata entegre edilmesi ve Diderot ile d'Alembert'in öncülüğünde oluşturulan Ansiklopedi projesi, Aydınlanma'nın eğitim alanına kazandırdığı önemli açılımlardır. Bu yaklaşımlar, yalnızca 18. yüzyılın değil, günümüzün çağdaş eğitim reformlarının da felsefi temelini oluşturmaya devam etmektedir. Aydınlanmacı düşünce, insanı doğayla uyumlu bir varlık olarak kabul eder ve onun ancak doğasına uygun, hümanist bir toplum düzeninde kendini gerçekleştirebileceğini savunur. Bu doğrultuda bireyin kendi potansiyelini keşfetmesi, aklını bağımsız biçimde kullanması ve kamusal alanda aktif bir özne olarak yer alması eğitimin asli hedefi hâline gelmiştir. Aydınlanma'nın temelinde, bireysel özgürlük ile toplumsal uyumun çelişmediği, aksine birbirini tamamladığı bir düşünsel yapı yer alır. Bu yapı, insan doğasının ortak yönlerinden hareketle evrensel etik değerlere ulaşmayı amaçlamakta ve bireysel çıkarların genel mutlulukla uzlaştırılabileceği bir toplum

modelini önermektedir. Hollinger'e (2005: 18) göre, gerçek anlamda özgür ve mutlu bir toplumu mümkün kılan şey, aklın ve bilimin rehberliğinde şekillenen, bağınazlık ve cehaletten arınmış bir eğitim sistemidir.

Aydınlanma düşüncesi, bireyi temel bir değer olarak merkeze alırken, onun gerçek anlamda mutluluğa ancak ahlaki temeller üzerine inşa edilmiş sağlıklı bir toplum yapısında ulaşabileceğini savunur. Bu yaklaşıma göre toplum, yalnızca bireylerin bir araya gelişinden ibaret değil, ortak amaçlar doğrultusunda şekillenen doğal ve zorunlu bir birlikteliktir. Toplumsal yaşamda bireylerin sahip oldukları haklar kadar birbirlerine karşı sorumlulukları da bulunmaktadır ve bu sorumluluklar, mülkiyet ve yaşam hakkı gibi temel değerlerin korunması ekseninde anlam kazanır. Ahlak, bu yapının ön koşulu olarak siyasetin önüne yerleştirilir ve siyasal düzenin meşruiyeti, bireylerin özgür iradeleriyle bu düzene rıza göstermesine bağlı kılınır. Bu bağlamda toplumsal sözleşme düşüncesi, bireyin hak ve güvenliğini siyasal otoriteyle kurduğu dengeli bir ilişki üzerinden teminat altına almayı hedefler (Taylor, 2004: 14). Modern toplumda birey özgürlüğünü kendi çıkarlarını gözeterek yaşarken, Rousseau bu bireyci ve rekabetçi yapıdan doğan yabancılaşmayı eleştirerek, özgürlüğün ancak toplumsal sorumlulukla bütünleştiğinde gerçeklik kazanacağını ileri sürer. Eğitimin bu çerçevede kazandığı anlam, sadece bireysel gelişimi değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğü ve etik duyarlılığı da kapsar. Bu düşünsel zemin, Kant ve Pestalozzi gibi dönemin önemli filozof ve pedagoglarını derinden etkilemiş, özellikle Rousseau'nun Emile adlı eseri, çocuğun doğasına uygun eğitimin olanaklarını sorgulayan modern pedagojik yaklaşımların temelini oluşturmuştur. Rönesans ve Reform sonrası Avrupa düşüncesine yön veren Rousseau, bireyin kendi deneyimlerinden türeyen ve özgürce keşfettiği bilgiyi merkeze alan eğitim felsefesiyle yalnızca siyaset teorisini değil, gelişim psikolojisini ve eğitim bilimini de dönüştürmüştür (Aktan, 2002: 53-64).

İKİNCİ BÖLÜM

JEAN-JACQUES ROUSSEAU’NUN DOĞA VE İNSAN FELSEFESİ: ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK VE UYGARLIK ELEŞTİRİSİ

2. 1. Rousseau’nun "Doğa" Kavramına Yüklelediği Anlam

Doğa durumu hipotezi, siyaset felsefesi tarihinde sıkça başvurulan ve tartışılan temel kavramlardan biri olarak öne çıkar. Bu kavram, medeniyet öncesi insan yaşamını betimleyen bir düşünsel modeldir ve birçok siyaset kuramcısı tarafından insanın hangi haklara sahip olduğu ya da hangi haklara sahip olması gerektiği sorusuna cevap ararken kullanılmıştır. Doğa durumunun gündeme getirilmesinin önemli bir nedeni, bu hakların korunabilmesi için siyasal bir otoritenin, yani devletin neden gerekli olduğunun açıklanmak istenmesidir. Aynı zamanda bu hipotez, devletin tarihsel ve kuramsal olarak nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelik bir temel oluşturur. Bununla birlikte doğa durumu kavramı üzerinde tam bir fikir birliği sağlanamamıştır çünkü doğa hâlinin nasıl tanımlanacağı, bu durumdaki insanın hangi yetilerle donatıldığı ve nasıl bir yaşam sürdüğü gibi sorular, her düşünürün kendi felsefi perspektifine göre farklı biçimlerde şekillenmiştir (Dent, 1991: 24). Bu nedenle doğa durumu, hem siyaset teorisi hem de insan doğasına ilişkin varsayımlar açısından zengin bir tartışma alanı sunmayı sürdürür.

Rousseau’nun doğa durumu ve doğal insan anlayışını ele almadan önce, bu kavramlara dair Hobbes ve Locke tarafından geliştirilen yaklaşımları kısaca incelemek, düşünsel bağlamı daha iyi kavrayabilmek açısından önem taşır. Rousseau’nun düşünce sistemi, büyük ölçüde Hobbes ve Locke’un doğa durumu kuramlarına getirdiği eleştiriler etrafında şekillenmiştir. İngiliz siyaset kuramcısı Thomas Hobbes (1588-1679), doğa durumunu oldukça karamsar bir perspektiften yorumlar ve insanların örgütlü bir toplum ortaya çıkmadan önce sürekli bir çatışma ve güvensizlik ortamında yaşadığını ileri sürer. Hobbes’a göre doğa hâlinde tüm insanlar eşittir ve bu eşitlik yalnızca fiziksel özelliklerle sınırlı değildir, aynı zamanda zihinsel yetiler açısından da geçerlidir. Bireyler arasında zaman zaman güç ya da zekâ bakımından farklar görülebilir ancak bu farklılıklar, bir insanın diğerleri üzerinde kalıcı bir üstünlük kurmasına yetecek nitelikte değildir. Böylece Hobbes, insan doğasını denetimsiz bırakıldığında bencil ve tehlikeli eğilimlere

açık olarak değerlendirmiş ve bu nedenle güçlü bir egemen otoritenin varlığını zorunlu görmüştür.

Thomas Hobbes, özellikle zihinsel kapasiteler bakımından insanların birbirine büyük ölçüde eşit olduğunu savunur çünkü her birey kendi aklını diğerlerinden üstün görme eğilimindedir. Hobbes'a göre bu durum, aslında insanların eşitsizliğinden değil, temeldeki eşitliklerinden kaynaklanır. Ancak bu eşitlik, toplumda bir güven ortamı yaratmaz aksine sürekli bir güvensizlik ve çatışma potansiyeli doğurur. Zira aynı imkânlara sahip bireyler, aynı amaçlara ya da kaynaklara yöneldiklerinde kaçınılmaz olarak rekabet içine girerler ve bu rekabet, çatışmaları tetikler. Bu süreçte insanlar, kendilerini koruma içgüdüleriyle birbirlerini tehdit olarak algılamaya başlar ve Hobbes'un doğa durumu anlayışına göre bu eşitlik temelli savaş hali içinde uzun süre yaşamlarını sürdürebilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla Hobbes, barışı sağlama umudu yoksa savaşa hazır olunması gerektiğini belirtir ve burada devreye giren doğru akıl kavramı, insanı önce barışı aramaya yönlendiren fakat bu mümkün olmazsa savunma gücünü kullanmayı öğreten bir yeti olarak tanımlanır. Doğru akıl, Hobbes'un düşüncesinde doğa yasalarıyla özdeşleşir ve bireyin yaşamını, bedensel bütünlüğünü koruması için uyması gereken ilkelere işaret eder.

Hobbes'un doğa durumu tasvirinde henüz mülkiyet, egemenlik ya da bireysel sınırlar belirlenmemiştir ve bu koşullar altında insanlar eşit ve özgür bir varoluşa sahip olsa da yalnızlık ve sürekli bir tehdit ortamı içinde yaşarlar. Bu güvensiz durum, Hobbes'a göre insan doğasının özünde bulunan bencillik ve çıkarıcılık eğilimlerinden beslenir ve bu özellikler doğal insanın kötücül eğilimler taşıdığını gösterir. Doğa durumundaki birey, davranışlarını düzenlerken doğru akıl ile hareket eder fakat bu akıl mutlak bir bilgi yetisi değil, daha çok faydaya dayanan bir akıl yürütme biçimidir. Bireyler kendi çıkarlarını koruma amacıyla karar alır ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde de yalnızca kendi akıl yürütmelerine dayanarak davranırlar. Devletin bulunmadığı bu ortamda herkesin akli hem kendi eylemleri hem de başkalarının davranışlarını değerlendirmek için temel ölçüt haline gelir ve doğru akıl böylece bireysel çıkarı koruyacak davranışları belirleyen bir rehber olur. Ancak Hobbes, bu bireysel akıl yürütmenin çoğu zaman eksik ya da hatalı olabileceğini ve bunun insanları tehlikeye sürükleyebileceğini belirtir. Ona göre doğa yasalarının ihlali de genelde bu yanlış akıl yürütmelerden doğar. Bu nedenle insanlar, doğa durumundaki sürekli çatışma ve güvensizlikten kurtulabilmek için sahip oldukları

doğal hakların bir kısmından vazgeçerek bir sözleşme yapar ve bu sözleşme aracılığıyla temsil yetkilerini bir egemene devrederek sivil toplumu meydana getirirler. Böylece devlet, bireylerin güvenlik beklentisine karşılık veren bir yapı olarak ortaya çıkar ve Hobbes'un düşüncesinde egemenin mutlak yetkisi, bu zorunluluğa dayalı olarak meşru kabul edilir.

İngiliz düşünür John Locke (1632–1704), doğa durumu üzerine yaptığı değerlendirmelerde Hobbes'tan farklı bir bakış açısı geliştirir ve siyasal iktidarın doğasını kavrayabilmek için öncelikle insanların toplum öncesi konumlarının çözülmesi gerektiğini savunur. Locke'a göre siyasal düzenin meşruiyetini tartışabilmek, insanın doğal durumdaki özelliklerini anlamayı zorunlu kılar çünkü bu analiz, bireyin hangi haklarla donandığını ve bu hakların nasıl korunacağını ortaya koyar. Locke'un tasarladığı doğa durumu, Hobbes'un çizdiği sürekli savaş ve tehlike dolu bir ortamdan oldukça farklıdır. Onun perspektifinde doğa durumu, insanların birbirinin kurdu olduğu ve sürekli korku içinde yaşadığı bir ortam değil, aksine bireylerin akıl yoluyla belli bir düzen kurabildikleri, temel hak ve özgürlüklerin korunabildiği bir hâl olarak düşünülür.

Siyasal iktidarı doğru biçimde anlamak ve onu kökeninden çözmek için, bütün insanların doğal olarak ne durumda olduklarını düşünmeliyiz. Bu durum, insanların başkasından bir şey istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilme haklarını kullanacakları yetkin bir özgürlük durumudur (Locke, 2012: 9).

Locke'un doğa durumu anlayışı, aklın rehberliğinde işleyen ve doğa yasası olarak adlandırdığı ilkeler doğrultusunda şekillenen, özgürlük ve eşitliğin temel değerler olduğu bir barış ortamı sunar. Bu bakış açısına göre insanlar doğuştan özgür ve eşit varlıklardır ancak bu doğal özgürlüğün ve güvenliğin uzun vadede korunabilmesi için ortak bir otoritenin varlığı gereklidir. Locke'a göre bu otorite, bireylerin karşılıklı rızalarına dayanarak oluşturdukları toplumsal sözleşme ile meşruiyet kazanır ve böylece siyasal iktidarın temeli bireysel özgürlüklerin korunmasına yönelik toplumsal bir uzlaşmaya bağlanır. Bu yaklaşım, bireylerin kendilerine ait doğal haklarını bir egemene teslim ederek mutlak bir otoriteye boyun eğmelerini değil, rasyonel bir biçimde uzlaşarak özgürlüklerini ve mülkiyetlerini garanti altına almalarını hedefler. Dolayısıyla Locke'un

toplumsal sözleşme teorisi, bireysel özerkliğin devamlılığını ve hukukun üstünlüğünü esas alarak özgürlük ilkesini siyasal düzenin merkezine yerleştirir.

Rousseau, insanlar arasındaki eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığını, hangi kökene dayandığını ve ne tür özellikler taşıdığını açıklamayı hedeflerken analizine sağlam bir temel kazandırmak amacıyla uygarlık öncesi döneme ait olduğunu varsaydığı bir doğa durumu ve bu dönemdeki doğal insan tasavvurundan hareket eder. Bu çerçevede doğa durumu, Rousseau için yalnızca teorik bir başlangıç noktası değil aynı zamanda insan doğasının özünü ve toplumsal yozlaşmanın kökenlerini kavrayabilmek için zorunlu bir referans kaynağıdır. Rousseau'nun doğa anlayışı, düşünce sisteminin merkezinde yer almakla birlikte yalnızca felsefi bir bağlamda ele alınmaz, aynı zamanda eğitsel, siyasal ve etik boyutları kapsayan çok katmanlı bir kavram olarak dikkat çeker. Ona göre doğa, yalnızca maddi dünyanın ya da canlı organizmaların işleyiş alanı değil, insanın tarih öncesi saf hali, yani kültürel çürümeden henüz etkilenmemiş otantik benliği ve ulaşılması gereken ideal bir varoluş biçimini de ifade eder). Rousseau'nun düşüncesinde doğa, hem insan eylemlerine yönelik normatif bir ölçüt hem de uygarlığın getirdiği eşitsizlikleri eleştirirken başvuru alanı olarak işlev görür. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* adlı eserinde doğayı, insanın medeni toplum öncesindeki doğal, eşit ve özgür durumuyla ilişkilendirir ve bu dönemde insanın içgüdüleriyle yönlendiği, bağımsız bir yaşam sürdüğü ve ahlaki bozulmadan uzak olduğu bir varlık biçimi çizdiğini belirtir. Ona göre doğa durumu, tarihsel anlamda gerçekten yaşanmış bir dönem olmaktan ziyade, insan doğasının kavranmasını kolaylaştıran kuramsal bir araç işlevi görür (Geçit, 2021: 310).

Rousseau'nun *Émile* ya da *Eğitim Üzerine* adlı eserinde doğa kavramı, eğitimin temel ilkesi olarak öne çıkar ve bu bağlamda doğaya uygun bir eğitim anlayışı, çocuğun bireysel gelişimini esas alan, onun doğal eğilimlerini koruyan ve toplumun getirdiği yapay beklentilere karşı bireyi savunan bir pedagojik yaklaşım olarak tanımlanır. Rousseau açısından doğa yalnızca eğitimin yöntemi değil aynı zamanda ulaşılması gereken nihai amacı da temsil eder. Öte yandan *Toplum Sözleşmesi* bağlamında doğa, siyasal düşüncenin temel değerleri olan özgürlük ve eşitliğin kuramsal kaynağı olarak görülür. Rousseau burada insanın doğuştan özgür olduğunu fakat toplumsal yaşamın başlamasıyla birlikte bu özgürlüğünü yitirdiğini ve onun yerini yapay eşitsizliklerin aldığını ileri sürer. Bu nedenle doğa, yalnızca geçmişe duyulan nostaljik bir özlem değil,

aynı zamanda gelecekte kurulacak adil bir toplumun ölçütü ve pusulası olarak değerlendirilir (Ağırman, 2018: 115). Rousseau'nun doğaya dönüş çağrısı, romantik bir arzudan öte, insanlık için yeni bir ahlaki ve siyasal yapılanma önerisi olarak okunmalıdır ve bu yaklaşımıyla çevre felsefesi, çocuk eğitimi ve eşitlikçi siyaset teorileri üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Rousseau, insanın doğa durumunda sade, özgür, eşit ve barışçıl bir varlık olarak yaşadığını savunur ve “doğa durumu” (*état de nature*) adını verdiği bu kuramsal yapı, insanın herhangi bir toplumsal organizasyonla karşılaşmadan önceki saf halini kavramaya yönelik bir düşünsel model işlevi görür (Geçit, 2021: 310). Bu perspektife göre doğal insan ne bencil ne de ahlaki açıdan üstün bir varlıktır, yalnızca doğanın düzeni içinde varlığını sürdüren bir varlık olarak tanımlanabilir. Bu insan tipi, basit ihtiyaçlarla yaşamını devam ettirir, yalnızlığı tercih eder ve doğayla uyumlu bir ilişki kurar. Rousseau'nun tasarımında doğal insanın temel özellikleri arasında kendine yeterlilik, bireysel yaşam, doğayla uyum ve özgürlük öne çıkar. Yasa, norm veya hiyerarşi gibi dışsal otoritelerin baskısı bulunmadığı için insan bu ortamda özgürlüğünü bütünüyle koruyabilir (Rousseau, 1762/2018: 17). Bunun yanı sıra doğa durumunda sosyal sınıfların, ekonomik ayrıcalıkların ya da politik üstünlüklerin var olmadığı bir eşitlik ortamı söz konusudur ve bu bağlamda her birey aynı koşullarda varlık gösterir. Ayrıca insanın doğuştan taşıdığı merhamet ya da acıma duygusu (*pitié*), başkalarına zarar vermesini sınırlayan doğal bir engelleyici işlevi görür ve böylece toplumsal bir düzen olmaksızın da barışçıl bir yaşam mümkün olur (Ağırman, 2018: 116).

Rousseau, özgürlükçü ve eşitlikçi özelliklere sahip doğa durumunu medeni toplumla karşılaştırdığında, insanın derin bir yabancılaşma yaşadığını ileri sürer çünkü toplumsal kurumların gelişimiyle birlikte birey özünden uzaklaşmış ve özel mülkiyetin yanı sıra hiyerarşik yapılar altında adeta köleleştirilmiştir. Bu dönüşüm, *Toplum Sözleşmesi* eserinde “İnsan özgür doğar, fakat her yerde zincire vurulmuştur” ifadesiyle açıkça dile getirilir (Rousseau, 1762/2018: 17). Rousseau'ya göre özel mülkiyetin ortaya çıkışı, insanlık tarihinde en köklü kırılmalardan biridir ve bu eleştirisini *Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* eserindeki “Bir arazi parçasını çitle çevirip, ‘Bu benimdir’ diyen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulan ilk kişi, uygar toplumun gerçek kurucusuydu” cümlesiyle güçlü biçimde ifade eder (Rousseau, 1755/2014: 58). Bu düşünce, eşitliğin yapay toplumsal kurumlarla nasıl bozulduğunu ve sömürü düzeninin nasıl

kurumsallaştığını gösterir. Rousseau'ya göre doğa durumu, yalnızca bir başlangıç noktası değil, aynı zamanda insan davranışlarını etik ve toplumsal açıdan değerlendirmek için başvurulması gereken normatif bir ölçüttür.

Rousseau'nun doğa anlayışı, insanın hem bireysel yaşamını hem de toplumsal ilişkilerini yeniden inşa etmesine imkân tanıyan bütüncül bir çerçeve sunar ve bu bağlamda doğa, yalnızca geçmişe ait bir tasvir değil, gelecekte ulaşılması gereken ahlaki bir kılavuz olarak değerlendirilir. Doğal varoluş hâli, bireyin sosyal karşılaştırmalardan, yapay isteklerden ve bencil tutkularından arınmış özgün bir yaşamını temsil eder (Öztürk, 2021: 193-210). Buna karşılık modern toplum, Rousseau'nun “*amour-propre*” olarak nitelendirdiği yapay benlik sevgisiyle bireyleri başkalarının onayına bağımlı kılarak onların otantik kendiliklerini kaybetmelerine yol açar (Melzer, 1990). Bu nedenle Rousseau'nun doğaya dönüş çağrısı, basitçe doğal yaşama geri dönmeyi değil, doğaya uygun bir ahlak anlayışını benimseyerek bireysel yaşamı yeniden inşa etmeyi ifade eder (Ağırman, 2018: 116). Böylece doğa, bireyin davranışlarını yönlendiren etik bir pusula olarak işlev görür ve Rousseau'nun düşüncesinde hem toplumsal eleştirinin hem de ideal bir insanlık tasavvurunun merkezinde yer alır.

Rousseau, *Émile* adlı eserinde eğitimin esas amacını doğaya uygun bireyler yetiştirmek olarak tanımlar ve çocuğun doğuştan iyi olduğunu, ancak toplumsal etkilerle bozulduğunu vurgulayarak eğitimin bu öz doğayı korumayı hedeflemesi gerektiğini savunur. “Doğaya aykırı olan her şey ahlaken de çarpıktır” ifadesi, Rousseau'nun eğitime yaklaşımının temelini oluşturur ve bu düşünce romantik akımı etkilemekle kalmamış, çevre etiği, sade yaşam felsefesi ve modern karşı-kültürel hareketler üzerinde de iz bırakmıştır (Doğa, Rousseau'nun düşüncesinde hem bireysel hem de toplumsal gelişimin belirleyici unsuru olarak yer alır ve onun eğitim kuramında doğa felsefesinin en görünür biçimde ortaya çıktığı alanı temsil eder. Rousseau'ya göre eğitim, bireyin doğal gelişim sürecine uygun ilerlemeli, çocuğun merakına, özgürlüğüne ve bireysel ritmine saygı duymalıdır (Korkmaz ve Oktem, 2014: 174). Bu nedenle geleneksel, ezberci ve otoriter eğitim modellerini sert biçimde eleştirir ve öğretmeni bilgiyi doğrudan aktaran bir figür değil, çocuğun öğrenme sürecini kolaylaştıran bir rehber olarak konumlandırır. Bu anlayış, daha sonraki dönemlerde Dewey, Montessori ve Freinet gibi pek çok çağdaş eğitim düşünürüne ilham vermiştir. Rousseau için eğitimin en temel hedefi, çocuğu doğayla ve kendi özülüyle uyumlu hâle getirmek, onu erdemli ve özgür bir birey olarak

yetiştirmektir ve bu yönüyle eğitim, bireyin ahlaki gelişimini önceleyen dönüştürücü bir vizyon taşır.

Rousseau, doğayı yalnızca bireysel bir yaşam ideali değil aynı zamanda siyasal düşüncenin de temeli olarak konumlandırır ve Toplum Sözleşmesi adlı eserinde siyasal meşruiyeti bireyin doğal haklarına dayandırarak açıklamaya çalışır. Ona göre siyasal kurumlar, bireyin doğuştan sahip olduğu özgürlük ve eşitliği koruyacak biçimde yeniden düzenlenmelidir (Orhan, 2012: 3). Bu anlamda doğa, yalnızca bir tarihsel anlatı değil, aynı zamanda eşitlik ve özgürlük ilkelerine dayalı adil bir toplumun kurulabilmesi için referans kabul edilen bir dayanak noktasıdır. Rousseau'nun siyasal tasarımı düzen, halkın ortak iyiliğini temsil eden genel iradeye dayanmalı ve bu irade halkın aktif katılımıyla ortaya çıkmalıdır. Rousseau, egemenliğin kaynağını halk olarak görür ve bunun devredilemez, bölünemez olduğunu savunur. Ona göre bireyler, özgürlük ve eşitliklerini koruyabilmek için bir toplum sözleşmesi yaparak ortak bir “genel irade” oluştururlar. Bu genel irade, tüm yurttaşların ortak çıkarını gözetir ve gerçek egemenliği temsil eder. Böylece Rousseau, halk egemenliğine dayalı, adaletli ve özgürlükçü bir siyasal düzen kurmayı amaçlar (Gül, 2003: 179).

Rousseau, ne mutlak monarşiyi ne de bireyci liberalizmi savunur çünkü her ikisi de doğanın sağladığı eşitlikçi temelden saparak toplumsal adaletsizliği yeniden üretir. Doğa durumu, ona göre baskının ve sömürünün bulunmadığı doğal bir dengeyi temsil eder ve bu denge, meşru siyasal otoritenin de temel ilkesi olmalıdır. Rousseau, halk iradesini yansıtmayan bir siyasi rejimin meşruiyetini yitireceğini ileri sürer ve bu yaklaşım, halk egemenliği, anayasal sınırlamalar ve katılımcı yurttaşlık gibi modern demokratik ilkelerin gelişiminde önemli bir esin kaynağı oluşturur (Orhan, 2012: 2). Onun doğaya dayalı siyasal perspektifi günümüzde de çevreci demokrasi, eşitlikçi yönetim ve katılımcı vatandaşlık yaklaşımlarını etkilemeyi sürdürmektedir.

Rousseau'nun doğa anlayışı, farklı felsefi alanlarda kalıcı ve derin etkiler üretmiştir: Siyasal düşüncede halk egemenliği ve genel irade kavramlarını merkeze alarak demokratik teorilere önemli bir ilham kaynağı olmuş, bu yaklaşımıyla modern katılımcı siyaset anlayışına yön vermiştir (Orhan, 2012: 2). Eğitim felsefesinde birey odaklı ve deneyime dayalı yaklaşımıyla geleneksel otoriter pedagojilere karşı çıkmış, çağdaş eğitim modellerine katkıda bulunmuştur (Korkmaz ve Oktem, 2014: 177). Çevre felsefesi

açısından bakıldığında, insan ile doğa arasındaki bağı vurgulayan düşüncesi, ekolojik etik tartışmalarına öncülük etmiştir (Geçit, 2021: 310). Ayrıca ahlak felsefesinde sadelik, merhamet, içtenlik ve otantiklik gibi değerlere yaptığı vurgu, bireyin modern dünyada yaşadığı yabancılaşmaya karşı güçlü bir eleştiri çerçevesi sunmuştur (Geçit, 2021: 312). Rousseau'nun bu bütüncül doğa anlayışı, hem insanın kendisini hem de toplumu yeniden değerlendirmesini zorunlu kılan kapsamlı bir etik, siyasal ve pedagojik çerçeve olarak öne çıkar. Doğa, onun felsefesinde sadece geçmişe dair bir nostalji değil, aynı zamanda insanlık için dönüştürücü bir ideal ve sürekli bir yol gösterici olarak konumlanır.

2. 2. İlk Doğa, İlk İnsan: Doğanın Elllerinde Biçimlenen Varlık

Rousseau'nun insan doğasına ilişkin görüşleri, onun toplum eleştirisinin ve siyaset kuramının merkezinde yer alır. Rousseau'ya göre ilk insan, tarihsel bir figürden ziyade, insan doğasını anlamak için geliştirilmiş felsefi bir düşünce deneyi olarak ele alınmalıdır. “Doğa durumu” adını verdiği bu kuramsal model, insanın doğa ile uyumlu, rekabetten ve toplumsal hiyerarşilerden bağımsız biçimde var olduğu varsayımsal bir başlangıcı ifade eder (Ağırman, 2018: 115). Rousseau, bu düşünsel çerçevede modern toplumun birey üzerindeki yabancılaştırıcı ve bozucu etkilerini eleştirir. Doğa durumundaki insan, temel eğilimlerini yapay kurumlar aracılığıyla değil, doğanın kendi kurallarıyla şekillendirir. Bu varoluş biçiminde insan, doğanın sunduğu kaynaklarla kendi kendine yeten, sade ve ölçülü bir yaşam süren, başkalarıyla üstünlük mücadelesine girmeyen bir özne olarak tanımlanır. Ayrıca Rousseau'ya göre bu insan ne özünde iyi ne de kötü olarak değerlendirilir çünkü ahlaki kavramlar ancak toplumsal düzenin ortaya çıkmasıyla anlam kazanır ve dolayısıyla doğal insan ahlaki bakımdan “nötr” sayılmalıdır (Geçit, 2021: 322).

Rousseau'nun doğa durumu anlayışı, onu Thomas Hobbes ve John Locke gibi diğer toplum sözleşmesi kuramcılarından ayıran özgün bir perspektife sahiptir. Hobbes, doğa durumunu sürekli bir çatışma ve korkunun egemen olduğu, herkesin herkesle savaştığı bir ortam olarak betimlerken, Locke ise bu durumu insanların doğal haklarını korumak için rızaya dayalı bir otoriteye ihtiyaç duyduğu ölçülü bir özgürlük alanı olarak görür. Buna karşılık Rousseau, doğa durumunu barışçıl, dengeli ve insanın özgürce kendi kendine yetebildiği bir varoluş biçimi olarak ele alır (Ağırman, 2018: 115). Rousseau'ya göre insanın özünde bozulmuş ya da kötücül bir eğilim bulunmaz, onu yozlaştıran asıl

etken yapay toplumsal kurumlar ve eşitsizliktir. Bu nedenle Rousseau'nun doğa durumu, insanın henüz toplumsal yabancılaşmaya uğramadığı ve bütüncül bir varlık olarak yaşamını sürdürebildiği ideal bir başlangıç noktasıdır (Geçit, 2021: 327). Onun “ilk doğa, ilk insan” tasarımı, hem insan potansiyelini anlamak hem de mevcut toplumsal düzeni eleştirel olarak sorgulamak için güçlü bir düşünsel araç sunar. Böylece Rousseau, insan doğasının ahlaki temelini toplumdan değil, doğanın kendisinden türeten ve siyasal düşünceye radikal bir alternatif getiren bir yaklaşım geliştirmiştir.

Rousseau'nun doğa durumu tasarımı, insanın tarih öncesi yaşamını romantize eden bir övgü değil, insan doğasını değerlendirmeye yönelik normatif bir eleştiri modelidir. Rousseau, bu bağlamda “vahşi insan” (*homme sauvage*) kavramını, barbarlık ya da ilkel şiddet değil, aksine bağımsızlık, sadelik ve masumiyetle tanımlanan bir varoluş biçimini anlatmak için kullanır. Ona göre doğa insanı, öncelikle özgür ve özerk bir varlıktır. Barınma, beslenme ve güvenlik gibi ihtiyaçlarını doğrudan doğadan karşılayabildiği için başka insanlara bağımlı kalmaz, böylece sosyal ilişkilere mecburiyet duymadan varlığını sürdürebilir. Rousseau'nun tasavvurunda bu insan tipi, modern bireyden farklı olarak sahip olma arzusu, rekabet tutkusu ya da lüks beklentileriyle yönlendirilmez, yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamakla yetinir ve bu nedenle daha dingin, dengeli ve huzurlu bir yaşam sürer (Geçit, 2021: 330). Filozof, ifade edildiği gibi, insanı doğal durumunda “vahşi insan” kavramıyla temellendirir. Rousseau'ya göre, vahşi insanın hayvanlar arasında dağınık biçimde yaşaması, onu bu hayvanlarla sürekli mukayese etmeye yöneltir. Vahşi insan, doğada varlığını sürdürebilmek için çevresel koşullara uyum sağlama yeteneğiyle donatılmıştır. Bu uyarlanma kapasitesi, hem avını yırtıcılara kaptırmamak hem de kendini savunmak adına ona çevik ve güçlü bir beden kazandırır. Bu bağlamda bedeni, vahşi insanın sahip olduğu ve kullandığı yegâne araç işlevi görür; onu çok yönlü biçimde kullanarak hem maharet hem de kuvvet bakımından üstünlük elde eder. Rousseau, bu noktada vahşi insanın bedensel yetkinliğini özellikle ön plana çıkarır:

Vahşi insan, vücudu bildiği biricik alet olduğundan, onu çeşitli şekillerde kullanır; bizim vücutlarımız ise idman yokluğundan buna elverişsizdir ve de mecburiyetlerin onu edinmeye zorladığı gücü ve çevikliği, bizim hünelerimiz ve ustalığımız elimizden alıyor. O, bir baltaya sahip olsaydı, bileği, o kadar sağlam dalları kırıp koparabilir miydi? Bir sapanı olsaydı bu kadar hızla eliyle taş atabilir miydi? Bir merdivene sahip olsaydı, ağaca o kadar kolay tırmanabilir miydi? Bir atı olsaydı, yarışta bu kadar hızlı olabilir miydi? Bütün bu makineleri edinip toplayacak zamanı uygar insana verin; vahşi insanı

kolayca aşacağından şüphe edilemez ama daha da eşit olamayan şartlar altında bir kavga görmek istiyorsanız, o vahşi insanla bu uygar insanı, çırlıçıplak ve silahsız olarak birbirinin karşısına koyun; bütün güçlerini aralıksız olarak el altında bulundurmanın, her türlü olaya karşı her zaman hazırlıklı bulunmanın ve her zaman bağdaşık bir bütün olarak kendini göstermenin üstünlüğünü anlayacaksınız (Rousseau, 2019: 95)

Sonuç olarak, doğal durumda insan, varoluşunu belirleyen çevresiyle tam bir ahenk içerisindedir. Zira yalnızca fiziksel bir varlık olarak, kendisini kuşatan maddi dünyaya bütünüyle tâbidir. İnsanın iç doğası ile dış dünyada gözlemlediği doğa arasında asli bir karşılıklılık bulunduğundan, bu bütünlük içinde herhangi bir uyumsuzluk yahut çatışma meydana gelmez. Toplumun inşa ettiği yapay rollerin, normların ve beklentilerin henüz ortaya çıkmadığı bu durumda, insanın yaşamı doğayla tam bir uyum içinde ilerler ve böylece içsel bir tatmin ve yeterlilik duygusu korunur. Rousseau'nun perspektifi, doğa insanının mütevazı, kendine yeten ve saldırganlıktan uzak bir varlık olarak betimlenmesiyle, Hobbes'un çatışma ve korku dolu doğa tasvirine açık bir karşıtlık oluşturur. Bu bağlamda Rousseau'nun doğa durumu anlayışı, modern insanın tüketim, rekabet ve yapay ihtiyaçlar nedeniyle içine düştüğü yabancılaşmayı sorgulayan güçlü bir felsefi eleştiri olarak değerlendirilebilir.

Rousseau'nun doğa durumu anlayışında dikkat çeken bir diğer önemli unsur, bu durumda şiddet ve rekabetin insan varoluşunun asli unsurları olarak görülmemesidir. Bu yaklaşımıyla Rousseau, Hobbes'un doğa durumunu sürekli çatışma ve korkunun egemen olduğu bir savaş ortamı olarak tanımlayan kötümser görüşüne açıkça karşı çıkar. Rousseau'ya göre doğa durumundaki insan, ne saldırgan ne de hırslı bir eğilime sahiptir, yalnızca kendi varlığını sürdürmekle ilgilenir ve başka insanlara zarar vermekten kaçınır (Ağırman, 2018: 115). Bu davranış biçimini şekillendiren temel ilkeler ise merhamet ve kendini koruma gibi doğal içgüdülerdir. Rousseau'nun perspektifinde bu içgüdüler, insanın toplumsal kurallar olmaksızın da dengeli ve barışçıl bir yaşam sürdürebileceğini gösteren düzenleyici bir yapı sunar ve böylece doğa durumunu, Hobbes'un tasvir ettiği sürekli çatışma hâlinde ayırır. Rousseau'nun şu cümlesi, doğa insanının ihtiyaçlarının ne denli sade olduğunu açık biçimde ortaya koyar:

Onu bir meşe ağacının altında karnını doyurmuş, ilk rastladığı dereye susuzluğunu gidermiş, kendisine yemeğini sağlayan aynı ağacın dibinde uyumuş

olarak görüyorum. Böylece onun ihtiyaçları karşılanmıştır (Rousseau, 1755/2014: 94).

Bu tasvir, Rousseau'nun doğa insanını son derece mütevazı, doğayla tam bir uyum içinde yaşayan ve yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmış bir varlık olarak konumlandığını göstermektedir. Rousseau'ya göre toplumsal düzenin yarattığı tüketim alışkanlıkları, sınıfsal ayrışmalar ve zorunlu işbölümleri, bu doğal ve basit yaşam biçiminin yerini insanı başkalarına bağımlı kılan karmaşık ve yapay ilişkiler ağına bırakmıştır. Rousseau'nun doğa durumu kuramı, insanın başlangıçta özgür, eşit ve masum bir varlık olduğunu, ancak toplumsal gelişmeyle birlikte bu masumiyetin ve özgürlüğün bozulduğunu savunarak modern insanın yaşadığı içsel gerilimleri ve toplumsal yabancılaşmayı anlamak için güçlü bir felsefi çerçeve sunmaya devam etmektedir.

Rousseau, insan doğasının bozulmasını özel mülkiyetin ortaya çıkışına bağlayarak toplum eleştirisini derinleştirir ve başlangıçta insanların eşitlik ve özgürlük içinde yaşadığını ancak özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte bu dengenin bozulduğunu savunur. Ona göre mülkiyet, toplumsal eşitsizliklerin, hiyerarşik yapıların ve çatışmaların temel kaynağı haline gelmiştir (Geçit, 2021: 313). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* (1755) adlı eserinde bu dönüşümü insanlık tarihindeki en sarsıcı kırılma olarak nitelendirir ve “Bir tarlayı çitle çevirip ‘bu benimdir’ diyen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulan ilk kişi, uygar toplumun gerçek kurucusudur” ifadesiyle (Rousseau, 1755/2014: 79). Bu görüşünü çarpıcı biçimde dile getirir. Rousseau'nun bu tespiti, bireysel mülkiyetle birlikte doğan sosyal eşitsizlikleri, ekonomik sömürü biçimlerini ve siyasal tahakküm düzenlerini eleştirel bir bakışla sorgulayan güçlü bir felsefi argüman sunar. Rousseau, doğal durumda varlığını sürdüren insanın uygarlık evresine geçişini, mülkiyet fikrinin zuhur etmesiyle temellendirir. Ona göre, mülkiyet düşüncesinin ortaya çıkışı, doğal halin sona ermesine ve böylece medeni toplumun inşasına zemin hazırlayan tarihsel bir eşiği temsil eder. Bu dönüşüm, Rousseau'nun ifadesiyle, insan topluluklarının doğal saflığından koparak kurumsallaşmış düzene yönelmesinin başlangıcıdır. Bu durum Rousseau'nun ifadesi ile şu şekilde açıklanır:

Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip “*Bu, bana aittir!*” diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır

kazıkları söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine “Bu sahtekâra kulak vermekten sakının! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz!” diye haykıracak olan kişi, insan türünü nice suçlardan, nice savaşırlardan, nice cinayetlerden, nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu! Fakat öyle görünüyor ki o zaman işler, o güne kadar oldukları gibi sürüp gidemeyecekleri noktaya artık gelmişlerdi. Çünkü ancak birbiri ardından meydana gelebilen daha önceki birçok fikre dayanan bu mülkiyet fikri, insan aklında birden bire teşekkül etmedi. Doğa halinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hüner ve bilgi elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti (Rousseau, 2019: 133).

Rousseau’ya göre mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte insan toplumu köklü biçimde değişmiş ve bu değişim çeşitli boyutlarda bozulmalara yol açmıştır. İlk olarak, eşitlik bozulmuştur çünkü doğa durumunda herkes benzer yaşam koşullarına sahipken, mülkiyet bazı bireylerin diğerleri üzerinde egemenlik kurmasına zemin hazırlamıştır (Geçit, 2021: 310). İkinci olarak, bağımsızlık kaybolmuştur çünkü başlangıçta kendi kendine yeten birey, mülkiyetin hâkim olduğu toplumda ekonomik ve sosyal ilişkiler aracılığıyla başkalarına bağımlı hale gelmiştir (Ağırman, 2018: 115). Üçüncü olarak, rekabet ve çatışma yaygınlaşmıştır çünkü mülkiyet arzusu, temel ihtiyaçlarla yetinen insanı hırslı, kıyaslayıcı ve çıkarıcı bir figüre dönüştürerek doğa ile uyumlu olan içsel dengesini zedelemiştir. Son olarak, doğa ile kurulan ilişki de çatışmacı bir hâle bürünmüştür çünkü insan doğayı artık birlikte yaşanacak bir alan olarak değil, sahip olunacak, sömürülecek ve kontrol edilecek bir nesne olarak algılamaya başlamıştır ve bu tutum modern çevre krizlerinin felsefi temelini oluşturur (Geçit, 2021: 330).

Rousseau’ya göre mülkiyetin ortaya çıkışıyla şekillenen toplumsal dönüşüm, insanın yalnızca toplumla değil aynı zamanda kendi öz benliğiyle ve doğayla kurduğu ilişkide de yabancılaşmasına neden olmuştur. Bu yabancılaşma sonucunda özgürlük, artık doğayla uyumlu bir varoluşun ifadesi olmaktan çıkarak hukuk düzeni, sosyal statü ve mülkiyet üzerinden tanımlanan sınırlı bir kavrama indirgenmiştir. Böylece birey, toplumsal ilişkilerinde giderek rekabetçi, gösterişçi ve faydacı bir kimlik geliştirirken doğayla kurduğu ilişki de hâkimiyet ve araçsallaştırma temeline dayalı bir yaklaşıma dönüşmüştür (Ağırman, 2018: 115). Rousseau’nun bu eleştirileri, özellikle Karl Marx’ın insanın üretim araçları karşısındaki yabancılaşmasını açıklayan analizleriyle paralellik taşır. Marx, mülkiyetin ve sınıf ayrımlarının insanın özüne ve emeğine yabancılaşmasına

yol açtığını ileri sürerek, Rousseau'nun açtığı bu eleştirel damarı tarihsel maddecilik perspektifiyle derinleştirmiştir. Rousseau'nun doğa durumuna dair ortaya koyduğu eleştirel çerçeve, aynı zamanda çağdaş ekoloji düşünürlerinin de doğa ile insan arasındaki sömürü ilişkisini sorgulamalarında önemli bir kuramsal kaynak olmuştur ve böylece modern toplumun mülkiyet, sınıf ve doğa karşısındaki etik sorumluluklarını tartışmaya açan güçlü bir felsefi miras bırakmıştır.

Rousseau, doğa insanını daha iyi anlayabilmek için onu sıkça hayvanlarla karşılaştırır ve bu yöntem aracılığıyla insanın fiziksel yetenekleri ile bilişsel kapasitesini, hayvanların içgüdüsel davranışlarıyla ilişkilendirerek hem benzerlikleri hem de farklılıkları ortaya koyar. Ona göre doğa hâlindeki insan, modern bireyden farklı olarak bedensel becerileriyle, duyuları aracılığıyla ve içgüdüleriyle doğanın bir parçası gibi hareket eder ve çevresiyle uyumlu bir şekilde var olur (Korkmaz ve Oktem, 2014: 174). Bu karşılaştırma, Rousseau'nun insanın doğal yetilerini ve uyum kapasitesini vurgularken aynı zamanda medeniyetin getirdiği yapay alışkanlıklara yönelik eleştirisini temellendirmesine imkân tanır.

Rousseau, *Émile* adlı eserinde duyuların insan gelişiminin ilk aşamasını oluşturduğunu ve aynı zamanda akıl yürütmenin temeli olarak işlev gördüğünü özellikle vurgular. Ona göre insan, doğrudan duyuşal deneyimler aracılığıyla düşünmeyi ve akıl yürütmeyi öğrenir. Bu yaklaşımı destekleyen şu ifadesi oldukça açıktır: “İçimizde oluşan ve gelişen ilk yetelerimiz duyularımızdır. Duyuları geliştirmek sadece onları kullanmak değil, aynı zamanda onlar aracılığıyla doğru akıl yürütmeyi öğrenmektir. Çünkü biz, ancak deneyerek dokunmayı, görmeyi ve işitmeyi öğreniriz” (Rousseau, 1762/2009: 145). Rousseau burada, aklın soyut düzeyde değil, duyular aracılığıyla elde edilen deneyimlerle şekillendiğini ortaya koyarak modern pedagojik yaklaşımlar için de öncü bir görüş ileri sürer.

Rousseau'nun bu yaklaşımı, insanı yalnızca akılcı bir varlık olarak değil, aynı zamanda duyuşal deneyimler yoluyla öğrenen ve çevresine uyum sağlayabilen canlı bir organizma olarak gördüğünü açıkça ortaya koyar. Doğa durumundaki insan, yalnızca fiziksel gücüyle değil, çevresindeki işaretleri algılayabilme ve tehlikelere karşı refleks geliştirebilme becerileriyle de yaşamını sürdürür ve bu yönüyle doğayla iç içe bir varoluş sergilerken hayvansal özelliklere yaklaşır (Korkmaz ve Oktem, 2014: 176). Ancak insan,

hayvanlardan farklı olarak irade sahibi bir varlık olması nedeniyle öğrenme, uyum sağlama ve kendisini dönüştürme kapasitesine sahiptir ve bu esneklik onun ayırt edici özelliğini oluşturur (Geçit, 2021: 328). Rousseau, doğa insanını daha az gelişmiş bir varlık olarak değil, aksine doğayla uyumlu, sürdürülebilir bir ilişki kurabilen bir özne olarak değerlendirir. Modern bireyin ise teknik ilerlemeler sayesinde kolaylaştırılmış yaşamı nedeniyle bedensel dayanıklılığını ve duysal hassasiyetini yitirdiğini vurgular. Buna karşılık doğa durumundaki insan, bedenini daha etkin kullanabilen ve çevresine karşı çok daha duyarlı kalan bir varlık olarak Rousseau'nun düşüncesinde olumlu biçimde konumlanır (Ağırman, 2018: 115).

Rousseau'nun insan ile hayvan arasındaki karşılaştırması, yalnızca spekülâtif bir doğa durumu betimlemesi olarak değil, aynı zamanda modern toplumun insan doğası üzerinde yarattığı yabancılaştırıcı etkileri eleştiren düşünsel bir temel olarak da değerlendirilmelidir. Rousseau, modernliğin teknik ilerlemelerle sağladığı konforun insanın duysal, bedensel ve ahlaki yetilerini körelttiğini ileri sürer. Bu çerçevede “doğaya dönüş” çağrısı, geriye dönük bir biyolojik ilkelciliği savunmak anlamına gelmez, aksine insanın doğal eğilimleriyle uyumlu, özgürlüğü, öz-yeterliliği ve ahlaki gelişimi önceleyen bir yaşam biçimini yeniden kurma yönünde etik bir perspektif sunar. Rousseau'nun bu önerisi, insan doğasına dair antropolojik bir kavrayıştan güç alırken aynı zamanda kültürel yapıların insan üzerindeki sınırlandırıcı etkilerini sorgulayan eleştirel bir felsefi müdahale niteliği taşır.

Rousseau, uygarlığın insan üzerindeki etkilerini ele alırken yalnızca ahlaki ya da toplumsal çözümlere değil, aynı zamanda fiziksel yetkinliğin gerilemesine de dikkat çeker. Ona göre doğa durumundaki insan, bedensel becerilerini etkili biçimde kullanan, doğayla uyumlu ve güçlü bir varlık olarak öne çıkar. Bu insan tipi, çevresine karşı duyarlılığını ve dayanıklılığını sürekli olarak geliştirme imkânına sahiptir. Buna karşın modern birey, teknolojik imkânların sağladığı kolaylıklar nedeniyle bedenini aktif biçimde kullanma ihtiyacını büyük ölçüde kaybetmiş, bu da onun hem doğaya karşı duyarlılığını hem de fiziksel yeterliliklerini zayıflatmıştır (Ağırman, 2018: 115-120). Rousseau'nun bu eleştirisi, insan doğasının yalnızca zihinsel ya da ahlaki boyutlarla değil, bedensel boyutlarla da şekillendiğine dair bütüncül bir anlayışı yansıtır. *Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev*'de Rousseau, bu görüşünü doğrudan dile getirir:

Vahşi insan, vücudu bildiği tek alet olduğundan onu çeşitli şekillerde kullanır. Bizim vücutlarımız ise idman eksikliğinden dolayı buna elverişsizdir (Rousseau, 1755/2014: 95).

Rousseau, insan doğasının yozlaşmasının temel nedenini özel mülkiyetin ortaya çıkışı olarak değerlendirir ve bu görüşü doğrultusunda toplum eleştirisini derinleştirir. Doğa durumunda insanlar özgürlük ve eşitlik içerisinde yaşarken, mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte bu denge bozulmuş; toplumsal eşitsizlik, hiyerarşi ve çatışma ortamı doğmuştur (Geçit, 2021: 310). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* (1755) adlı yapıtında Rousseau, bu değişimi insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirir. Rousseau'ya göre, “Bir tarlayı çitle çevirip ‘bu benimdir’ diyen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulan ilk kişi, uygar toplumun gerçek kurucusudur” (Rousseau, 1755/2014: 79). Bu söz, sadece mülkiyet kavramının değil; onunla birlikte gelişen statü farklılıklarının, ekonomik eşitsizliklerin ve siyasi tahakkümün başlangıcını da ifade eder. Mülkiyetin doğuşuyla:

1. Eşitlik ortadan kalkmıştır: Doğal koşullarda insanlar eşitken, bireysel mülkiyetin edinilmesi bu dengeyi bozmuş ve bazı bireyler diğerleri üzerinde güç kazanmıştır (Geçit, 2021: 310).
2. Bağımsızlık yitirilmiştir: Doğal insan kendi kendine yeterken, mülkiyet ilişkileri insanı başkalarına bağımlı kılmıştır (Ağırman, 2018: 115).
3. Yarış ve çatışmalar başlamıştır: İnsanın yalnızca temel ihtiyaçlarına göre hareket ettiği doğa halinden çıkarak, daha fazlasını arzulayan ve diğerleriyle rekabete giren bir varlığa dönüşmesi, onun doğayla olan uyumunu sarsmıştır (Geçit, 2021: 310).
4. Doğayla çatışma doğmuştur: Mülkiyet ilişkileri, doğayı birlikte yaşanacak bir ortam değil, denetlenecek ve sömürülecek bir kaynak olarak görmeye başlamıştır; bu da günümüzdeki çevre tahribatının düşünsel kökenini oluşturur (Geçit, 2021: 310).

Rousseau'ya göre modern toplumun dönüşümü, insanı yalnızca doğadan değil, aynı zamanda kendi öz varlığından da uzaklaştırarak yabancılaştırmasına yol açmıştır. Bu bağlamda özgürlük, doğayla uyumlu bir varoluş biçimi olmaktan çıkarak mülkiyetin ve hukukun belirlediği sınırlar içinde tanımlanan ayrıcalıklı bir statüye indirgenmiştir. Yeni

toplumsal düzen, bireyler arasındaki ilişkileri dayanışma yerine rekabet, sadelik yerine gösteriş temelinde şekillendirmiş ve insanın doğayla kurduğu uyumlu ilişkiyi tahakküme dayalı bir ilişkiye dönüştürmüştür (Ağırman, 2018: 115). Özgürce ve özerk biçimde varlık gösteren insan, zamanla gelişen yeni gereksinimlerin doğurduğu zorunluluklar karşısında, kendi türdeşlerinin otoritesini tanımak durumunda kalmıştır. Rousseau'ya göre bu durum efendi-köle ilişkisi yaratmıştır:

İnsan, hemcinslerinin efendisi bile olsa, bir anlamda köle olur; zenginse onların hizmetine, fakirse onların yardımına bağlıdır; orta halli olmak da onu, onlardan vazgeçebilecek duruma hiç getirmez. (Rousseau, 2019: 149).

Böylece, insanın topluluk içinde üstünlük kazanma ve kendisini daha görünür kılma eğilimi, çıkarların çatışmasıyla birleştiğinde, rekabet, kıskançlık ve başkalarına yönelik tahripkâr davranış eğilimlerini tetiklemiştir. Bu durum Rousseau'ya göre şu şekilde ifade edilir:

Böylece en güçlüler ya da en zavallılar kendi güçlerini ya da kendi gereksinmelerini başkalarının malı üzerinde bir tür hak, kendilerine göre mülkiyet hakkıyla eşdeğerde bir hak haline getirdikleri için bozulan eşitsizliği korkunç bir kargaşa izledi. Böylece zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutluğu, herkesin dizginleri boşanmış tutkuları, doğal merhameti ve adaletin henüz zayıf olan sesini boğarak insanları hasis, cimri, özenen, kötü kişiler haline getirdi (Rousseau, 2019: 149).

Rousseau'nun bu eleştirileri, yalnızca kendi döneminin siyasal ve toplumsal yapılarını sorgulamakla kalmamış, aynı zamanda mülkiyet, sınıf ayrımları ve yabancılaşıma gibi kavramlar etrafında gelişen pek çok düşünsel akıma ilham vermiştir. Bu doğrultuda Rousseau'nun fikirleri, Karl Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışından günümüz ekolojik kuramlarına kadar uzanan geniş bir teorik hattın önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Onun toplumsal eleştirisi, mülkiyetin insan doğası üzerindeki bozucu etkilerini görünür kılarak etik ve politik felsefenin sınırlarında yankı bulan güçlü bir düşünsel perspektif ortaya koymuştur

Rousseau, insan doğasını çözümleyebilmek için insanı sıkça hayvanlarla karşılaştırır ve bu yöntemi aracılığıyla insanın bedensel ve zihinsel kapasitelerini hayvanların içgüdüsel davranışlarıyla karşılaştırarak aradaki temel farkları açığa çıkarmayı amaçlar. Rousseau'ya göre doğal insan, modern insanın aksine, doğayla uyumlu ve bütüncül bir ilişki içerisinde yaşar ve yalnızca fiziksel olarak değil aynı

zamanda duyusal ve zihinsel düzeyde de doğanın bir parçası gibi hareket eder (Korkmaz ve Oktem, 2014: 174). Bu karşılaştırma, Rousseau'nun insanın doğasındaki özgürlük ve bağımsızlık potansiyelini vurgularken, modern toplumun getirdiği yapaylıkla oluşan yabancılaşmayı eleştirmesine imkân tanır. *Émile* adlı eserinde, duyuların insan gelişiminin başlangıç noktası ve düşünsel yetilerin temel dayanağı olduğunu vurgular:

İçimizde oluşan ve gelişen ilk yetilerimiz duyularımızdır. Duyuları geliştirmek sadece onları kullanmak değil, aynı zamanda onlar aracılığıyla doğru akıl yürütmeyi öğrenmektir. Çünkü biz, ancak deneyerek dokunmayı, görmeyi ve işitmeyi öğreniriz (Rousseau, 1762/2009: 145).

Bu yaklaşım, Rousseau'nun insanı yalnızca akıl yoluyla düşünen bir varlık olarak değil, çevresini duyuları aracılığıyla algılayan ve bu algılara göre davranışlarını şekillendiren bir organizma olarak gördüğünü açıkça ortaya koyar. Doğa durumundaki insan, sadece fiziksel dayanıklılığıyla değil, aynı zamanda çevresel değişkenleri sezme ve onlara uyum sağlama yeteneğiyle de hayatta kalır ve bu özellikleriyle doğaya içkin bir varlık olarak konumlanır (Korkmaz ve Oktem, 2014: 174). Bununla birlikte insan, potansiyel gelişme kapasitesi ve özgür iradesi sayesinde hayvandan ayrılır çünkü hayvan davranışlarında içgüdüsel kalıplara bağlıyken insan deneyim yoluyla öğrenme ve davranışlarını dönüştürme imkânına sahiptir (Geçit, 2021: 330). Rousseau'ya göre işte bu esneklik, insanın en temel ayırt edici özelliğidir. O, doğal insanı geri kalmış bir figür olarak değil, doğayla daha dengeli, duyarlılığı korunmuş ve bedensel becerilerini aktif kullanan bir varlık olarak değerlendirir. Buna karşılık modern insan, teknolojik kolaylıkların etkisiyle hem bedensel yeteneklerini hem de duyusal farkındalığını kaybetmiştir (Ağırman, 2018: 115). Dolayısıyla Rousseau'nun hayvan-insan karşılaştırması yalnızca teorik bir analiz değil, aynı zamanda modern yaşam biçimlerinin insan doğasını nasıl yabancılaştırdığına dair güçlü bir eleştiridir ve onun doğaya dönüş çağrısı, ilkel bir yaşama özlem değil, insanın özüne daha uygun ve dengeli bir hayat anlayışının savunusudur.

Rousseau, uygarlığın insan üzerindeki etkilerini değerlendirirken yalnızca ahlaki ve toplumsal bozulmaları değil, aynı zamanda bedensel kapasitenin zayıflamasını da dikkate alır. Ona göre doğa insanı, fiziksel yetilerini tam olarak kullanabilen ve doğayla uyumlu biçimde yaşayan dirençli bir varlıktır. Buna karşılık modern insan, teknolojik

kolaylıkların getirdiği rahatlık nedeniyle bedenini kullanma ihtiyacını büyük ölçüde kaybetmiş ve bu durum hem fiziksel zayıflığa hem de doğayla kurulan bağın kopmasına neden olmuştur (Ağırman, 2018: 115). Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* adlı eserinde bu düşüncelerini açıkça ifade eder ve doğa insanının karşılaştığı asıl tehditlerin yırtıcı hayvanlardan ya da doğrudan gelen saldırılardan değil, yaşlanma, hastalık veya çocukluk gibi doğal yaşamın kaçınılmaz sınırlarından kaynaklandığını belirtir. Gerçek tehlikeler, doğanın kendisinde var olan zorluklardır ve yaşamın doğasından gelir. Nitekim “İnsanın en tehlikeli düşmanları hayvanlar değil, doğal sakatlıklar, çocukluk, yaşlılık ve hastalıklardır” (Rousseau, 1755/2014: 97) ifadesi bu bakışı somutlaştırır. Rousseau’ya göre doğa insanı, bu zorluklara karşı bedenini güçlendirerek ve çevresiyle uyum geliştirerek hayatta kalmayı başarır. Bu anlayış, onun insan tasavvurunda biyolojik uyum yeteneğini ve doğa içerisindeki yaşam deneyiminin önemini merkeze aldığını göstermektedir (Korkmaz ve Öktem, 2014: 174).

Çocukluk: Rousseau’ya göre çocukluk, insan yavrusunun diğer hayvanlara kıyasla oldukça savunmasız ve uzun süreli bakıma ihtiyaç duyduğu bir dönemdir ancak bu kırılganlık aynı zamanda eğitilebilirliğin ve gelişme potansiyelinin de göstergesidir. Rousseau, bu uzun çocukluk sürecinin insanın kültürel, ahlaki ve toplumsal açıdan şekillendirilebileceği en kritik evre olduğunu vurgulayarak, insan doğasının esnekliğini ve öğrenme kapasitesini özellikle öne çıkarır (Dağdelen ve Şeker, 2024: 15). Bu yaklaşım, Rousseau’nun insanı yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal bir varlık olarak değerlendirdiğinin önemli bir göstergesidir.

Yaşlılık: Rousseau’ya göre doğa durumundaki insan, yaşlandıkça kaçınılmaz olarak fiziksel yetilerini kaybetmeye başlasa da sade, dengeli ve ölçülü yaşam biçimi sayesinde bu süreçle başa çıkmada modern insana kıyasla çok daha dirençli bir konumda bulunur. Ona göre modern toplumun yıpratıcı ve yapay koşullarından uzak bir yaşlılık, bireyin doğal ritmine uygun şekilde yaşlanmasını ve dolayısıyla daha sakin, daha uyumlu ve “doğal” bir ölüm süreci geçirmesini mümkün kılar (Ağırman, 2018: 115). Bu yaklaşım, Rousseau’nun insan doğasını doğayla bütünleşik biçimde ele alan felsefi bakış açısının önemli bir yansımasıdır.

Hastalıklar: Rousseau, doğa insanının yapay yaşam biçimlerinden uzak kaldığı için hastalıklara karşı daha dirençli olduğunu ileri sürer ve bu nedenle karmaşık tedavilere, doktorlara ya da ilaçlara ihtiyaç duymadan sağlıklı kalabileceğini savunur. Ona göre doğal yaşam tarzı, hastalıklara zemin hazırlayan koşulların neredeyse ortadan kalktığı bir ortam sağlar. Bu görüşünü “Doğal insanın ilaçlara ve doktorlara ihtiyacı yoktur çünkü hastalıklara neden olacak yapay yaşam koşulları yok denecek kadar azdır” şeklinde ifade eder (Rousseau, 1755/2014: 98). Bu yaklaşım, Rousseau’nun doğayla uyumlu yaşamın beden sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini vurgulayan bütüncül insan anlayışının önemli bir boyutunu oluşturur.

Rousseau’nun bu düşünceleri, modern tıbbı bütünüyle reddetmekten ziyade, yaşam biçiminin doğallığı ile beden sağlığı arasındaki bağı sorgulayan eleştirel bir perspektif olarak değerlendirilebilir (Geçit, 2021: 310). Ona göre doğaya dönüş yalnızca romantik bir özlem değil, insanın bedensel direncini, zihinsel dengesini ve bütüncül varoluşunu koruyabilmesi için zorunlu bir yaklaşımı temsil eder. Doğal yaşamın uyumlu yapısı, bireyin hem fiziksel hem zihinsel yetilerini dengeli bir şekilde geliştirmesine olanak sağlayarak sağlığını daha kalıcı ve sürdürülebilir bir temele oturtur. Bu bakış açısı, Rousseau’nun insanı doğayla bütünleşik ve organik bir varlık olarak ele aldığı felsefi yaklaşımının önemli bir uzantısıdır.

Rousseau’nun doğa anlayışı, yalnızca insanın kökenine dair bir felsefi düşünce deneyi olmakla kalmaz, aynı zamanda modern dünyada artan yabancılaşmaya, doğanın tahribatına ve yapay yaşam biçimlerine yöneltilmiş güçlü bir eleştiridir. Rousseau’ya göre gerçek özgürlük, doğayla uyum içinde yaşamakla mümkün olabilir çünkü doğa insanı sade, bağımsız ve dengeli bir yaşam sürerken modern insan, yapay ihtiyaçlar, toplumsal baskılar ve teknolojik bağımlılıklar arasında özgürlüğünü yitirmiştir (Geçit, 2021: 310). Bu nedenle Rousseau’nun doğa felsefesi, siyaset, eğitim, çevre ve ahlak gibi pek çok alanda düşünceyi yeniden gözden geçirmeyi gerektirir. Onun fikirleri, günümüzde çevreci hareketlerden çocuk merkezli pedagojik yaklaşımlara, eşitlikçi siyaset kuramlarından sade yaşam felsefelerine kadar birçok alana ilham vermeyi sürdürmektedir. Rousseau’nun doğaya dönüş çağrısı, geçmişini idealize eden bir geri dönüş değil, insanın hem kendi doğasıyla hem de çevresiyle yeniden dengeli ve uyumlu bir ilişki kurmasına zemin hazırlayacak bir gelecek vizyonudur.

2. 3. Doğal Durumdaki İnsanların Bilişsel Özellikleri

Rousseau'nun doğa durumu kuramına göre, insanın zihinsel yetileri, doğayla bütünleşmiş bir varoluşa uygun biçimde işler ve bu nedenle sınırlı bir bilişsel kapasiteye sahiptir. Rousseau'nun *homme naturel* olarak tanımladığı doğal insan, modern bireyin sahip olduğu soyut düşünme kabiliyetinden ve felsefi sorgulama becerisinden yoksundur çünkü bu yetiler, Rousseau'ya göre ancak dilin, kültürün ve toplumsal kurumların gelişmesiyle birlikte ortaya çıkabilir. Bu doğal insanın bilişsel dünyası temelde duyular aracılığıyla elde edilen doğrudan algılara dayanır ve davranışlarını yaşamsal içgüdüler şekillendirir (Geçit, 2021: 310). Dolayısıyla doğa hâlindeki insanın zihinsel işleyişi, karmaşık kavramsal çerçeveler geliştirmek ya da derin felsefi analizler yapmak yerine, temel hayatta kalma ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmış bir işlevsellik sergiler. Bu portre, Rousseau'nun insan zihninin toplumsal ve kültürel etkileşimlerle şekillendiği düşüncesini temellendirirken aynı zamanda insan doğasına dair daha sade ve içgüdüsel bir tasavvur sunduğunu gösterir. Rousseau, doğal insanın bu sınırlı bilişsel kapasitesini şu şekilde ifade eder:

“Doğa insanı yalnızca hisleri ve anlık ihtiyaçlarıyla yönlendirilir. O, felsefi spekülasyonlarla ilgilenmez ve soyut kavramlara dair herhangi bir bilgiye sahip değildir” (Rousseau, 1755/2014: 85).

Doğal insanın zihinsel işleyişi, doğrudan gözlem ve somut deneyime dayanır; içgüdüler ve deneyimsel öğrenme, soyut düşünmenin yerini alır. Rousseau, bu bilişsel sınırlılığı bir yoksunluk olarak değil, uygarlığın getirdiği yapaylık ve yabancılaşmadan uzak, yalın ve doğayla uyumlu bir bilgelik formu olarak değerlendirir (Geçit, 2021: 310).

Rousseau'ya göre doğa durumundaki insan, bugünkü anlamıyla gelişmiş bir dile sahip değildir. Bunun yerine iletişim, basit sesler, mimikler ve bedensel hareketler aracılığıyla gerçekleşir. Bu dönemde insan, çevresiyle ilişki kurarken doğrudan deneyim ve gözleme başvurur. Dilin gelişimi ise ancak toplumla birlikte ve soyut düşüncenin oluşumuyla mümkündür. Dilin olmayışı, doğal insanın karmaşık kavramlar üretmesini sınırlar ve onun bilişsel evrenini duyularla sınırlı bir alanla kısıtlar. Rousseau'ya göre:

“İlk insanlar duyularını ve isteklerini sesler ve jestlerle ifade ediyordu; dilin karmaşıklığı toplumla birlikte gelişti” (Rousseau, 1755/2014: 92).

Bu açıdan dil yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda insanın soyutlama yapma ve analitik düşünme kapasitesini geliştiren bir yapı taşı olarak değerlendirilir (Dağdelen ve Şeker, 2024: 23). Rousseau'ya göre doğa durumundaki insan, dünyayla öncelikle duyuları aracılığıyla ilişki kurar ve bilişsel süreçleri ampirik, yani deneyime dayalı ve anlık biçimde işler. Bu insan gördüğü, dokunduğu, duyduğu ve kokladığı şeyler üzerinden bilgilenir ve modern insan gibi teorik bilgi sistemlerine sahip değildir. Ancak doğayla kurduğu doğrudan ve sürekli etkileşim sayesinde çevresel değişimlere karşı yüksek bir duyarlılık geliştirir ki bu durum, onun doğada hayatta kalma ve uyum sağlama kapasitesini güçlendiren temel bir unsur olarak öne çıkar (Geçit, 2021: 311).

Rousseau, doğa durumundaki insanın davranışlarını yönlendiren iki temel içgüdüyü açıkça ortaya koyar. Bunlardan ilki, *amour de soi* olarak adlandırdığı kendini koruma içgüdüsüdür. Bu güdü insanın hayatta kalma ve varlığını sürdürme arzusunu ifade eder ve doğada karşılaştığı tehlikelere karşı savunma geliştirmesini sağlar (Geçit, 2021: 311). İkinci temel içgüdü ise *pitié* olarak tanımlanan merhamettir. O merhameti şu şekilde tanımlar:

Demek ki merhamet, doğal bir duygudur; her bireyin kendisine duyduğu sevginin faaliyetini hafifletip yumuşatarak, bütün türün, karşılıklı olarak kendini muhafazasına yardım eder. Bizi acı çektiğini gördüklerimizin yardımına düşünmeden koşturan bu duygudur; doğa halinde kanunların, törelerin, erdemin yerini, tatlı ve yumuşak sesine herkesin boyun eğmesi üstünlüğüne de sahip olarak bu duygu alır. Gürbüz bir vahşiyi, kendi geçimini başka yerde bulabileceğini umuyorsa, zayıf bir çocuğun ya da sakat bir ihtiyarın güçlüklerle kazanılmış geçimini elinde almaktan alıkoyan bu duygudur. Adaletin, iyice düşünülmüş şu yüce bilge sözü: "Sana nasıl yapılmasını istiyorsan, başkalarına öyle yap "yerine, bütün insanlara, herhalde daha az mükemmel, ama öncekinden belki de daha yararlı şu doğal iyilik bilge sözünü, yani "yapacağın iyiliği başkalarına olanağı olduğu kadar az zarar vererek yap" sözünü esinleyen bu duygudur (Rousseau, 2019: 123).

Bu eğilim, doğal insanın kendisine doğrudan zarar gelmediği sürece başka canlılara zarar vermekten kaçınmasını ve bu sayede toplumsal ahlakın henüz oluşmadığı bir ortamda dahi empati ve hoşgörü gösterebilmesini mümkün kılar. Rousseau'nun bu iki içgüdüye vurgu yapması, insanın özünde saldırgan ya da kötücül değil, aksine varlığını sürdürmeye ve diğer varlıklarla asgari düzeyde uyum içinde yaşamaya yatkın bir doğaya sahip olduğunu temellendirmesi açısından önemlidir.

Rousseau, doğa insanının bilimsel merak ve entelektüel keşiflerden yoksun olduğunu belirtir. Doğal insan, doğayı anlamaya ya da kontrol etmeye çalışmak yerine, doğanın sunduğu koşullarla uyum içinde yaşamayı tercih eder. Modern insanın bilimsel merak ve araştırma arzusunun doğada mevcut olmadığını savunan Rousseau, bu durumu şöyle ifade eder:

Doğa insanı, soyut bilgi arayışından çok, yaşamını sürdürmeye odaklıdır (Rousseau, 1755/2014: 93).

Bu yaklaşım, Rousseau'nun bilimsel ve teknolojik gelişmelere karşı mesafeli, eleştirel duruşunun da bir yansımasıdır. Doğa durumunda, bilinen anlamda ahlaki akıl yürütme veya etik normlar bulunmaz. Rousseau'ya göre adalet, yasalar, mülkiyet hakları ve toplumsal sözleşmeler gibi kavramlar, ancak toplumun oluşumuyla birlikte ortaya çıkar. Doğal insan, herhangi bir toplumsal yükümlülük ya da ahlaki ilke doğrultusunda değil, yalnızca başkalarına zarar vermeme içgüdüleriyle hareket eder. Bu anlamda doğa durumu, kurumsallaşmış bir ahlak düzeni değil, biyolojik içgüdülerle yönlendirilen bir yaşam formudur.

Rousseau'nun bu tasviri, insanın zihinsel yetilerinin temel olarak hayatta kalmaya ve doğayla dengeli bir biçimde yaşamaya yöneldiği bir varoluş biçimini ortaya koyar. Doğal insan, soyut düşünce ve kuramsal bilgi birikiminden yoksundur. Ancak bu, onun eksik ya da ilkel olduğu anlamına gelmez. Rousseau'ya göre bu bilişsel sadelik, insan doğasının bozulmamış ve barışçıl bir hâlidir. Bu sade yapı, modern toplumlarda görülen eşitsizlik, yabancılaşma ve karmaşık sosyal ilişkilerle karşılaştırıldığında, daha huzurlu ve özgür bir yaşam biçimini temsil eder (Geçit, 2021: 311).

Sonuç olarak, Rousseau'nun doğa durumu kuramında resmettiği doğal insan, bilişsel açıdan soyut düşünce, kuramsal analiz ya da bilimsel merak gibi yetilerden yoksun olsa da, duylara dayalı deneyimleriyle çevresine uyum sağlayabilen, yaşamsal içgüdüleriyle yön bulan işlevsel bir zihin yapısına sahiptir. Bu insan, doğanın ritmiyle bütünleşmiş, bedensel ve duysal becerileriyle sürdürülebilir bir yaşam kurabilmiş bir varlık olarak değerlendirilebilir. Rousseau'ya göre toplumsal kurumların ve dilin gelişimiyle birlikte biçimlenen yüksek düzeydeki akli faaliyetler, insan doğasının potansiyelini ortaya koysa da, aynı zamanda yabancılaşmanın da kaynağı olabilir. Bu

nedenle doğa durumundaki bilişsel özellikler, insan zihninin temel formunu gösteren felsefi bir model sunar ve modern insanın düşünsel karmaşıklığına eleştirel bir ayna tutar.

2. 4. Doğal Durumdaki İnsanların Ayırıcı Nitelikleri

Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* (1755) adlı eserinde geliştirdiği doğa durumu tasarımı, insan doğasını anlamak için güçlü bir felsefi temel sunar. Rousseau, bu kuramsal çerçevede doğa insanını medeni insanla karşılaştırarak iki varlık biçimi arasındaki belirgin farkları ortaya koyar ve böylece Thomas Hobbes ile John Locke gibi toplum sözleşmesi kuramcılarından ayrılan özgün bir perspektif geliştirir. Ona göre doğa durumundaki insanın en belirgin özelliği, doğuştan sahip olduğu özgürlük yetisidir. Bu insan, hayvanlardaki içgüdüsel davranış kalıplarının ötesine geçerek seçim yapabilme ve özgür iradeyle hareket edebilme kapasitesine sahiptir (Geçit, 2021: 310). Ancak Rousseau'nun sözünü ettiği bu özgürlük, modern toplumlarda rastlanan siyasal ya da hukuki anlamdaki özgürlükten farklıdır çünkü doğal insan herhangi bir yasa, kurum veya otorite tarafından sınırlanmamış bir yaşam sürer ve bu nedenle “doğal özgürlük” olarak tanımlanan asli bir özerkliğe sahip olur.

İnsan özgür doğar, fakat her yerde zincire vurulmuştur (Rousseau, 1762/2018: 5).

Bu düşünsel yaklaşım, Rousseau'nun Thomas Hobbes'un doğa durumu anlayışına doğrudan karşı çıkmasına yol açar. Hobbes, doğa durumunu bireylerin sürekli çatışma ve güvensizlik içinde olduğu, herkesin herkesle savaştığı bir ortam olarak tanımlar ve bu nedenle insanların güvenliklerini koruyabilmek için mutlak bir merkezi otoriteye yani Leviathan'a ihtiyaç duyduğunu savunur. Buna karşın Rousseau, doğa durumunu barışçıl, sade ve özgür bir yaşam olarak değerlendirir ve insanların mülkiyetin ya da toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıkışına dek doğayla uyum içinde yaşadıklarını ileri sürer. Rousseau'ya göre doğa insanının temel güdülerinden biri olan kendini koruma içgüdü (amour de soi), bireyin hayatta kalma ve temel ihtiyaçlarını karşılama yetisini ifade eder ancak bu dürtü Hobbes'un betimlediği biçimde bencil ya da saldırgan değildir. Aksine, doğal insan gereksiz çatışmalardan kaçınan ve ihtiyacı kadar olanla yetinmeyi bilen bir varlıktır (Ağırman, 2018: 115). Bu noktada John Locke'un doğa durumu tasarımı Rousseau'ya Hobbes'a kıyasla daha yakındır çünkü Locke, doğa durumundaki insanların yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi temel haklara sahip olduklarını öne sürer (Senemoğlu,

2017: 187). Ancak Rousseau, doğa durumunda mülkiyetin bulunmadığını ve bunun sonradan ortaya çıkarak eşitsizliğin kaynağını oluşturduğunu özellikle vurgular.

Rousseau'nun doğa insanı anlayışında bireyin en temel ahlaki yönünü merhamet duygusu oluşturur. Rousseau'ya göre insan, doğası gereği başkalarının acılarına kayıtsız kalmaz ve bu içsel şefkat hissi medeni toplumun yasalarından değil, insan doğasının özünden kaynaklanır ve gerçek anlamda toplumsal adaletin temeli olur. Buna karşılık Hobbes, insanın doğasını özünde bencil olarak görür ve bu nedenle güçlü bir otorite kurulmadığı sürece toplumsal düzenin sağlanamayacağını savunur (Hobbes, 2010: 189). Rousseau ise insanın bencilliğe ancak toplumsal rekabetin ve eşitsizliğin ortaya çıkmasıyla yöneldiğini ileri sürer. Bu noktada David Hume'un ahlak anlayışı Rousseau'ya daha yakındır çünkü Hume da ahlaki temelin akılcı hesaplamalardan değil, insanda doğuştan var olan duygusal eğilimlerden kaynaklandığını savunur (Hume, 2006: 79). Bu perspektif, insanın doğal merhamet kapasitesini, toplum öncesi dönemde uyumlu ve barışçıl bir yaşamın temel dayanağı olarak görür.

Rousseau'ya göre doğa insanı, zihinsel kapasitesi bakımından sınırlıdır ve soyut düşünme yetisi, uzun vadeli plan yapma becerisi ya da bilimsel merak gibi medeni insana özgü bilişsel niteliklerden yoksundur. Bu insanın bilişsel dünyası esas olarak içgüdülerine ve duymalar aracılığıyla edindiği doğrudan deneyimlere dayanır (Evren, 2015: 31). Bu yaklaşım, Descartes ve Kant'ın insan aklına dair görüşleriyle belirgin biçimde çelişir. Descartes, insanı “düşünüyorum, öyleyse varım” ifadesiyle tanımlayarak düşünmenin özsel bir varlık kanıtı olduğunu savunur ve aklı doğrudan insan varoluşunun temeli olarak görür. Benzer şekilde Kant da aklın evrensel yasalar koyabilme ve kendini düzenleyebilme yetisine sahip olduğunu ileri sürer ve insanın özgürlük kapasitesini aklın bu özerkliğine bağlar. Oysa Rousseau, insan aklının gelişiminin kültür, dil ve toplumsal kurumlarla birlikte biçimlendiğini savunur ve doğal insanda düşüncenin henüz bu aşamaya ulaşmadığını, onun esasen içgüdüleriyle hareket eden bir varlık olduğunu öne sürer (Koçak, 2004: 189). Bu bakış açısı, insan doğasına ilişkin modern rasyonalist yorumlardan farklı olarak, bilişsel yetilerin tarihsel ve toplumsal koşullar içinde şekillendiğini temellendirmesi bakımından özgün bir çerçeve sunar.

Rousseau, doğa durumunda dilin henüz var olmadığını ileri sürer ve bu dönemdeki iletişimin temel olarak basit sesler, jestler ve doğrudan gözleme dayalı işaretlerle

gerçekleştirdiğini savunur. Ona göre dilin karmaşık yapıları ve soyut düşünceyi mümkün kılan kavramsal çerçeveler, ancak toplumsal yaşamın ve kültürel kurumların ortaya çıkışıyla birlikte gelişebilmiştir (Evren, 2015: 31). Bu yaklaşım, Rousseau'nun dilin yalnızca biyolojik bir yeti değil, aynı zamanda toplumsal bir inşa süreciyle biçimlenen kültürel bir ürün olduğunu düşündüğünü gösterir.

Rousseau'nun düşüncesinde mülkiyetin ortaya çıkışı, doğal eşitliğin sona ermesi ve toplumsal eşitsizliğin başlangıcı olarak değerlendirilir. Ona göre doğa insanı, mülkiyet kavramından tamamen uzak bir şekilde eşitlik ve özgürlük içinde yaşar ancak bir kişinin toprağı sahiplenerek “bu benimdir” demesi ve onu çitle çevirmesiyle birlikte uygar toplumun temelleri atılır ve eşitsizlik ortaya çıkar (Korkmaz ve Öktem, 2014: 174). Rousseau, bu süreci insan doğasının bozulması olarak görürken, John Locke'un mülkiyeti doğal bir hak olarak tanımlayan anlayışıyla kesin bir karşıtlık içindedir. Locke, bireylerin emekleriyle elde ettikleri şeyler üzerinde mülkiyet hakkı olduğunu savunur ve bunun toplumsal düzenin temeli olduğunu ileri sürer. Oysa Rousseau için mülkiyet, doğada var olmayan ve insanı doğasından koparıp toplumsal rekabet, hiyerarşi ve eşitsizlik gibi sorunlara sürükleyen yapay bir kurumdur.

Rousseau, doğal insanı kendi kendine yeten, toplumsal bağlardan bağımsız ve sade bir yaşam süren bir varlık olarak tanımlar ve bu bağımsızlık onun doğa içinde özgür ve huzurlu bir varoluşu gerçekleştirmesini sağlar. Bu yaklaşım, Aristoteles'in insanı *zoon politikon*, yani siyasal bir hayvan olarak tanımlayan ve insan doğasının yalnızca topluluk içinde gelişebileceğini savunan anlayışıyla temelden çelişir. Aristoteles'e göre birey, erdemli ve tam bir insan olmak için politik topluma muhtaçtır. Oysa Rousseau, insanın toplum içinde yozlaştığını, özgürlüğünü kaybettiğini ve doğal barışçılığını yitirdiğini ileri sürer. Rousseau'ya göre doğa durumundaki insan doğuştan barışçıl, özgür ve içgüdüleriyle uyumlu bir varlıktır, fakat toplumsal kurumların ortaya çıkışı onu otoriteye bağımlı, rekabetçi ve hırslı bir varlığa dönüştürmüştür. Bununla birlikte Rousseau, insanın tamamen doğaya geri dönmesini değil, doğal özgürlüğü koruyacak ve eşitliği yeniden inşa edecek adil bir toplumun kurulmasını önerir. Bu önerisini *Toplum Sözleşmesi* (1762) adlı eserinde geliştirdiği “genel irade” (*volonté générale*) ve doğrudan demokrasi ilkeleriyle temellendirir. Rousseau'nun bu düşünceleri, Karl Marx'ın toplumsal eşitsizliğe ve mülkiyetin sömürücü yapısına getirdiği eleştirilerde, Nietzsche'nin modern değerleri sorgulayan kültürel analizlerinde ve çağdaş ekolojik

kuramların doğa ile uyumlu bir yaşam arayışında derin izler bırakmıştır. Marx, sınıf mücadelesi ve tarihsel materyalizm anlayışıyla Rousseau'nun eşitsizlik eleştirisini radikal bir zemine taşıırken, Nietzsche özgür bireyin yaratıcı gücünü vurgulayarak Rousseau'nun otantik benlik arayışına yeni bir boyut eklemiş, Aristoteles ise politik topluluk olmadan erdemli yaşamın kurulamayacağını savunarak Rousseau ile köklü bir karşıtlık oluşturmuştur

2. 5. Uygarlığın Paradoksu: Doğa Durumundan Toplum Sözleşmesine Geçiş

Rousseau'nun insanlık tarihine ilişkin çözümlemesinde uygarlığın üçüncü evresi, çeşitli çıkar hesaplarıyla inşa edilen ve sözde sözleşmelerle meşrulaştırılan yapay bir siyasal düzenin ortaya çıktığı dönem olarak tanımlanır. Bu aşamada siyasal eşitsizlik belirgin biçimde derinleşmiş, bireyler ise özgürlük taleplerini açıkça dile getirmeye başlamıştır. Ancak Rousseau'ya göre bu özgürlük talebi, doğrudan bir doğa özgürlüğü değil, medeni yani sivil bir özgürlük biçiminde aranmaktadır ve bunun gerçekleşmesi yeni bir toplumsal sözleşmenin kurulmasına bağlıdır. Rousseau, mevcut yozlaşmış düzenin aşılabilmesi için tüm bireylerin yaşamlarını ve mülklerini koruyacak ortak bir otorite etrafında birleşmeleri gerektiğini ileri sürer. Bu birleşme, bireylerin hem topluluğa katılmasını hem de kişisel özerkliklerini sürdürebilmelerini güvence altına almalıdır. Bu düşünceye göre toplumdaki herkes, zengin ya da yoksul ayrımı olmaksızın tüm haklarını ahlaki bir birlik adına devretmeli ve başlangıçta egemen bir otoriteye tabi olmanın doğurabileceği özgürlük kaybı korkusu, sözleşmenin kolektif ve eşitlikçi yapısıyla aşılmalıdır. Böyle bir toplumsal düzen, kimsenin başkasından daha fazla ayrıcalık elde edemeyeceği, eşitlik ve ortak irade ilkesine dayalı bir siyasal yapı oluşturur.

Rousseau'ya göre toplum sözleşmesine katılan bireyler, yapay uygarlığın yarattığı adaletsizlikten zarar görmüş ve bu nedenle ortak bir düzene ihtiyaç duyan insanlardır. Sözleşmenin kabul edilmesiyle kurulacak olan yeni toplumsal yapı, eşitlik ve özgürlük ilkelerine dayalı olarak herkesin ortak faydaya ulaşmasını sağlayacak, kimsenin kayba uğramadığı bir düzen yaratacaktır. Bu düzenin amacı, insanları ahlaki bir varlık olarak yeniden şekillendirmektir. Rousseau, sözleşmenin özünü “her bireyin kendini bütünle kayıtsız şartsız bağlaması” ifadesiyle tanımlar. Bu bağlamda bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarların dengelenbilmesinde belirleyici olan kavram, genel iradedir. Egemenliğin gerçekleşmesi de bu genel iradenin yaşama geçirilmesiyle mümkündür.

Rousseau, üç farklı irade biçimini ayırt eder: bireysel irade yalnızca kişinin kendi çıkarına yönelir ve yurttaş tarafından sınırlandırılması gerekir, herkesin iradesi ise bireysel isteklerin toplamı olarak kalır ve ortak iyiye ulaşamaz, buna karşılık genel irade, halkın ortak yararını temsil eder ve yurttaşlık bilincinin ifadesidir. Ona göre egemenlik ancak bu genel iradeye dayanarak var olabilir ve halkın elinde bölünemez, devredilemez, mutlak ve yanılmaz bir otorite olarak kalmalıdır. Bu bakış açısı, Rousseau'nun insanın gerçek özgürlüğünü koruyacak ve adil bir toplum düzenini inşa edecek siyasal vizyonunu felsefi olarak temellendirir.

Rousseau'nun toplum sözleşmesi anlayışında egemenliğin sınırları da açık biçimde tanımlanmıştır. Egemen güç, toplumsal sözleşmenin belirlediği çerçeveyi aşamaz ve yurttaşların mülkiyeti ya da özgürlüğü üzerinde keyfi bir tasarruf hakkı kullanamaz. Bu nedenle egemenliğin, bireyleri eşit şekilde koruması zorunludur Rousseau'ya göre yasalar, belirli kişilere değil tüm topluluğa hitap eder ve bu yönüyle genel iradenin ifadesidir. Kişisel isim belirtilmeden çıkarılan bu yasalar, halkın ortak yararını gözetir. Ona göre, yasaların bulunduğu her siyasal yapı esasen bir cumhuriyet olarak tanımlanabilir. Ancak bu yasaların adil biçimde oluşturulabilmesi için toplumun belli bir olgunluk düzeyine ulaşmış olması gerekir). Rousseau, yasama yetkisinin halkın elinde bulunduğunu ve asla başka bir otoriteye devredilemeyeceğini savunur. Yürütme organı ise yalnızca bu yasaları uygulamakla görevlidir ve egemen güç ile halk arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir araç işlevi görür. Hükümetin yapısı da yurttaşların özgürlüğünü koruyacak ve sürdüreceği biçimde kurgulanmalıdır Bu yaklaşım, Rousseau'nun özgürlük ve eşitlik odaklı siyasal düzen tasarımının özünü oluşturan kritik bir ilkedir.

Rousseau, hükümet biçimlerini demokrasi, aristokrasi ve monarşi olarak üç ana kategoride ele alır ve bu sistemlerin seçimini toplumun büyüklüğüne göre temellendirir. Küçük ölçekli toplumlarda doğrudan demokrasi etkili olurken, orta büyüklükte aristokrasi, daha büyük ve zengin toplumlarda ise monarşi işlevsel bir yönetim biçimi olarak öne çıkar. Bununla birlikte Rousseau, hangi hükümet biçimi benimsenirse benimsensin, tüm siyasal yapıların egemenliğin gözetiminde ve genel iradenin rehberliğinde işlemesi gerektiğini savunur. Bu nedenle yurttaşların ortak bir duyguda birleşerek toplumsal birlikteliklerini koruması, sistemin sürdürülebilirliği açısından zorunludur.

Rousseau'nun toplum sözleşmesi anlayışına karşıt olarak Hobbes'un yaklaşımı, doğa durumunda herkesin eşit olmasına rağmen bu eşitliğin güvensizlik yarattığını ve bunun da savaşa yol açtığını öne sürer. Hobbes'a göre böyle bir ortamda adalet kavramı geçerli değildir, ancak insanlar ölüm korkusu ve güvenlik arzusu nedeniyle aklın yol gösterdiği doğa yasalarına yönelerek barış arayışına girer. Bu noktada bireyler, doğal haklarının bir kısmından vazgeçerek mutlak otoriteyi temsil eden Leviathan'a yetki devrederler. Leviathan, hem halkı koruyan hem de zor kullanma gücüne sahip bir otorite olarak toplumsal düzeni sağlar ve böylece mülkiyetin ve adaletin temeli oluşur (Hobbes, 2001: 96).

Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı ise yalnızca bir anayasal düzen önerisi değil, aynı zamanda eşitliği ve özgürlüğü merkeze alan ahlaki bir proje olarak öne çıkar. Bu yaklaşım, egemenliğin doğrudan halkta bulunduğu ve yasalar yoluyla kolektif biçimde uygulandığı bir sistem tasarlar. Böylece her yurttaşın temel hakları korunur ve özgür bir toplum inşa edilir. Rousseau'nun doğa durumu, mülkiyet eleştirisi ve toplum sözleşmesi fikirleri, kapitalizmin doğurduğu eşitsizlikler, devlet otoritesinin bireysel özgürlük üzerindeki etkisi ve demokratik katılımın sınırları gibi güncel tartışmalarda hâlâ yankı bulmaktadır. Bugün çevreci hareketler, doğrudan demokrasi savunucuları ve eşitlikçi siyasal yaklaşımlar Rousseau'nun görüşlerini yeniden yorumlamakta ve modern toplumu dönüştürmek için bir imkân olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte Rousseau'nun düşüncesi, bir ütopya özlemi mi yoksa modern dünyanın yeniden inşasına dair gerçekçi bir yol haritası mı sunduğu sorusunu gündemde tutarak, uygarlık paradoksunun bugün de devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, "Uygarlığın paradoksu" ifadesi, Rousseau'nun felsefesinde insanın trajik yolculuğunu özetler: doğa durumundaki özgür, bağımsız ve sade varoluştan, karmaşık, eşitsiz ve otoriteye bağımlı bir toplumsal düzene geçiş. Rousseau'ya göre bu geçiş, insanın öz benliğinden kopuşunu simgelerken, aynı zamanda özgürlüğün yeniden inşası için aklın ve ahlaki iradenin devreye girdiği bir dönemeçtir. Toplum sözleşmesi, tam da bu paradoksun çözüm arayışıdır: insan, kaybettiği doğal özgürlüğünü, eşitliğe ve ortak iradeye dayalı bir siyasal yapı içinde yeniden kurma çabasıyla telafi edebilir. Bu düşünce, modern siyasetin hâlâ tartıştığı en derin soruyu gündeme taşır: İnsanın kendini gerçekleştirebilmesi, ancak kendini sınırlayan ortak yasalar yoluyla mı mümkündür?

Rousseau'nun önerdiği bu dönüşüm, uygarlığın açmazlarını aşmak için felsefi bir cesaret çağrısı olarak okunabilir.

2. 6. İlkel Saflıktan Toplumsal Düzenin Zincirlerine: Uygarlığın Yüğü

Rousseau'nun doğa hâinden toplumsal düzene geçiş sürecine ilişkin geliştirdiği düşünceler, yalnızca tarihsel bir anlatı değil, aynı zamanda çağdaş toplumun siyasal ve ahlaki yapısına yönelik derin bir eleştiri niteliği taşır. Rousseau'nun temel savı, insanın başlangıçta özgür, barışçıl ve kendine yeten bir varlık olarak doğada saf bir şekilde yaşadığı, ancak uygarlığın ilerlemesiyle birlikte bu saflığın bozulduğu ve bunun sonucunda eşitsizlik, tahakküm ve ahlaki yozlaşmanın ortaya çıktığı yönündedir. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* (1755) ile *Toplum Sözleşmesi* (1762) eserlerinde Rousseau, özel mülkiyetin doğuşu ile birlikte toplumsal kurumların ve siyasi otoritenin insan doğasındaki bu saf özelliği nasıl aşındırdığını kapsamlı biçimde çözümlemiştir. Bu yaklaşım, insan doğasında var olan saflığın korunamayışı karşısında duyulan bir kaygıyı dile getirirken, aynı zamanda yeni bir siyasal tahayyülün kapısını aralamaktadır.

Rousseau'nun düşüncelerini anlamak, yalnızca kendi tarihsel bağlamıyla sınırlı bir okumaya indirgenmemelidir çünkü Hobbes, Locke, Marx ve Nietzsche gibi farklı filozofların görüşleriyle karşılaştırıldığında Rousseau'nun felsefi ufku çok daha açık biçimde ortaya çıkar. Rousseau, doğa durumunda insanlar arasında gerçek bir eşitsizlik bulunmadığını, doğaları gereği kimsenin bir başkasından üstün ya da aşağı olmadığını savunur. Ancak tarımın gelişmesi ve mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte servet birikimi ve güç farklılıkları doğmuş, böylece toplumsal eşitsizlik kökleşmiştir. Rousseau bu dönüşümü, bir insanın toprağı çitle çevirip “burası benimdir” dediği ve buna inanacak kadar saf kişileri bulabildiği anla özdeşleştirir ve bununla birlikte uygar toplumun temellerinin atıldığını söyler. Bu eleştiri, Hobbes'un doğal durumu şiddet ve güvensizlik ortamı olarak tanımlayan anlayışından, Locke'un mülkiyeti doğal bir hak olarak gören liberal yaklaşımından, Marx'ın üretim araçları üzerinden şekillenen sınıf eşitsizliğine dayalı tarihsel materyalizminden ve Nietzsche'nin güç istencine odaklanan perspektifinden önemli ölçüde ayrılır. Böylece Rousseau, insan doğasındaki eşitlikçi saflığın, mülkiyet ve otoriteyle nasıl bozulduğunu göstererek modern toplumun eleştirisine özgün bir felsefi boyut kazandırır.

Rousseau'nun mülkiyet ve eşitsizlik üzerine geliştirdiği eleştiriler, John Locke'un doğal haklar temelinde savunduğu mülkiyet anlayışıyla köklü bir karşıtlık içindedir. Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* adlı eserinde bireyin emeğiyle kazandığı mülkün onun doğal hakkı olduğunu ve bu hakkın bireysel özgürlüğü koruyan en önemli teminat olduğunu ileri sürerken (Locke, 2012: 23), Rousseau tam tersine, özel mülkiyetin toplumsal eşitsizliğin, hiyerarşik yapıların ve baskıcı siyasal kurumların kaynağı olduğunu savunur. Bu bakış açısı, Karl Marx'ın 1844 El Yazmalarında özel mülkiyeti insanın emeğinden ve öz varlığından kopmasına neden olan bir yabancılaşma biçimi olarak ele almasına yaklaşır ve Marx, bu yabancılaşmanın sınıfsal eşitsizliklerin temelini oluşturduğunu ileri sürer (Marx, 2013: 107). Ancak Rousseau, Marx'ın önerdiği gibi devrimci bir toplumsal dönüşüm ya da ekonomik sistemin köklü biçimde değiştirilmesi fikrini savunmaz. Onun çözüm önerisi, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde temellendirdiği doğrudan demokrasiye dayalı, genel iradeye bağlı ve halk egemenliğini esas alan bir yönetim biçimidir. Bu yönüyle Rousseau, mülkiyetin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri devrimle değil, siyasi katılım ve ortak iradeyi güçlendiren ahlaki bir birliktelikle aşmayı hedefler.

Rousseau'ya göre doğa durumundaki insan sade, masum ve kendisiyle uyum içinde yaşayan bir varlıktır ancak toplumun ortaya çıkışıyla birlikte güç, statü ve itibar gibi değerlerin ön plana geçmesi insan doğasını köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu süreçte bireyin içsel huzurunun kaynağı olan sağlıklı kendini sevme duygusu (*amour de soi*), zamanla başkalarının onayına bağımlı, rekabetçi ve kıskançlıkla beslenen bir kibir biçimine yani *amour-propre* dönüşmüştür. Rousseau'nun bu çözümlemesi, Nietzsche'nin *İyinin ve Kötünün Ötesinde* ve *Ahlakın Soykütüğü Üzerine* adlı eserlerinde geliştirdiği “köle ahlakı” kavramıyla benzer bir eleştirel zeminde buluşur. Nietzsche, özellikle Hristiyan ahlakının bireyin doğal güçlerini bastırarak onu zayıflığa ve boyun eğmeye sürüklediğini savunur ve bu durumun insanı kendi doğasına yabancılaştırdığını ileri sürer (Nietzsche, 2011: 16, Nietzsche 2015: 107). Nietzsche'ye göre bu yozlaşmadan kurtuluş, üstün insanın (*Übermensch*) kendisine ait değerler yaratması ve bu değerler uğruna mücadele etmesiyle mümkündür. Oysa Rousseau, bu yozlaşmanın mutlak olmadığını ve insanın toplumsal sözleşme yoluyla bireysel özgürlüğünü ve erdemlerini yeniden kazanabileceğini savunur. Böylece Rousseau, toplumsal bozulmaya rağmen insanda var olan doğal saflığın, adil bir siyasal yapı içinde yeniden inşa edilebileceğini

öne sürerken, Nietzsche daha radikal bir biçimde her türlü mevcut ahlaki düzeni yıkmayı ve bireyin kendi özgün gücünü yaratmasını bir zorunluluk olarak görür.

Rousseau, siyasal otoritenin meşruiyetine dair yaklaşımında Hobbes ve Locke'tan belirgin biçimde ayrılır. Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde doğa durumunu kaotik ve sürekli şiddet tehdidi altında bir ortam olarak tanımlayarak, insanların güvenliklerini sağlamak için mutlak bir egemene boyun eğmesi gerektiğini savunur (Hobbes, 2001: 96). Locke ise devleti, bireylerin yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklarını korumakla yükümlü bir yapı olarak görür ve bu görev yerine getirilmezse halkın direnme hakkı bulunduğunu öne sürer (Locke, 2012: 23). Rousseau ise bu iki yaklaşımı da eleştirerek, mevcut yönetim biçimlerinin çoğunun aslında güçlülerin çıkarlarını koruyan bir baskı aygıtı olduğunu iddia eder. Ona göre yasalar başlangıçta yoksulları ya da toplumsal adaleti güvence altına almak için değil, zenginlerin servetini korumak amacıyla oluşturulmuştur. Bu düşünce, devletin egemen sınıfın çıkarlarını temsil eden bir baskı aracı olduğunu ileri süren Marx'ın görüşleriyle örtüşür (Marx, 2013: 107). Ancak Rousseau, Marx gibi bir devrim ya da sınıf savaşımı çağrısı yapmaz. Bunun yerine halkın ortak iradesine dayalı, doğrudan demokrasi temelli bir siyasal düzen kurularak özgürlüğün yeniden tesis edilmesini önerir (Rousseau, 2014). Bu yönüyle Rousseau, meşruiyetin ancak halkın kolektif iradesiyle mümkün olduğunu savunarak çağdaş demokrasi teorileri üzerinde derin bir etki bırakmıştır.

Rousseau, modern uygarlığın bireysel özgürlük üzerindeki etkilerini Aydınlanma düşüncesinin hâkim ilerleme anlayışına eleştirel bir perspektiften değerlendirir. Aydınlanma'nın çoğu düşünürü, uygarlığı aklın ve bilimin zaferi olarak görüp insanlığı özgürleştirdiğini savunurken, Rousseau tersine, bu süreci bireyi kendi doğasından koparan bir tür "toplumsal kölelik" olarak niteler. Ona göre yasalar, gelenekler ve sosyal normlar insanın doğal özgürlüğünü bastırır ve onu yabancılaştırır. Bu yaklaşım, Michel Foucault'nun *Disiplin ve Ceza* adlı eserinde geliştirdiği "biyo-iktidar" kavramıyla benzerlik taşır. Çünkü Foucault da modern toplumların bireyleri yalnızca fiziksel olarak değil, zihinsel ve toplumsal mekanizmalar aracılığıyla da denetim altına aldığını savunur (Foucault, 2019: 202). Dolayısıyla Rousseau'nun uygarlık eleştirisi, günümüzde devlet, eğitim sistemi ve medya gibi kurumların bireyi nasıl biçimlendirdiğini tartışan çağdaş felsefi eleştiriler açısından hâlâ değerli bir referans noktasıdır.

Ancak Rousseau'nun önerdiği çözüm, bireyin doğaya geri dönmesi değildir. Aksine, bireylerin kolektif bir iradeyle hareket ederek özgürlüklerini yeniden inşa edecekleri, doğrudan demokrasiye dayalı bir siyasal düzen tasavvur eder. Bu düşünce, Hobbes'un mutlak egemenlik anlayışına karşıdır çünkü Rousseau'ya göre gerçek özgürlük, bireyin kendisini bağlayan yasaları bizzat koyduğu bir düzende mümkündür. Bununla birlikte John Stuart Mill'in *Özgürlük Üzerine* adlı eserinde vurguladığı “çoğunluk tahakkümü” riskine de dikkat çekmek gerekir. Mill, bireysel özgürlüklerin çoğunluğun baskısından nasıl korunacağı sorusunu gündeme getirir (Mill, 1989: 9). Bu eleştiri, Rousseau'nun “genel irade” kavramında toplumun ortak yararını öncelemesinin, bireysel farklılıkların bastırılması tehlikesiyle nasıl gerilimli bir ilişki kurabileceğini gösterir.

Sonuç olarak Rousseau'nun doğa durumundan toplumsal sözleşmeye geçiş anlatısı, modern siyaset felsefesi için vazgeçilmez bir temel taş niteliği taşır. Onun özgürlük, eşitlik, mülkiyet, ahlak ve meşruiyet üzerine geliştirdiği düşünceler, günümüzde de toplumsal adalet, ekonomik eşitsizlik ve katılımcı demokrasi üzerine süren tartışmalarda güncelliğini korur. Rousseau'nun bu teorik mirası, bireyin özgürlük arayışını yeniden düşünmek ve modern toplumsal düzenin sınırlarını sorgulamak isteyen düşünürler için güçlü bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROUSSEAU’NUN EĞİTİM FELSEFESİ: ERDEMLİ BİREYDEN ADİL YURTTAŞ VE TOPLUMA

3. 1. Geleneksel Eğitimin Eleştirisi ve Doğal Eğitim Anlayışı

Rousseau’ya göre eğitim, insanın doğasında taşıdığı potansiyeli açığa çıkarmayı amaçlayan özsel bir gelişim sürecidir. Bu süreç, bireyin yetkinliklerini toplumsal yaşamla uyumlu biçimde bütünleştirerek, onu özgür ve erdemli bir yurttaş olarak dönüştürür. Rousseau, bu eğitimi doğa durumundaki masumiyetten başlayarak, bireyin toplumsal varoluşunun gerektirdiği erdemler ve sorumluluklara ulaşacağı ahlaki bir yolculuk olarak tanımlar. Eğitimin amacı, bireyin hem kendi içindeki doğal eğilimlerle barışık kalmasını hem de toplumsal kurallar içinde özgürlüğünü kaybetmeden yaşayabilmesini sağlamaktır. Böylece Rousseau’nun eğitim anlayışı, insanın yalnızca aklını değil, karakterini ve toplumsal sorumluluk bilincini de geliştiren bütüncül bir felsefi projeye dönüşür. Aydınlanma Dönemi’nde akla dayalı bütüncül bir felsefi sistem kurma yönündeki güçlü eğilimlere rağmen, bu dönemde eğitim sorununa ilişkin de özgün ve etkili düşünceler ortaya konmuştur. Bu bağlamda pedagojik düşüncenin gelişimine en derin etkiye bulunan yaklaşımın Rousseau’ya ait olduğu açıktır. Öyle ki, çağdaş eğitim teorilerinin büyük ölçüde Rousseau’dan bağımsız biçimde tasavvur edilmesi neredeyse olanaksızdır. Bu noktada, Türk düşünürü Hilmi Ziya Ülken’in (1901-1974) şu ifadesi de Rousseau’nun pedagojideki belirleyici rolünü açık biçimde vurgular:

İlk önce Jean Jacques Rousseau, Emile’de eğitim felsefesini en cesur şekilde ifade ederek fikir tarihinde derin iz bıraktı, akılcılığın ifratlarına karşı duyuguculuğu, yapay toplumculuğa karşı bireyciliği, baskı sistemine karşı hürriyeti savunan Rousseau, bu eserinde hakikaten ilk defa yapma bir zihin öğretiminin sakatlıklarını göstererek ona karşı her türlü yapay baskıdan kurtulmuş çocuğun spontane gelişmesine en büyük imkân sağlamış bir eğitimin methiyasını yaptı (Ülken, 2013: 109).

Rousseau’nun *Émile*, ya da *Eğitim Üzerine* adlı eseri, yalnızca bir pedagojik metin değil, aynı zamanda insan doğasına, ahlaka, topluma ve özgürlüğe dair kapsamlı bir antropolojik ve siyasal düşünce sistemi sunar Rousseau, bu eserde bireyin doğal hâlden başlayarak erdemli ve özgür bir yurttaşla dönüşmesinin aşamalarını detaylı biçimde

kurgular ve eğitimin amacını insanın özgürlüğünü koruyarak toplumsal yaşamla uyumlu bir biçimde gelişmesi olarak temellendirir. Eserde yer alan temel soru, “Toplumda yaşayacak ve yine de özgür kalabilecek bir birey nasıl yetiştirilebilir?” biçiminde formüle edilir ve bu soru üzerinden Rousseau, bireysel özerkliğin toplumsal sorumlulukla nasıl bağdaştırılabileceğini araştırır. Ona göre eğitim, insanın doğasında bulunan potansiyeli bozmadan ortaya çıkarmalı ve bu potansiyeli erdemli bir toplumsal varoluşa yönlendirmelidir. Bu yaklaşım, Rousseau’nun modern pedagojik düşünceye yaptığı en kalıcı katkılardan biri olarak kabul edilir ve bugün de bireyin özgürleşmesini önceleyen eğitim felsefeleri için önemli bir referans oluşturmaya devam eder.

Rousseau’nun doğal eğitim anlayışı, onun uygarlık eleştirisiyle derin bir şekilde bağlantılıdır çünkü medeni toplum bireyi öz doğasından uzaklaştırarak özgürlüğünü kaybetmesine yol açar. Rousseau’ya göre eğitim, bu yabancılaşmayı aşmanın ve bireyi hem kendisine hem de içinde yaşayacağı topluma karşı sorumluluk sahibi kılmanın temel aracıdır (Yılmaz, 2019: 8). Doğal eğitim, bireyin doğasında var olan eğilimleri bozmadan geliştirmeyi ve aynı zamanda onu ahlaki bir özne olarak özgürleştirmeyi hedefler. Bu nedenle eğitim yalnızca bireyi toplumun beklentilerine uygun şekilde şekillendirmek için değil, aynı zamanda onun erdemli, özerk ve özgür bir insan olarak yetişmesi için vazgeçilmez bir süreçtir. Rousseau’nun bu yaklaşımı, eğitimin bireyi hem doğasına sadık hem de toplumsal yaşamla uyumlu bir varlık olarak inşa edebileceği fikrini temellendirir.

Rousseau’nun pedagojik vizyonu, deneyime dayalı öğrenmeyi, çocuğun doğasına saygıyı, eğitimin bireyselleştirilmesini ve eğiticinin rehberlik edici ama geri planda kalan bir rol üstlenmesini temel ilkeler olarak benimser. Bu vizyonun nihai amacı, bireyin doğasında var olan iyi ve erdemli yönleri koruyarak, onu hem kendi kendini yönetebilecek kapasitede özerk bir birey hem de toplumun genel iradesine katkıda bulunabilecek sorumlu bir yurttaş olarak yetiştirmektir. Rousseau’nun bu yaklaşımı, eğitim sürecini yalnızca topluma uyum sağlamaya yönelik bir araç değil, bireyi doğadan topluma doğru özgürlük içinde taşıyan bir dönüşüm süreci olarak tasavvur eder. Bu dönüşümde karşılaşılabilecek riskler, ortaya çıkan çelişkiler ve bunlara yönelik çözümler, eğitimin yalnızca teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda derin bir felsefi ve ahlaki mesele olduğunu da ortaya koyar.

Rousseau, Aydınlanma döneminin hâkim eğitim anlayışına radikal bir eleştiri yönelterek, geleneksel eğitimin bireyin doğal gelişimini bastırdığını ve onu toplumun beklentilerine göre şekillendirmeye çalışan yapay bir müdahale biçimi olduğunu ileri sürer. Rousseau’ya göre geleneksel eğitim, çocuğu toplumun değerlerini sorgusuzca benimsemeye zorlayan, otoriteyi merkez alan ve ezbere dayalı bir sistemdir. Bu anlayış, çocuğun bireyselliğini göz ardı ederek onu dışsal ödüller ve cezalarla yönlendirmeye çalışır ve böylece bilgiyi yaşamdan kopuk, yalnızca aktarılacak bir içerik olarak sunar. Çocuğu pasif bir alıcı konumuna indirgeyen bu yaklaşım, özgürlüğü ve özerk düşüncüyü de köreltir. Rousseau bu nedenle, “doğaya dönüş” çağrısıyla çocuğun doğasına saygı gösteren, onun içsel gelişim sürecine uyum sağlayan ve bireyselliğini koruyan bir pedagojik modelin inşa edilmesini savunur. Bu model, eğitimin amacını yalnızca topluma uyum sağlamakla sınırlı tutmayan, aksine çocuğu özgür, ahlaki ve kendini gerçekleştirebilen bir özneye dönüştürmeyi hedefleyen bütüncül bir dönüşüm projesi olarak öne çıkar. Bunu filozof şöyle ifade eder:

Bugünkü eğitim, insanların ne olduklarına değil, başkalarının onlardan ne yapmasını istediğine göre düzenlenmiştir (Rousseau, 2018: 23)

Geleneksel eğitimin temel yanılgısı, Rousseau’ya göre çocuğun gelişim evrelerini ve bireysel farklılıklarını dikkate almadan onu toplumsal beklentilere göre kalıplaştırmaya çalışmasıdır. Bu yaklaşım, çocuğun doğal içgüdülerinin bastırılmasına ve dolayısıyla özgürlük duygusunun zayıflamasına yol açar. Rousseau, eğitimin doğaya aykırı biçimde değil, doğayla uyum içinde tasarlanması gerektiğini savunur çünkü insanın potansiyelini geliştirebilmesi, ancak kendi doğal eğilimleriyle uyumlu bir öğrenme ortamında mümkündür. Böyle bir eğitim anlayışı, çocuğun yalnızca bilgiyle donatılmasını değil, özgür, erdemli ve kendine yetebilen bir birey olarak topluma katılmasını hedefleyen felsefi bir dönüşüm projesi niteliği taşır.

Rousseau’nun ortaya koyduğu “doğal eğitim” anlayışı, çocuğun doğuştan getirdiği potansiyeli özgürce geliştirmesine imkân veren bir model olarak öne çıkar. Bu yaklaşım üç temel kaynaktan beslenir: doğa, insan ve nesneler. Doğa, bireyin içsel gelişimini desteklerken; insanlar, çocuğun toplumsal yaşama uyum sağlamasına aracılık eder; nesneler ise çocuğun deneyim yoluyla öğrenmesini sağlayan araçlardır). Rousseau’ya göre çocuk, bu üç kaynağın doğal etkisi altında serbestçe gelişir ve eğitim

sürecinin temel amacı bu gelişimi engellemeden yönlendirmektir (Yılmaz, 2019: 8). Bu nedenle doğal eğitim, baskıdan, yapay otoriteden ve ödül-ceza temelli yaklaşımlardan uzak durur ve çocuğun keşfetme arzusuna dayalı bir öğrenme sürecini savunur. Rousseau, geleneksel eğitimin otoriteyi merkeze alan yöntemlerini eleştirerek, bunların çocuğun doğal gelişimini kısıtladığını belirtir. Eğiticinin görevi, çocuğun öğrenme sürecine doğrudan müdahale etmek değil, onun doğasını tanıyarak bu süreci kolaylaştırmak olmalıdır (Bakır, 2017: 103). Bu anlayış, çocuğun birey olarak özgürlüğünü koruyarak, kendi kararlarını verebilen ve sorumluluk taşıyan bir öznellik geliştirmesini amaçlayan bütüncül bir felsefi temele dayanır (Tüfenkçi ve Çetin, 2019: 487).

Rousseau'nun ortaya koyduğu bu yaklaşım, eğitimin bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini koruyarak yürütülmesi gerektiğini güçlü biçimde savunur. Bu perspektifte çocuk, dünyayı hazır bilgiyle değil, kendi gözlemleri ve deneyimleriyle tanımalı, yani öğrenme sürecinde aktif bir özne olmalıdır. Rousseau, çocuğa salt bilgi yüklemenin onu edilgenleştirdiğini, bunun yerine deneme ve keşif yoluyla dünyayı anlamasına fırsat verilmesi gerektiğini belirtir. Bu sayede çocuk, hem doğasına uygun bir biçimde gelişir hem de gelecekte özgür iradesiyle karar verebilen bir yurttaş olarak toplumda yer bulur. Rousseau'nun şu ifadesi bu bakış açısını özetler: “Çocuklar, doğal gelişimlerini tamamlamadan aklıyla hareket etmeye zorlanmamalıdır. Onlar önce doğayı tanımalı, sonra toplumu öğrenmelidir” (Rousseau, 1762/2009: 71). Bu yaklaşım, eğitimin amacını yalnızca bilgi aktarmak değil, bireyin kendi doğasına uygun bir şekilde yetkinleşmesini ve ahlaki sorumluluğunu geliştirmesini sağlayan bütüncül bir süreç olarak tanımlar.

Rousseau'nun eğitim felsefesinde eğitmen, bilgiyi tek taraflı aktaran bir otorite figürü değil, çocuğun doğal gelişimine eşlik eden bir rehber olarak konumlanır. Bu anlayışa göre eğitmenin asıl görevi, çocuğa doğrudan müdahale etmek yerine, onun öğrenme sürecine uygun koşulları hazırlamak ve çocuğun kendi deneyimleri aracılığıyla bilgiye ulaşmasını sağlamaktır (Yılmaz, 2019). Rousseau, eğiticinin geri planda durarak çocuğun doğasına uygun bir şekilde gelişmesine destek olması gerektiğini savunur çünkü bireysel özellikleri göz ardı eden bir eğitim, çocuğun özgür iradesini ve doğal eğilimlerini köreltir. Bu bağlamda eğitici, çocuğun karakterini, yeteneklerini ve ilgilerini dikkate alarak ona dışsal baskı uygulamadan yön veren, süreç boyunca onun yanında sessiz ama etkin bir şekilde yer alan bir rehber işlevi görmelidir (Bakır, 2017: 103). Bu yaklaşım,

eğitimi yalnızca bilgi aktaran bir kurum olmaktan çıkararak, insanın özgürleşmesini hedefleyen bir felsefi yolculuk olarak yeniden tanımlar.

Rousseau'nun eğitim anlayışında doğa yasaları, bireyin gelişimini belirleyen asli ilkeler olarak görülür ve bu nedenle eğitmenin görevi, bu doğal sürece müdahale etmek değil, onu destekleyecek uygun bir pedagojik ortam oluşturmaktır. Bu yaklaşım, çocuğa özgürlük tanırken onu başıboş bırakmaz; aksine, çocuğun seçimlerini yönlendiren ince ve görünmez bir rehberlik modeli sunar (Tüfenkçi & Çetin, 2019: 489). Böylelikle çocuk hem kendi doğasına sadık kalarak gelişir hem de toplumsal sorumluluk bilinciyle donanmış bir yurttaş haline gelir. Rousseau'nun şu ifadesi bu yaklaşımı özlü biçimde açıklar: “Eğitmen, çocuğun davranışlarını yönlendirmez; doğa onun öğretmeni, deneyim ise yol göstericisidir” (Rousseau, 1762/2009: 93). Bu düşünce, eğitimin yalnızca bilgi aktaran bir süreç olmadığını, aksine bireyin içsel potansiyelini ahlaki ve toplumsal bir perspektifle geliştirmeyi amaçlayan bütüncül bir formasyon olduğunu ortaya koyar.

Bu bağlamda Rousseau'nun tasavvur ettiği eğitmen, çocuğu kalıplara sokan bir şekillendirici ya da sürekli kontrol eden bir denetleyici değil, aksine bir bahçıvan gibi, çocuğun potansiyelini sabırla gözlemleyen ve yalnızca gerekli olduğunda müdahalede bulunan bir rehberdir (Dağdelen & Şeker, 2024: 15). Rousseau'ya göre eğitimin özü, çocuğun içsel gelişimini doğal akışında desteklemektir. Çünkü bireyin doğasına aykırı şekilde yapılan müdahaleler, onun özgürlüğünü ve karakterini zedeleyebilir. Bu nedenle eğitmen, dışsal otoriteyi dayatmak yerine, uygun ortamı hazırlayarak ve gerektiğinde yönlendirerek çocuğun kendi gelişimini keşfetmesine yardımcı olur (Bakır, 2017: 103). Böyle bir yaklaşım, eğitimi insan doğasına uygun, özgürleştirici ve ahlaki bir süreç olarak anlamayı mümkün kılar.

3. 2. İnsan Gelişiminin Aşamaları ve Eğitim Süreci

Rousseau'nun *Émile* adlı eserinde geliştirdiği eğitim anlayışı, insan gelişimini doğumdan yetişkinliğe kadar beş temel evreye ayırarak her aşamaya özgü ilkeleri belirleyen kapsamlı bir kurgu sunar. Bu yaklaşım, eğitimin çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun biçimde düzenlenmesini ve hiçbir evrenin göz ardı edilmeden doğal akışına sadık kalınarak sürdürülmesini zorunlu görür. Rousseau'ya göre eğitim, doğanın

belirlediği ritmi temel almalı ve çocuğun her dönemde ihtiyaç duyduğu özgürlük, deneyim fırsatları ve ahlaki yönelimleri dikkate alarak şekillendirilmelidir. Böylece *Émile*, eğitimin yalnızca zihinsel becerileri geliştirmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bireyin ahlaki ve toplumsal olgunlaşmasını destekleyen bütüncül bir süreç olduğunu savunan bir yol haritası olarak öne çıkar.

Rousseau'ya göre yaşamın ilk iki yılı, çocuğun doğaya en yakın olduğu ve en saf hâlini koruduğu kritik bir dönemdir. Bu evrede eğitimin öncelikli hedefi, çocuğun bedensel gelişimini desteklemek ve onun doğal dürtülerini bastırmadan kendini ifade etmesine imkân tanımaktır. Rousseau'nun bu döneme ilişkin temel ilkesi, “Bırakınız hareket etsin, bırakınız ağlasın, bırakınız kendini denesin” biçiminde özetlenir (Rousseau, 1762/2009: 29). Burada amaç, sağlıklı bir beden gelişimini, duyarların uyanışını ve çevreyle dengeli bir etkileşimi mümkün kılmaktır. Eğitmenin tutumu ise çocuğa gereksiz müdahaleden uzak, fakat gerektiğinde koruyucu bir şekilde yaklaşarak doğal gelişim sürecine saygı göstermesi şeklinde olmalıdır. Bu noktada aşırı koruma ya da katı disiplin uygulamalarının, çocuğun özgürce deneyim kazanma hakkını kısıtlayacağı unutulmamalıdır. Böylece Rousseau'nun önerdiği bu yaklaşım, çocuğun hem fiziksel hem de ahlaki olarak doğal bir ritim içinde büyümesine imkân tanıyan dengeli bir pedagojik model ortaya koyar.

Rousseau'ya göre 2 ila 12 yaş aralığı, gerçek anlamda eğitimin başladığı fakat soyut kavramların henüz merkeze alınmaması gereken kritik bir dönemdir. Bu evrede bilgi, çocuğa dışsal otoriteler tarafından doğrudan dikte edilmemeli, onun dokunarak, gözlemleyerek ve bizzat yaparak edindiği deneyimler aracılığıyla keşfedilmesine fırsat tanınmalıdır. Rousseau, bu dönemde okuma-yazma eğitiminin ertelenmesini savunur. Çünkü soyut bilgidен önce somut deneyimlerin sağlanması gerektiğini düşünür. Eğitmenin rolü ise çocuğun merakını teşvik eden bir ortam hazırlamak, deneyimlerini kolaylaştırmak ve doğrudan müdahaleci olmadan rehberlik etmektir. Bu yaklaşımda çocuk, doğal özgürlüğünü korurken aynı zamanda yavaş yavaş toplumsal ve ahlaki yapıların da etkisine girmeye başlar. Rousseau'nun ifadesiyle “Çocuklukta eğitimin temeli duylardır” (Rousseau, 1762/2009: 45) ve bu ilke, çocuğun gerçeklik algısını güçlendirerek sağlam bir karakter inşasının zeminini oluşturur.

Rousseau'nun eğitim anlayışında 12 yaşından sonraki dönem, çocuğun aklını etkin biçimde kullanmaya hazır hâle geldiği bir evre olarak tanımlanır. Bu aşamada eğitim, önceki “olumsuz eğitim” anlayışından “olumlu eğitime” geçer çünkü çocuk artık neden-sonuç ilişkileri kurabilir ve edindiği deneyimleri kavramsal düzeyde işlemeye başlayabilir. Bu dönemde eğitimin yeni hedefleri arasında doğa yasalarını öğrenmek, bilimsel gözlem yapabilmek ve zihinsel bir disiplin geliştirmek yer alır. Ancak Rousseau, bu yaşta dahi soyut ahlaki yargıların ön plana çıkarılmaması, bunun yerine mantıksal düşünme yetisinin güçlendirilmesi gerektiğini önemle vurgular. Eğitmenin rolü de bu süreçte değişir; artık doğrudan bilgi vermek yerine, Sokratik yöntemler aracılığıyla çocuğun kendi akıl yürütmesini destekleyecek sorular yöneltmesi esastır (Gianoutsos, 2006: 12). Böylece çocuk, özgür düşünmeyi öğrenirken eleştirel bir bakış açısını da içselleştirir.

Rousseau'nun eğitim kuramında 15 ila 20 yaş arası dönem, insan gelişiminin en karmaşık fakat aynı zamanda en insani aşaması olarak değerlendirilir. Bu evrede birey, hem bedensel arzularının hem de toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı bir ortamda, ilk kez gerçek anlamda etik sorumluluklarla yüzleşir. Rousseau'ya göre bu dönemde eğitimin temel amacı, bireyin vicdanını geliştirmesine, ahlaki yargılar oluşturmaya ve başkalarının haklarına saygı duymasına katkıda bulunmaktır. Erdem, adalet ve sorumluluk gibi değerlerin yalnızca akıl yoluyla değil, aynı zamanda duygusal farkındalıkla da kavranması gerektiğini vurgulayan Rousseau, *Émile* eserinde yer verdiği Savoyard Rahip figürü aracılığıyla genç bireye dini ve ahlaki bir rehberlik modeli sunar. Bu anlayış, Rousseau'nun şu sözleriyle derinleşir: “Her şey Tanrı'nın ellerinden iyi olarak çıkar; her şey insanın ellerinde bozulur” (Rousseau, 1762/2009: 167). Böylece bu dönem, bireyin ahlaki özne olarak topluma katılımını hazırlayan felsefi ve pedagojik bir dönemeç işlevi görür.

Rousseau'nun eğitim anlayışında son aşama, bireyin artık yalnızca bağımsız bir varlık olarak değil, toplumsal bir yurttaş olarak da şekillendiği olgunluk dönemidir. Bu evrede eğitim, bireyin özgürlüğünü korurken aynı zamanda evlilik, aile kurma, yurttaşlık bilinci ve kamusal sorumluluk gibi toplumsal görevleri üstlenebilmesini sağlayacak bir formasyon kazandırmayı amaçlar. Rousseau, bu aşamada bireyin toplum sözleşmesine uyum göstermesini, genel iradenin bir parçası olarak hareket etmesini ve özgürlük ile sorumluluğu dengede tutabilmesini bekler. Bu bağlamda birey, kendi kararlarını verirken

yalnızca kişisel çıkarlarını değil, başkalarının haklarını ve ortak iyiliği de göz önünde bulundurmaldır. Böylece Rousseau'nun eğitim ideali, bireyi ahlaki, zihinsel ve toplumsal anlamda bütüncül olarak yetkinleştiren bir yurttaşlık pedagojisine dönüşür.

3. 3. Deneyim, Doğa ve Duyusal Temelli Öğrenme

Rousseau'nun eğitim anlayışının odağında, çocuğun bilgiyi doğrudan deneyim yoluyla edinmesi yer alır ve bu yaklaşım, Aydınlanma döneminin hâkim rasyonalist ve skolastik eğitim anlayışlarına karşı güçlü bir eleştiri niteliği taşır. Rousseau'ya göre bilgi, zihne pasif şekilde yüklenen bir içerik değildir, aksine bireyin doğayla, nesnelerle ve diğer insanlarla kurduğu aktif, canlı etkileşimlerden doğar. *Émile* adlı eserinde önerdiği bu pedagojik model, çocuğun duyularını eğitmeyi, çevresiyle özgürce ilişki kurmasını sağlamayı ve öğrenme sürecini içsel motivasyona dayandırmayı amaçlar (. Rousseau, bireyin gelişimini yönlendiren üç temel unsuru ise “üç öğretmen” kavramı ile tanımlar: “doğa”, bireyin içsel potansiyelini, bedensel yetilerini ve eğilimlerini biçimlendirir; “insanlar”, toplumsal normlar aracılığıyla bireyi sosyal bir varlık hâline getirir; “nesneler” ise çocuğun dünyayı doğrudan deneyimlemesine aracılık eden temel gerçeklikler olarak işlev görür (Rousseau, 1762/2009: 5). Bu bütüncül yaklaşım, öğrenmeyi yalnızca zihinsel bir süreç olarak değil, ahlaki ve toplumsal bir inşa süreci olarak da temellendirir.

Rousseau'nun eğitim felsefesinde doğa, insan ve nesnelerden oluşan üç öğretmen arasındaki dengenin korunması, bireyin sağlıklı gelişimi için vazgeçilmez bir koşuldur. Ona göre bu unsurlardan biri baskın hâle geldiğinde ya da göz ardı edildiğinde, insanın eğitimi eksik kalır ve doğasına aykırı bir biçimlenme ortaya çıkar. Bu nedenle eğitim, yalnızca toplumsal normlara uygun bireyler yetiştirmeyi hedeflememeli, aynı zamanda doğanın ritmiyle uyumlu ilerlemeli ve çocuğun nesnel dünya ile doğrudan ve aktif bir ilişki kurmasına imkân tanımalıdır (Rousseau, 1762/2009: 85). Böylece Rousseau'nun bakış açısı, eğitimin özünde doğayı, deneyimi ve duyusal etkileşimi temel alarak, insanın özgürlüğünü ve bütüncül gelişimini koruyan bir süreç olması gerektiğini güçlü biçimde vurgular.

Rousseau, çocuğun öğrenme sürecinde edilgen bir alıcı değil, etkin bir özne olduğunu özellikle vurgular. Ona göre gerçek öğrenme, çocuğun merakını harekete

geçiren, doğal ilgi alanlarına seslenen ve kendi başına keşfetmesine imkân tanıyan bir ortamda gerçekleşir. Bu bağlamda öğretmenin rolü, çocuğa hazır bilgiler sunmak değil, onun keşif sürecini kolaylaştırmak ve ona rehberlik edecek bir alan açmaktır. Rousseau'nun bu pedagojik yaklaşımında çocuk, hatalarından ders alarak öğrenir ve deneyim, en güçlü öğretmen olarak öne çıkar. Böylece soyut kavramlara erken yaşta yönelmek yerine, çocuğun bilgiyi somut yaşantılar yoluyla kavraması savunulur. Rousseau'nun ifadesiyle “Bırakın çocuklar yanlışla düşsün. Bu yanlışlar onların öğretmeni olacaktır” (Rousseau, 1762/2009: 87). Bu yaklaşım, modern eğitimde “yaparak yaşayarak öğrenme” olarak bilinen anlayışın öncül felsefi temellerini oluşturur.

Rousseau, çocuğun gelişim evrelerini dikkate almadan erken yaşta akademik bilgiyle tanıştırılmasını pedagojik açıdan sakıncalı bulur. Ona göre çocuk, okuma ve yazma becerilerini kazanmaya başladığında henüz soyut düşünme kapasitesine sahip değildir ve bu nedenle zihinsel olarak buna hazır olmadan zorlanması, gelişimini olumsuz etkiler. Rousseau, bu tür bilişsel becerilerin ancak doğal olarak ortaya çıkacağı uygun yaşa kadar ertelenmesini savunur. Bu yaklaşımını “Okumayı geç öğrenmesini istiyorum, çünkü zihinsel kasları henüz gelişmeden onu düşünmeye zorlamak, fiziksel bir çocuğa taş taşımak kadar anlamsızdır” sözüyle temellendirir (Rousseau, 1762/2009: 101). Böylece Rousseau, eğitimin çocuğun doğal ritmine ve bilişsel olgunlaşma düzeyine saygılı biçimde ilerlemesi gerektiğini güçlü şekilde vurgular.

Rousseau'nun duyuşsal temelli ve deneyime dayalı eğitim anlayışı, bireyin zihinsel ve ahlaki gelişimini doğal ve içsel bir süreç üzerinden inşa etmeyi amaçlayan bütüncül bir perspektif sunar. Bu anlayışta bilgi, öğretmenin dışsal olarak dayattığı bir içerik değil, çocuğun doğayla ve çevresiyle kurduğu doğrudan, canlı ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkar. Rousseau'ya göre doğa, yalnızca eğitimin gerçekleştiği bir arka plan değil, eğitimin özünü ve yöntemini belirleyen asli bir unsur olarak değerlendirilir. Öğrenme, insan ile doğa arasında kurulacak bir işbirliği şeklinde kurgulanmalıdır ve bu işbirliğinin temelinde özgürlük, duyuların eğitimi ve somut deneyimler yer alır. Bu yaklaşım, eğitimi insan doğasına uygun bir gelişim süreci olarak görmesi bakımından özgün bir felsefi zemin oluşturur (Rousseau, 1762/2009: 107).

3. 4. Olumsuz ve Olumlu Eğitim Kavramları

Rousseau'nun *Émile*, ya da *Eğitim Üzerine* (1762) adlı eseri, yalnızca modern pedagoji açısından değil, aynı zamanda insan doğasına, özgürlük anlayışına ve toplumsal sorumluluğa dair kapsamlı bir felsefi sorgulama olarak da dikkate değerdir. Rousseau, bu eserinde bireyin hem kendi doğasına sadık kalarak gelişmesini hem de erdemli bir yurttaş olarak toplumsal yaşama katılmasını mümkün kılacak bir eğitim modelinin sınırlarını tartışır. Bu tartışmanın merkezinde, Rousseau'nun pedagojik yaklaşımını şekillendiren iki temel kavram yer alır: olumsuz eğitim (*éducation négative*) ve olumlu eğitim (*éducation positive*). Bu iki kavram, Rousseau'nun insanın gelişim sürecini, ahlaki yetkinleşmesini ve politik katılımını nasıl temellendirdiğine dair bütüncül bir perspektif sunar ve eğitimin yalnızca teknik bir aktarım değil, derin bir insan inşası süreci olduğunu ortaya koyar (Rousseau, 1762/2009: 5).

Olumsuz ve olumlu eğitim kavramları, Rousseau'nun çocuğun gelişim evrelerine yönelik duyarlılığını, doğaya olan bağlılığını ve bireyin içsel potansiyeline duyduğu inancı somutlaştıran temel stratejiler olarak öne çıkar. Rousseau, insanın doğuştan iyi olduğuna inanır ve bu iyi doğanın eğitim yoluyla bozulmadan korunması gerektiğini savunur. Bu anlayış, çocuğun doğal eğilimlerinin, içsel olgunlaşma sürecinin ve gelişimsel ritminin dikkate alınmasını zorunlu kılar. Eğitimin amacı, çocuğun doğasına aykırı müdahalelerde bulunmak değil, onun kendiliğinden gelişen potansiyelini destekleyecek bir rehberlik sunmak olmalıdır.

Benim eğitimimin asıl amacının çocuğa çok şey öğretmek değil kafasına yalnızca doğru ve açık düşüncelerin girmesine izin vermek (Rousseau, 2018: 205).

Böylece Rousseau'nun eğitim felsefesi, bireyi yapay kalıplara zorlamayan, aksine onun doğayla uyumlu şekilde yetişmesini önceleyen bütüncül bir yaklaşım olarak biçimlenir (Rousseau, 1762/2009: 38).

Olumsuz eğitim kavramı, Rousseau'nun özellikle çocuğun soyut düşünme yetisinin henüz gelişmediği erken dönemler için önerdiği temel pedagojik yaklaşımdır. Bu modelde çocuğa bilgi doğrudan aktarılmaz, ahlaki ya da toplumsal kurallar empoze edilmez ve otoriter disiplin uygulanmaz. Bunun yerine, çocuk doğanın sunduğu

deneyimler aracılığıyla, kendi gözlemleri ve duyuşsal algıları yoluyla dünyayı keşfetmeye yönlendirilir. Rousseau'ya göre bu evrede çocuk, dışsal baskılardan korunarak özgür bırakılmalı ve doğanın kendisi en iyi eğitmen olarak kabul edilmelidir. Eğitmenin görevi, çocuğun çevresiyle kuracağı etkileşimi destekleyen bir ortam hazırlamakla sınırlı olmalıdır. Bu yaklaşım, bilginin teorik olarak aktarılmasından ziyade deneyim yoluyla edinilmesini öne çıkarır ve disiplinin, doğrudan ceza yerine doğal sonuçların öğrenilmesiyle içselleştirilmesini sağlar. Böylece Rousseau'nun olumsuz eğitim anlayışı, çocuğun doğuştan getirdiği özgürlük duygusunu koruyarak, onun ahlaki gelişimi için sağlam ve kalıcı bir temel oluşturmayı amaçlar.

Olumlu eğitim, Rousseau'nun düşüncesinde ancak çocuğun bilişsel ve duyuşsal açıdan belirli bir olgunluğa eriştiği dönemde, yaklaşık 12 yaşından itibaren başlamalıdır. Bu evrede birey, akıl yürütme, neden-sonuç ilişkisi kurma ve soyut düşünme gibi zihinsel beceriler geliştirmeye başladığı için, pedagojik yaklaşım da değişmek zorundadır. Rousseau'ya göre bu aşamada eğitmen, artık yalnızca rehber değil, aynı zamanda yönlendirici bir rol üstlenerek çocuğa etik değerleri, sosyal sorumluluk bilincini ve yurttaşlık erdemlerini kazandırmaya odaklanmalıdır. Bu noktada ahlak eğitimi devreye girmeli ve birey, kendi vicdanına dayalı yargılar geliştirme sürecine teşvik edilmelidir. Rousseau, çocuğun gelişim ritmine uygun olmayan, erken yaşta soyut kavramlarla yüklenmesinin hem ahlaki yozlaşmaya hem de zihinsel bozulmalara yol açabileceğini ileri sürer. Bu nedenle her eğitim süreci, yalnızca biyolojik yaş göz önünde bulundurularak değil, aynı zamanda çocuğun ruhsal ve zihinsel olgunluğu dikkate alınarak planlanmalıdır. Böylece Rousseau'nun olumlu eğitim anlayışı, pedagojik zamanlamanın çocuğun içsel gelişim ritmiyle uyumlu bir biçimde kurulması gerektiğini vurgular ve bireyin gerçek anlamda özgürleşmesini hedefler.

Rousseau'nun olumsuz ve olumlu eğitim ayrımı, yalnızca kendi çağına ait bir pedagojik görüş değil, çağdaş gelişim psikolojisi ve eğitim bilminde de etkileri izlenebilecek öncü bir fikir sistemi olarak önem taşır. Rousseau'nun, özellikle çocuğun gelişimsel gerçekliğine uygun olarak önce “olumsuz eğitim” yoluyla serbest bırakılması, ardından ise “olumlu eğitim” ile akıl yürütme ve toplumsal sorumluluk bilincine kavuşturulması gerektiği görüşü, modern pedagojideki yapılandırmacı ve aşamalı öğrenme yaklaşımlarının habercisi gibidir. Bu bağlamda Jean Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı, çocuğun zihinsel yetilerinin belirli evrelerde, belirli mantıksal sıralamalarla

geliştiğini savunur ve Rousseau'nun erken soyut bilgiden kaçınma düşüncesiyle benzerlik taşır. Piaget'ye göre, somut işlemler öncesi dönemde soyut kavramlarla çocukları karşılaştırmak uygun değildir, çünkü zihinsel kapasite henüz buna hazır değildir. Benzer biçimde Lev Vygotsky'nin yakınsak gelişim alanı kuramı, çocuğun tek başına yapabildiği ile bir yetişkinin desteğiyle başarabileceği arasındaki gelişim alanına vurgu yapar ve Rousseau'nun “eşlik eden öğretmen” modeline yaklaşır. Vygotsky'ye göre öğretmen, çocuğun gelişimini hızlandıracak şekilde ona uygun destek sağlamalıdır ancak onun yerini alacak biçimde müdahale etmemelidir (Eroğlu, 2023: 69-77) . Maria Montessori'nin eğitim modeli de Rousseau'dan izler taşır. Montessori pedagojisi, çocukların bireysel farklılıklarına saygı gösteren, özgür etkinlik alanları sunan, keşif ve deneyime dayalı öğrenmeyi önceleyen bir anlayış geliştirir. Rousseau'nun olumsuz eğitimde altını çizdiği “çocuğun doğal gelişim ritmini bozmadan ilerleme” ilkesi, Montessori'nin materyal temelli serbest ortamında da yankı bulur (Şahintürk, 2012: 33). Bu nedenle Rousseau'nun yaklaşımı yalnızca felsefi değil, aynı zamanda eğitsel açıdan da derin bir tarihsel süreklilik taşır ve sonraki yüzyıllarda önemli düşünürleri etkilemiştir. Rousseau'nun temel amacı, eğitimi çocuğun doğasına aykırı bir müdahale olarak değil, insanın zaten sahip olduğu potansiyellerin uygun koşullarda filizlenmesini kolaylaştıran bir süreç olarak kurgulamaktır. Ona göre gerçek eğitim, bireyi salt bilgiyle doldurmak değil, onu özgür, vicdan sahibi, özerk ve toplumsal sorumluluk taşıyan bir yurttaş hâline getirmektir. Bu ahlaki ve politik vizyon, eğitimin yalnızca araçsal bir fayda değil, aynı zamanda insanın erdemli bir varlık hâline gelmesini sağlayacak bir yolculuk olduğunu gösterir. Rousseau, özellikle 0-12 yaş döneminde uygulanacak olan olumsuz eğitimi, çocuğun deneyimleriyle, duyularıyla ve çevresiyle özgürce ilişki kurarak öğrenmesini destekleyen bir yaklaşım olarak tanımlar. Burada doğrudan bilgi aktarımı, katı kurallar ya da otoriter disiplin yoktur; aksine, çocuk doğanın rehberliğinde hareket eder ve öğretmen yalnızca uygun ortamı hazırlayan bir “eşlikçi” konumundadır. Rousseau'nun şu sözü bu anlayışı özlü biçimde özetler: “Eğitim, doğanın çocukta başlattığı süreci bozmamalıdır; yalnızca ona eşlik etmelidir” (Rousseau, 1762/2009: 65). Böylece Rousseau, bireyi kendi doğasına yabancılaştırmayan, aksine onun doğallığını koruyarak ahlaki yetkinliğe ulaştıran bir pedagojinin mümkün olduğunu ileri sürer. Bu görüşler, günümüz eğitim tartışmalarında da değerini korumakta ve alternatif eğitim akımlarına ilham vermektedir.

Burada Rousseau'nun "Eğitim, doğanın çocukta başlattığı süreci bozmamalıdır, yalnızca ona eşlik etmelidir" (Rousseau, 1762/2009: 65) ifadesi, onun pedagojik anlayışının özünü açık biçimde ortaya koyar. Bu bakış açısına göre eğitim, çocuğun doğasında var olan gelişim potansiyelini zorlama ya da hızlandırma çabası gütmemeli, aksine bu doğal sürece saygı göstererek onu desteklemelidir. Olumsuz eğitim, çocuğun henüz hazır olmadığı bilişsel ya da ahlaki becerileri erken yaşlarda zorla kazandırmaya çalışmak yerine, onun doğasına uygun bir ritimde gelişmesine imkân tanır. Böylece Rousseau, eğitimin amacını dışsal başarıya ulaşmak değil, bireyin doğayla uyumlu biçimde gelişmesini sağlamak olarak belirler. Bu yaklaşım, pedagojik müdahaleye karşı ölçülü ve dikkatli olmayı salık verirken, aynı zamanda çocuğun içsel özgürlüğüne saygı gösteren bir eğitim anlayışını savunur.

Rousseau'nun eğitim anlayışında "olumsuz eğitim", çocuğa hazır bilgi yüklemek yerine, onun duyularını eğitmeyi ve çevresini doğrudan deneyimleyerek anlamlandırmasını mümkün kılmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkar. Bu modelde çocuk, doğayı gözlemleme, nesnelerle etkileşime girme, hata yapma ve bu hataların sonuçlarını deneyimleme yoluyla kendi akıl yürütmesini geliştirir. Rousseau, bu sürecin doğal merakla beslenmesini, öğrenmenin baskı değil özgür bir araştırma ve keşif olarak ortaya çıkmasını savunur. Ona göre doğa, çocuğun gelişiminde ilk ve en güvenilir öğretmen konumundadır. Bu düşüncesini şöyle ifade eder:

Yanılmak, insana doğanın verdiği ilk derstir; eğitimin görevi, bu dersten korkmak değil, onu anlamaktır" sözleriyle temellendirir (Rousseau, 1762/2009: 78).

Bu yaklaşım, eğitimde çocuğun içsel potansiyelini harekete geçiren ve bireysel öğrenme süreçlerine saygı duyan bütüncül bir perspektifi yansıtır. Rousseau'nun burada savunduğu pedagojik strateji, bireyin yalnızca zihinsel değil aynı zamanda duysal ve ahlaki yönlerden de gelişmesini hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışıdır. Ona göre iyi eğitilmemiş bir göz ya da kulak, ne kadar çok içerik sunulsa da gerçek bir öğrenmeyi mümkün kılamaz. Bu perspektif, günümüz eğitiminde öne çıkan gözlem, hareket, doğayla temas ve dokunsal öğrenmeye verilen önemi destekleyen bir temel sunar. Rousseau'nun "olumsuz eğitim" kavramı ise sadece pedagojik bir yöntem değil, onun özgürlük felsefesinin eğitime yansıyan boyutudur. Çünkü Rousseau'ya göre birey, ancak kendi deneyimleriyle ve kendi seçimiyle öğrendiğinde gerçekten özgürleşebilir. Bu nedenle

çocuk, başkalarının hazır bilgi ve değerleriyle biçimlendirilmeden önce kendi doğasını ve iradesini keşfetme fırsatı bulmalıdır. Böylece ilerleyen yaşamında hem özgür bir yurttaş hem de ahlaki bir özne olarak topluma katılabilir. Rousseau'nun önerdiği bu olumsuz eğitim modeli, döneminin otoriter ve ezberci öğretim anlayışına karşı güçlü bir eleştiri niteliği taşır ve çocuğu pasif bir alıcı değil, aktif bir bilgi inşa edici olarak konumlandırır. Bu bağlamda, eğiticinin görevi bilgi aktarmaktan çok, çocuğun kendi deneyimlerini yaşamasına rehberlik etmek olmalıdır. Bu yaklaşım, günümüzün yapılandırmacı, keşfetmeye dayalı ve çocuk merkezli eğitim yaklaşımlarına da ilham verecek ölçüde öncü bir nitelik taşımaktadır.

Rousseau'nun eğitim felsefesinin merkezinde yer alan temel ilke, bireyin zihinsel ve ahlaki gelişim evrelerine duyulan koşulsuz saygıdır. Rousseau, bilişsel ve duygusal olarak henüz olgunlaşmamış bir çocuğun akademik bilgiyle veya soyut ahlaki kavramlarla erken yaşlarda yüz yüze getirilmesini pedagojik bir hata olarak niteler. Ona göre, okuma, yazma veya hesaplama gibi akademik içeriklerin erken dönemde öğretilmesi, çocuğun zihinsel kapasitesine aykırı olduğu için yalnızca ezber düzeyinde kalır ve derin bir anlam kazanamaz (Rousseau, 1762/2009: 34). Rousseau, insanın doğuştan getirdiği potansiyellerin ancak zamana yayılan, deneyime dayalı ve aşamalı bir eğitim süreciyle gelişebileceğini savunur. Bu eleştirisi, Aydınlanma dönemi skolastik eğitim kalıplarına yönelttiği güçlü bir karşı çıkış olarak okunabilir. Çünkü Rousseau'ya göre soyut kavramları yalnızca dil düzeyinde aktarmak, çocuğun dünyayla kurduğu somut bağları zayıflatır ve öğrenmeyi içten gelen bir ihtiyaç yerine dışsal bir yükümlülüğe dönüştürür. Bu bağlamda Rousseau, doğal sonuçlar ilkesine özel bir önem verir. Çocuğun davranışlarının sonuçlarını yaşayarak öğrenmesi, dışsal ceza ya da ödül mekanizmalarına göre çok daha etkili bir öğrenme zemini sunar. Örneğin bir nesneyi kıran çocuğa ceza vermek yerine, o nesneden artık yararlanamayacağını fark etmesine izin vermek, hem bilişsel hem de ahlaki gelişimi destekler. Böylece öğrenme süreci, çocuğun yalnızca otoriteye değil, bizzat gerçekliğe karşı sorumluluk üstlendiği bir zemine taşınır. Rousseau'nun bu pedagojik yaklaşımı, çocuğun özgürlük duygusunu koruyarak kendi kararlarını alabilen, sorumluluk bilinci gelişmiş bir birey olmasına imkân tanıyan bütüncül bir eğitim felsefesi sunar.

Modern eğitim psikolojisinin özellikle yapılandırmacı ve deneyim temelli yaklaşımları, örneğin Piaget'nin bilişsel gelişim evreleri kuramı ya da John Dewey'in

deneyimsel öğrenme felsefesi, Rousseau'nun eğitim anlayışını bilimsel olarak temellendiren örneklerdir. Piaget, çocuğun zihinsel yapılarını ancak gelişim evreleriyle uyumlu olarak inşa edebileceğini savunur ve bu görüş, Rousseau'nun çocuğun henüz hazır olmadığı soyut bilgilerin ona dayatılmaması gerektiği ilkesini destekler. Dewey ise öğrenmeyi yalnızca teorik bilgi aktarmak değil, deneyim ve problem çözme süreçleriyle inşa edilen bir yaşam pratiği olarak görür. Rousseau'nun eğitimi doğanın ritmine saygı duyan, çocuk merkezli ve deneyim odaklı bir süreç olarak konumlandırması, Dewey'in demokratik ve aktif öğrenme vurgusuyla da örtüşür. Rousseau, özellikle olumlu eğitim adını verdiği ve yaklaşık on iki yaşından sonra başlamasını önerdiği ikinci aşamada, çocuğun mantıksal akıl yürütme ve soyut düşünme yeteneklerinin geliştiğini, dolayısıyla eğitimin daha yönlendirici bir niteliğe bürünmesi gerektiğini belirtir (Öztürk, 2014: 193). Bu aşamada öğretmenin rolü, salt kolaylaştırıcı olmaktan çıkarak, çocuğun vicdanını geliştiren, onu felsefi sorgulamalara yönelten bir entelektüel eşlikçi konumuna dönüşür. Rousseau burada eğitimi, yalnızca bilgi aktaran bir mekanizma değil, aynı zamanda bireyin vicdanıyla bağlantı kurarak ahlaki özerkliğini pekiştiren bir süreç olarak tanımlar. Bu yaklaşımı temellendirmek için *Émile*'de dile getirdiği şu ifade çarpıcıdır:

Vicdan, Tanrı'nın insan yüreğine kazıdığı ilahi sestir; ona kulak vermek, gerçek özgürlüğün kapısını aralar (Rousseau, 1762/2009: 278).

Böylece Rousseau, eğitimin esas amacının bireyin yalnızca aklını değil, vicdanını da uyandırmak olduğunu ortaya koyar. Rousseau, vicdanı insan doğasından kaynaklanan, doğuştan gelen, ilahi bir ses ve ahlaki bir içgüdü olarak değerlendirirken; Kant ise vicdanı ödev ahlakına bağlı, akla dayalı, öznel bir içsel denetim ve bilinç olarak görür. Vicdanın hem bireysel hem toplumsal yaşamda ahlaki düzenin temel taşıdır. Özgürlükle sıkı bağlantısı vardır (Gül, 2008: 69).

Rousseau'nun kullandığı vicdan kavramı, yalnızca dinsel ya da duygusal bir referans değil, akıl ile duyarlılığın kesiştiği ve bireyin hem kendisine hem de başkalarına karşı sorumluluk üstlenmesini mümkün kılan etik bir bilinç merkezi olarak yorumlanabilir. Rousseau'ya göre vicdan, insan doğasında var olan *pitié* yani merhamet eğiliminin, akıl süzgecinden geçerek evrensel bir etik ilkeye dönüşmesiyle biçimlenir. Bu nedenle olumlu eğitim, bireyin şefkat duygusunu akıl yürütmeyle harmanlayarak, duyarlılıkla adalet arasındaki dengeyi kurabildiği bir ahlaki olgunlaşma aşaması olarak

tasarlanır. Bu yaklaşım, dönemin Aydınlanma filozoflarıyla önemli bir tezat oluşturur. Örneğin John Locke, ahlaki eğitimi daha çok disiplin ve alışkanlık yoluyla kazandırılacak bir davranış modeli olarak görürken, Kant, eğitimi evrensel aklın buyurucu normlarıyla bireyi şekillendiren zorunlu bir süreç olarak kavrar. Buna karşılık Rousseau, insan doğasının özünde taşıdığı iyiliğe güvenerek, bireyin kendi iç sesine kulak verme kapasitesini merkeze alır ve eğitimi bu içsel potansiyeli ortaya çıkaracak şekilde kurgular. Böylece Rousseau'nun ahlak anlayışı, katı bir otorite ya da evrensel emirler yerine, bireyin kendi vicdanında taşıdığı doğal pusulaya dayanır. Bu noktada, John Dewey'in deneyime dayalı ve demokratik eğitim anlayışının da Rousseau'nun bu yaklaşımıyla örtüştüğü söylenebilir; Dewey, eğitimin bireyin ahlaki muhakemesini geliştirmesi gerektiğini, bunun da ancak katılımcı ve sorgulayıcı bir ortamla mümkün olacağını savunur (Öztürk, 2014: 193).

Rousseau'nun pedagojik vizyonu içinde olumlu eğitim dönemi, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluğu da kapsayan bir aşamadır ve bu yönüyle yurttaşlık bilincinin inşasına zemin hazırlar. Rousseau'ya göre birey, bu evrede artık yalnız kendisi için değil, aynı zamanda ortak yaşamı paylaştığı toplum için de sorumluluk duymayı öğrenmelidir. Böylece Rousseau'nun eğitim modeli, yalnızca bireyin ahlaki gelişimini değil, kamusal alanda aktif yurttaş olabilmesini de hedefleyen bütüncül bir perspektife sahiptir. Burada onun genel irade (*volonté générale*) kavramı devreye girer; çünkü Rousseau'ya göre gerçek özgürlük, başkalarının haklarını dikkate alarak ve ortak iyiliği gözeterek yaşanabilir. Bu nedenle olumlu eğitim, bireyin yalnızca doğal eğilimlerine bırakıldığı çocukluk aşamasından farklı olarak, bilinçli bir değer kazanım sürecini ifade eder. Rousseau, bu değer inşasının çocuğun gelişim düzeyine uygun bir evrede başlatılması gerektiğini vurgular; aksi halde verilen değerler yüzeysel davranış kalıplarına dönüşür ve içselleştirilemez. Bu yaklaşım, John Dewey'in demokratik eğitim anlayışında savunduğu gibi, bireyin yalnızca bilgili değil aynı zamanda sorumlu bir yurttaş olarak yetişmesini amaçlayan çağdaş pedagojik görüşlerle de örtüşür. Dewey, eğitimin bireyi demokratik topluma katılmaya hazırlayan bir süreç olması gerektiğini belirtir ve Rousseau'nun bu ahlaki-yurttaşlık temelli pedagojisine yakın durur (Öztürk, 2014: 193).

Olumlu eğitim anlayışı, Rousseau'nun hem ahlaki hem siyasal felsefesiyle sıkı biçimde örtüşür ve onun insan doğasına ilişkin temel varsayımlarını pedagojik alana taşır. Rousseau burada, eğitimin yalnızca çocuğun davranışlarını şekillendirmekle yetinmemesi, aynı zamanda niyetlerini, değerlerini ve vicdanını da geliştirmesi gerektiğini ileri sürer. Bu yaklaşım, çocuğa sadece neyi yapmasının beklendiğini öğretmek yerine, yaptığı şeyin neden değerli olduğunu sorgulamasını sağlayarak onu gerçek anlamda özgür kılmayı hedefler. Rousseau'nun özgürlük tanımı, dışsal otoritelerden bağımsız hareket etmeyi değil, bireyin kendi vicdanının sesine dayanarak eylemde bulunmasını içerir. Bu nedenle olumlu eğitim, bireyi ahlaki özerkliğe götüren bir süreç olarak büyük önem taşır. Rousseau'nun bu bakış açısı, John Dewey'in demokratik eğitim felsefesiyle de güçlü bir paralellik gösterir. Dewey, eğitimi yalnızca bilgi aktarma aracı olarak değil, bireyin toplumsal sorumluluk bilinciyle özgür bir yurttaş olarak yetişmesine katkı sunan demokratik bir süreç olarak tanımlar. Böylece Rousseau'nun olumlu eğitim anlayışı, hem özgürlük hem de sorumluluk boyutunu dengede tutan, bireyi yalnızca akılcı değil, vicdanlı bir özneye dönüştürmeye çalışan derin bir pedagojik vizyonu ifade eder.

Rousseau'nun eğitim anlayışının en ayırt edici boyutlarından biri, bireyin gelişim süreçlerine gösterdiği samimi saygıdır ve bu tutum, pedagojik olduğu kadar etik bir sorumluluk bilincini de yansıtır. Rousseau'ya göre eğitim, çocuğun doğasında var olan potansiyelleri bastırarak değil, aksine bu potansiyelleri doğal bir ritimde ve doğru yöntemlerle destekleyerek ortaya çıkarmayı hedeflemelidir. Bu çerçevede olumsuz ve olumlu eğitim stratejilerinin ne zaman devreye sokulacağı meselesi, yalnızca bir öğretim tekniği değil, insan doğasına uygun bir yaşamı mümkün kılacak ahlaki ve antropolojik bir tercih olarak değerlendirilmelidir. Rousseau'nun ilk aşama olarak tanımladığı olumsuz eğitim, soyut ve teorik bilgileri çocuğa henüz hazır olmadığı dönemde zorla vermek yerine, çocuğun çevresiyle doğrudan kurduğu deneyimlere alan açar. Çocuğun henüz kavramsal düşünce kapasitesi gelişmeden önce, duyuşsal algıları, hareket becerileri ve basit neden-sonuç ilişkilerini gözlemlemesi desteklenir; bu sayede çocuk, bilgiye kendi merakıyla ulaşarak daha sağlam bir öğrenme temeli oluşturur (Rousseau, 1762/2009: 72). Bu dönemin genelde 0-12 yaş arasını kapsadığı ve çocuğun iç motivasyonunu koruyarak sonraki evrelere geçişini kolaylaştırdığı belirtilir (Cebeci Topçubaşı & Tay, 2021: 51). Öte yandan Rousseau'nun pedagojisinde olumlu eğitim, yaklaşık 12 yaş civarında başlayan ve çocuğun soyut düşünce gücünün gelişmesiyle

birlikte başlayan yeni bir evreyi temsil eder. Bu aşamada çocuk, gözlemlediklerini yalnızca betimleyen bir varlık olmaktan çıkar ve bunlara dair kavramsal, etik ve mantıksal değerlendirmeler yapabilecek bir zihinsel olgunluğa erişir. Bu geçişle birlikte eğitmenin rolü de dönüşür; artık yalnızca ortam hazırlayan bir gözlemci değil, eleştirel düşünmeyi teşvik eden bir felsefi tartışma ortağı olarak konumlanır. Ancak Rousseau, bu yeni aşamanın mutlaka çocuğun gelişimsel hazır oluşuna bağlı biçimde ilerlemesi gerektiğini savunur; aksi hâlde olumlu eğitim, bireyin doğal özerkliğini zedeleyen bir dışsal baskıya dönüşür ve eğitim amacını kaybeder.

Rousseau, olumsuz ve olumlu eğitimin yalnızca ardışık biçimde uygulanmasının yeterli olmadığını, bu iki sürecin geçişinin büyük bir pedagojik sabırla ve zamanın doğal ritmine duyarlı biçimde yönetilmesi gerektiğini önemle belirtir. Ona göre olumsuz eğitimin erken sonlandırılması, çocuğun henüz hazır olmadan otoritenin etkisine girmesine ve özgürlüğünü kaybetmesine neden olurken, olumlu eğitimin çok gecikmesi ise bireyin toplumsal sorumluluk geliştirmesini ve vicdani erdemlere ulaşmasını sekteye uğratar. Bu hassas dengeyi kurmak, Rousseau açısından yalnızca bir eğitim yöntemi seçimi değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk yükümlülüğüdür. Zira bireyin gerçek anlamda özgürlüğü, salt doğaya bırakılmakla değil, aynı zamanda aklını ve vicdanını geliştirme yeteneğiyle tamamlanır. Bu nedenle Rousseau, eğitimdeki zamansal düzenlemeyi, bireyin özgürlükten erdemli bir yurttaş kimliğine doğru dönüşmesinin zorunlu bir koşulu olarak görür Nitekim Rousseau, “Her şeyin zamanı vardır. Doğa acele etmez; insan da onun ritmine uymayı öğrenmelidir” (2009: 93) diyerek bu yaklaşımı özlü biçimde dile getirir. Rousseau’ya göre eğitimin başarısı yalnızca hangi yöntemin tercih edildiğine değil, bu yöntemin hangi gelişim evresinde ve ne ölçüde uygulandığına bağlıdır. Eğitim süreci, doğanın ritmini gözeterek ilerlediğinde, birey hem kendi doğasına sadık kalabilir hem de toplumsal erdemin bir parçası olma sorumluluğunu üstlenebilir. Bu dengeli ilerleyiş, Rousseau pedagojisinin özünde yer alan bireysel doğallığın korunması ile sorumluluk sahibi yurttaşlık bilincinin inşasını bir arada mümkün kılar.

3. 5. Özgürlük, Özerklik ve Bireysel Potansiyel

Rousseau’nun eğitim felsefesi, özünde bireyin doğasına uygun şekilde biçimlenen özgürlük anlayışı üzerine kuruludur. Ona göre eğitimin asıl hedefi, bireyi yalnızca bilgiyle donatmak değil, aynı zamanda onun doğuştan getirdiği iyilik eğilimlerini

destekleyerek özgürlüğünü, özerkliğini ve içsel değerini açığa çıkarmaktır. Rousseau'nun insan tasavvurunda, birey saf ve olumlu eğilimlere sahip bir varlık olarak dünyaya gelir ve bu potansiyel, ancak doğayla uyumlu, pedagojik olarak özenli bir süreçle gelişebilir. Eğitimin işlevi, bu sürece müdahaleci biçimde yön vermek değil, bireyin doğa yasalarına uygun şekilde büyümesini ve toplumsal bir varlık olarak sorumluluk almasını mümkün kılacak bir ortam hazırlamaktır. Bu bakımdan Rousseau, özgürlüğü mutlak ve sınırsız bir serbestlik olarak değil, bireysel gelişimin doğasına uygun biçimde düzenlenmiş ve ölçülü bir serbestlik olarak kavrar. Eğer çocuklara sınırsız bir özgürlük sunulursa, bunun zamanla keyfiliğe ve toplumsal uyumsuzluğa dönüşeceğini ileri sürer. Ancak özgürlük, bireyin doğal gelişim ritmini koruyan, aynı zamanda onu başkalarının haklarına ve ortak yaşama saygılı kılacak biçimde yönlendiren bir pedagojik anlayışla sınırlandırıldığında, gerçek anlamını bulur. Böylece birey hem kendi potansiyelini gerçekleştirebilir hem de uyumlu bir toplumun sorumluluk sahibi üyesi hâline gelir.

Rousseau'nun bu yaklaşımı, dönemin baskın otoriter eğitim anlayışına yönelttiği radikal bir eleştiriyi içerir ve bireyin kendi kararlarını verebileceği, ancak bu kararların sonuçlarıyla yüzleşmeyi de öğrenebileceği bir öğrenme ortamını savunur. Ona göre özgürlük, bireyin keyfine bırakıldığı bir terk edilmişlik değil, müdahaleci olmayan fakat rehberlik eden bir yapı içinde gelişir. Çocuk, doğrudan dayatılan kurallar yerine, kendi deneyimleri aracılığıyla sorumluluğu ve özgürlüğü tanır. Bu noktada çevrenin rolü, çocuğun doğal eğilimlerini destekleyecek şekilde düzenlenmelidir. Rousseau, doğanın en iyi eğitimci olduğunu vurgularken, yetişkinin görevinin bu doğallığı bozmamak, aksine uygun çevresel koşulları hazırlamak olduğunu ifade eder. Bu bağlamda çocuğun nesneler ve doğayla etkileşimi, eğitimcinin örtük fakat etkili bir yönlendirmesiyle şekillenir. Rousseau, eğitimin bireyi başkalarının onayını arayan, dışsal onayla hareket eden bir varlık hâline getirmektense, kendi kararlarını sorgulayabilen ve bu kararların sonuçlarını içselleştirebilen bir özne hâline getirmesi gerektiğini savunur. Ona göre bu özerklik yalnızca bireysel bir erdem değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın ön koşuludur, çünkü ancak özerk bireyler genel iradeye katılarak adil ve erdemli bir toplum inşa edebilirler. Bu bağlamda Rousseau'nun *amour de soi* ve *amour-propre* kavramları da kritik bir ayrım sunar. *Amour de soi*, insanın yaşamını sürdürme güdüsüne dayalı, doğal ve zararsız bir kendilik saygısıdır, oysa *amour-propre*, başkalarıyla kıyaslama ve üstünlük hırsı yoluyla gelişen yapay bir kibir biçimidir ve toplumsal bozulmanın kaynağını oluşturur (Rousseau, 1755/2014: 9).

Rousseau'nun eğitim felsefesinde özgürlük, yalnızca bireyin dışsal otoritelere karşı bağımsızlık kazanması anlamına gelmez; aynı zamanda bireyin kendi iç doğasına sadık kalarak, akıl ve vicdan yoluyla geliştirdiği bir öz-yönetim becerisidir. Rousseau'ya göre gerçek özgürlük, bireyin anlık nefsanî arzularına kapılmadan, kendi koyduğu ilkelere uygun şekilde yaşaması ve bu sayede hem kendisine hem de topluma karşı sorumlu bir varlık hâline gelmesidir. Bu bağlamda özgürlük, sadece hukuki ya da siyasi bir hak kategorisi olarak değil, eğitimin özünde yer alan ahlaki ve etik bir varoluş biçimi olarak değerlendirilir. Çünkü Rousseau'nun anlayışında eğitim, bireyi salt dışsal kurallara uyan değil, kendi vicdanından kaynaklanan bir ahlaki otoriteye sahip kılan bir süreç olarak kurgulanır.

Rousseau, *Émile* adlı eserinde, çocuğun doğuştan itibaren özgür ve iyi olduğunu, fakat uygarlığın ilerleyişiyle bu doğal bütünlüğün bozulduğunu, insanın bağımlı, bencil ve rekabetçi bir varlığa dönüştüğünü öne sürer. Ona göre eğitim, bu bozulmuş süreci geriye çevirebilecek yegâne araçtır, ancak bunun yolu geleneksel otoriter normlara uydurma biçiminde değil, bireyin içsel doğasına uygun, özgürlüğü esas alan bir rehberlikle mümkündür. Bu noktada Rousseau, eğitimin yalnızca dışsal davranış kalıplarını düzeltmekle yetinmemesi, aynı zamanda bireyin ahlaki muhakeme yetisini ve özerklik kapasitesini geliştirmesi gerektiğini savunur. Rousseau'nun bu yaklaşımı, Aydınlanma'nın birey merkezli düşüncesiyle belirli ortaklıklar taşısa da ondan radikal biçimde ayrılır. Örneğin Kant'ın özgürlük anlayışı, evrensel akla uygun eylemde bulunmayı ifade ederken, Locke'un özgürlük anlayışı doğal hakların korunmasına odaklanır. Rousseau ise özgürlüğü, bireyin doğayla ve kendi varoluşuyla uyumlu bir biçimde yaşayabildiği ontolojik ve deneyimsel bir değer olarak tanımlar. Ona göre özgürlük yalnızca bir hak değil, insanın kendi potansiyeline, aklına ve vicdanına sadık kalma sorumluluğudur. Bu perspektiften bakıldığında eğitim hem özgürlüğün aracı hem de amacı olarak konumlanır. Rousseau, çocukluk döneminde özgürlüğü “zararsız serbestlik”, gençlikte “kendiliğindenlik”, yetişkinlikte ise “vicdani eylem” olarak yorumlar ve eğitimin tüm evrelerinin bu gelişim çizgisini destekleyecek biçimde kurgulanması gerektiğini ileri sürer. Aksi takdirde birey, yalnızca dışsal kurallara uyabilen, fakat özgürlük ruhunu içselleştiremeyen bir varlık olarak kalacaktır.

3. 6. Ahlaki ve Yurttaşlık Eğitimi: Toplum için Birey

Rousseau'nun *Émile* adlı eserinde yer alan ve eserin en felsefi bölümlerinden biri olarak görülen “Savoyard Rahip’in İtirafı” (*Livre Quatrième*), ahlaki eğitimin temellerini olduğu kadar bireyin Tanrı, evren ve toplumla kurduğu bağı da derinlemesine tartışır. Bu bölümde Rousseau, *Émile*'e örnek olarak sunulan rahip figürü aracılığıyla, bireyin akıl, vicdan ve doğa temelinde şekillenen doğal bir din anlayışını savunur. Bu anlayışa göre din, dogmatik öğretilere veya kurumsallaşmış otoritelere değil, bireyin doğrudan Tanrı ve evrenle kurduğu içsel ve vicdani ilişkiye dayanmalıdır (Rousseau, 1762/2009: 273). Rousseau burada gerçek ahlakın, yalnızca dışsal dini kuralların körü körüne uygulanmasından değil, bireyin iç sezgileri, doğayla uyumlu yaşama biçimi ve başkalarına karşı geliştirdiği empati duygusundan beslendiğini ileri sürer. Savoyard Rahip, Tanrı'nın doğada kendisini insanlara görünür kıldığını ve insanın doğayla bütünleşik bir yaşam sürdürdükçe maneviyatını koruyabileceğini vurgular. Bu yaklaşım, Rousseau'nun geleneksel Hristiyan dogmasına mesafesini ve din eğitimini bireyin vicdanına dayandırma arayışını net biçimde ortaya koyar. Ayrıca rahibin konuşmaları, yalnızca inançla ilgili bir mesaj değil, aynı zamanda pedagojik ve siyasal bir rehberlik içerir. *Émile*'e Tanrı'ya karşı sorumluluğunu öğretirken aynı zamanda toplumsal düzenin gereklerini, yasaların meşruiyetini ve ortak iyiyi gözetme zorunluluğunu da aktarmaya çalışır. Böylece Rousseau'nun ahlaki eğitimi, bireyi dindar bir insan hâline getirmekten çok, vicdanlı, adalet duygusu gelişmiş ve topluma duyarlı bir özne hâline getirmeyi hedefleyen bir bilinç kazandırma süreci olarak öne çıkar.

Rousseau'nun eğitim felsefesinde “erdem”, çocuğa soyut tanımlar ya da teorik kurallar aracılığıyla aktarılabilecek bir bilgi değil, doğrudan yaşantıyla, örnek davranışlarla ve duygusal etkileşimlerle gelişecek bir kapasite olarak ele alınır. Rousseau, bir çocuğa yalnızca yardım etmenin iyi olduğunu öğretmenin yetersiz olduğunu, bunun yerine onun gerçek bir acıya tanık olup bu duruma içsel bir merhamet duygusuyla tepki vermesinin sağlanması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, *Émile* adlı eserinde şöyle ifade edilir:

Bir çocuğu merhametli kılmak istiyorsanız, ona sadece iyi davranmayı söylemeyin; acıyı, düşkünlüğü ve başkasına yardım etmenin onurunu hissettirecek durumlar yaşatın (Rousseau, 1762/2009: 122).

Burada Rousseau, erdemin duygu temelli bir ahlaki sezgiyle şekillendiğini vurgulayarak, çocuğun empati kapasitesinin eğitimde öncelikli bir unsur olarak korunması gerektiğini öne sürer. Bu bakış açısı, günümüz duygusal gelişim teorileriyle de örtüşür. Özellikle Martha Nussbaum'un duyguların ahlaki bilişsel işlevini temellendirdiği görüşleri, Rousseau'nun sezgisel pedagojisinin felsefi bir dayanağını oluşturur (Kaynak, 2021: 165). Nussbaum'a göre, duygular salt irrasyonel dürtüler değil, insanın değerlerle ve başkalarıyla kurduğu ilişkilerin ahlaki mimarisini şekillendiren bilişsel araçlardır. Rousseau da benzer biçimde, çocuğun duygusal dünyasını bastırmadan geliştiren bir eğitimin, onu yalnızca kendi haklarına odaklı değil, başkalarının haklarını da gözetebilen adil ve sorumlu bir yurttaş olarak yetiştireceğini savunur. Bu anlayış, eğitimin bireyi toplumsal dayanışmanın ve adaletin aktif bir öznesi hâline getirme misyonunu da kapsar.

Rousseau'nun eğitim anlayışı, yalnızca bireyin içsel potansiyelini açığa çıkarmayı hedefleyen bir süreç olarak değil, aynı zamanda onu kamusal alana hazırlayan bir siyasal sorumluluk olarak da ele alınır; nitekim Émile ve Toplum Sözleşmesi eserlerinde açıkça görüldüğü üzere, eğitim yalnızca bireyin kişisel mutluluğunu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda içinde yaşayacağı toplumun adaletini ve sürdürülebilirliğini de güvence altına almayı amaçlar. Bu bağlamda Rousseau, eğitimi bireyi özerk bir varlık olarak güçlendiren, fakat aynı zamanda ortak yarara katkıda bulunacak bir yurttaş kimliğine yönelten bir araç olarak tanımlar; zira ona göre yurttaşlık, sadece kanunlara itaat etmekten ibaret değildir, aksine o kanunlara gönüllü olarak katılmayı, yani genel iradeyi kavrayıp benimsemeyi de içerir (Rousseau, 1762/2009: 275). Rousseau'nun geliştirdiği genel irade kavramı, bireylerin çıkarlarının toplamı değil, aksine toplumun ortak iyiliğini temsil eden rasyonel ve ahlaki bir ilke olarak tanımlanır; bu yönüyle onun yurttaşlık anlayışı, liberal geleneğin pasif hak sahipliğine dayalı modelinden ayrılır ve yurttaş hem haklarının bilincinde olan hem de aktif biçimde kolektif yaşama katılan bir özne olarak kurgular. Bu düşünce çizgisi, çağdaş siyaset felsefesinde katılımcı demokrasi savunucuları için de ilham verici bir kaynak oluşturur; örneğin Hannah Arendt, *The Human Condition* adlı eserinde yurttaşlığın esasını, kamusal alanda eylem ve konuşma yoluyla görünür olma yetisine bağlayarak benzer bir vurgu yapar (1958/2018: 22). Arendt'in kamusal alandaki kolektif eylemi ve söylemi merkeze alan bu yaklaşımı, Rousseau'nun eğitimi yalnızca bireysel gelişim değil, aynı zamanda kamusal sorumluluğun bir hazırlığı olarak ele alan perspektifiyle büyük ölçüde paralellik taşır. Zira Arendt de bireyin yalnızca özel alandaki

varlığıyla değil, ortak eylemlerle kendini kamusal alanda gerçekleştirdiğini savunarak Rousseau'nun aktif yurttaş idealini yankılar. Ona göre insanlar, eylemde bulunarak ve konuşarak başkalarına kendilerini gösterir, yani görünür olur; işte bu, gerçek anlamda yurttaşlığın temelidir. Ancak Arendt'in radikal kötülük olarak adlandırdığı durum, insanların bu görünür olma ve kendilerini ifade etme yetilerini ellerinden alır. Totaliter rejimler, insanları düşünmeyen, sorgulamayan ve yalnızca itaat eden, tek tip ve tepkisel varlıklara indirger. Bu nedenle Arendt, böylesi kötülüğe karşı insanın özgürce harekete geçme, yeni bir başlangıç yapabilme ve toplum içinde kendini ifade edebilme gücünü koruması gerektiğini savunur; böylelikle insan hem kendisini hem de toplumu savunabilir (Kaya, 2016: 203).

Rousseau'nun "eğitim" anlayışında öngördüğü "yurttaş modeli", yalnızca kanun koyucuların emirlerini pasif biçimde yerine getiren bir özne değil, toplumsal sözleşmenin özünü kavrayarak onun taşıyıcısı hâline gelen aktif bir ahlaki faildir. Bu yurttaş tipi, genel iradeyi gözeterek hareket etmeyi zorunlu bir itaate indirgemez, aksine bunu ahlaki bir yükümlülük olarak benimser. Böylece Rousseau'nun pedagojisi, modern toplumda gerekli olan hukuki bilinci, vicdanı ve kamusal katılım yetisini bir arada geliştirmeyi hedefler. Jean-Jacques Rousseau, bireyin özgür ve erdemli bir varlık olarak yetişebilmesinin yalnızca kişisel vicdanla sınırlı kalamayacağını, bu sürecin aynı zamanda ortak değerler ve kamusal kurumlar aracılığıyla desteklenmesi gerektiğini de açık biçimde dile getirir. *Toplum Sözleşmesi* eserinin son bölümlerinde ele aldığı "sivil din" kavramı da, toplumsal düzenin korunması ve yurttaşlık bilincinin ahlaki temellerle güçlendirilmesi için önerdiği bir araçtır. Rousseau burada eğitimin, yalnızca bireysel bilgi birikimini çoğaltan bir süreç değil, aynı zamanda ortak değerlerin, dayanışmanın ve genel irade anlayışının içselleştirilmesini sağlayan bütüncül bir kamusal sorumluluk olduğunu ortaya koyar (Rousseau, 1762/2014: 254).

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* eserinde, "kamusal düzenin sürekliliği"ni ve yurttaşların ahlaki bağlılığını desteklemek amacıyla üç tür din anlayışını sistematik biçimde birbirinden ayırır. İlk olarak tanımladığı inançsız, "felsefi din", vicdana ve bireysel sezgiye dayalı doğal bir inanç biçimi olup kişisel erdemi geliştirme bakımından değerlidir fakat siyasal birliği tesis edecek ortak ilkeleri sunamaz. İkinci olarak ele aldığı "kurumsal din", kiliseye bağlı ve ulus-üstü karakteriyle insanları evrensel bir otoriteye bağlar, böylece ulusal bağlılığı zayıflatarak siyasal düzen için tehdit oluşturur.

Rousseau'nun ideal olarak savunduğu üçüncü din biçimi ise “sivil din”dir. Bu inanç sistemi, Tanrı'ya, ruhun ölümsüzlüğüne, adalete ve yasalara sadakati temel alır ve bireyi yalnızca bir inanan olarak değil, aynı zamanda sorumlu bir yurttaş olarak yetiştirir. Sivil dinin en büyük işlevi, bireylerin yasaya itaatini yalnızca hukuki zorlamayla değil, içselleştirilmiş bir ahlaki onayla da temellendirmesidir. Böylece Rousseau'ya göre sivil din, toplumun genel irade etrafında bütünleşmesini sağlayan, dogmatizmden arındırılmış rasyonel ve kamusal bir inanç biçimi olarak hem bireysel ahlaki hem de siyasal birliği korur.

Rousseau'nun kamusal eğitim anlayışı, günümüzün nötr ve teknik odaklı pedagojik modellerinden ayrılarak, toplumsal birlik, siyasal meşruiyet ve etik sorumluluk gibi normatif değerleri birlikte kuşatan ahlaki-siyasal bir kurum olarak inşa edilir. Rousseau'ya göre kamusal eğitim, bireyin özgürleşme süreciyle devletin meşruiyeti arasında köprü kurarak, yurttaşın yalnızca bağımsız bir özne değil aynı zamanda ortak iyiliğe katılan sorumlu bir aktör olmasını amaçlar. Bu yaklaşım, çağdaş eğitim felsefesinde de yankı bulur. Örneğin John Rawls'un “kamu aklı” kavramı, Rousseau'nun genel irade ve sivil inanç düzenine benzer biçimde, farklı inançlardan gelen bireylerin ortak rasyonel bir temelde buluşmalarını savunur (Rawls, 1993: 212). Böylece kamusal meselelerde ortak aklın işlemesi, demokratik toplumun istikrarı için vazgeçilmez görülür. Ayrıca çağdaş eğitimde de kamusal eğitimin yalnızca mesleki beceri kazandırmakla sınırlı kalmayıp, bireyleri demokratik değerlerle donatmayı ve toplumsal farklılıklar içinde birleştirici bir yurttaş kimliği inşa etmeyi hedeflediği açıktır. Bu çerçevede Rousseau'nun kamusal eğitim modeli, yalnızca tarihsel bir öneri değil, aynı zamanda günümüz siyaset teorileri açısından da güçlü bir normatif dayanak sunar.

Rousseau'nun düşünce sisteminde eğitim, yalnızca bireyin yetilerini geliştiren bir süreç olarak değil, aynı zamanda siyasal toplumun temellerini oluşturan asli bir etkinlik olarak kurgulanır. *Émile* adlı eserinde çizdiği “eğitmen figürü” ile *Toplum Sözleşmesi*'nde tasarladığı “yasa koyucu” arasındaki benzerlik bu bakış açısını açıkça gösterir. Rousseau'nun pedagojik yaklaşımı, bireyin doğasında var olan potansiyeli bozmadan onu hem özgür bir özne hem de toplumsal düzenin ahlaki ve siyasal gereklerine uyumlu bir yurttaş hâline getirme sanatıdır. Bu yaklaşım, eğitmenin çocuk üzerindeki rehberlik rolünü, yasa koyucunun toplum üzerindeki kurucu ve düzenleyici rolüyle örtüştürür. Böylece Rousseau, eğitimi yalnızca bireysel bir gelişim alanı olarak değil, toplumsal

düzenin adalet, özgürlük ve erdem gibi değerler temelinde yeniden üretildiği bir inşa faaliyeti olarak da konumlandırır.

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde tanımladığı “yasa koyucu” figürü, halkın anlık isteklerini temsil eden bir temsilci değildir. Aksine, geçmişin deneyimlerini ve doğa yasalarını dikkate alarak, toplumun uzun vadeli ihtiyaçlarına uygun kalıcı ve adil bir siyasal düzen tasarlayabilen kurucu bir akıl olarak konumlanır (Rousseau, 1762/2014: 69). Yasa koyucu, iktidarı doğrudan elinde tutan bir otorite değildir; buna rağmen, oluşturduğu yasalar aracılığıyla genel iradeyi en uygun biçimde somutlaştırma yetisine sahiptir. Rousseau'ya göre bu kişinin başarısı, halkın karakterine ve kültürel yapısına uygun yasalar geliştirmesinde, dahası bu yasaların halk tarafından sanki kendi iradelerinden doğmuşçasına benimsenmesinde temellenir. Böylece yasa koyucu, baskıcı ya da yabancılaştırıcı bir güç olmaktan ziyade, toplumun doğal eğilimlerini adaletle yönlendiren ve bireyleri hem özgür hem de erdemli kılacak bir toplumsal mimariyi mümkün kılan bir rehber olarak işlev görür.

Rousseau'nun *Émile* eserinde çizdiği “eğitmen figürü”, doğrudan müdahaleci olmayan, çocuğun doğasına ve gelişimsel potansiyeline uygun koşullar oluşturarak onun kendi iradesiyle iyi olanı seçmesine imkân tanıyan bir “rehber” olarak konumlanır. Eğitmen, bireyin özgür iradesini kırmadan, onun genel ilkeleri kendiliğinden benimseyebileceği bir yönlendirme ortamı hazırlar ve bu yönüyle Rousseau'nun yasa koyucu tasavvuruyla pedagojik anlamda benzerlik gösterir. Tıpkı yasa koyucunun halkın iradesine dışsal olarak hükmetmek yerine, onu kendi içinden doğan yasalarla uyumlu bir düzene yönlendirmesi gibi, eğitmen de çocuğun değerleri zorla içselleştirmesini değil, özgürlükle bağdaşacak bir öğrenme sürecini mümkün kılar (Rousseau, 1762/2009: 72). Rousseau'nun bu benzetmesinde eğitmen ve yasa koyucu, dıştan gelen bir zorlama uygulamaksızın birey ya da toplum üzerinde kalıcı bir dönüşüm başlatan normatif figürlerdir. Bu dönüşüm, hem doğaya uygunluk ilkesine sadık kalır hem de bireyin ya da toplumun farklılıklarını gözeterek evrensel değerleri içselleştirilmiş bir biçimde hayata geçirmeyi hedefler. Dolayısıyla Rousseau, eğitimi yalnızca bireysel bir gelişim aracı olarak değil, aynı zamanda kamusal erdemin inşasını sağlayan bir özgürlük pratiği olarak da temellendirir.

Rousseau'nun pedagojik yaklaşımını yasa koyucu anlayışıyla ilişkilendiren bu benzetme, onun “eğitim” ile “siyaset” arasındaki derin bağı açıkça ortaya koyar. Rousseau'ya göre eğitim, yalnızca bireysel yetkinliği değil, aynı zamanda toplumun siyasal ve ahlaki geleceğini inşa eden kurucu bir etkinliktir. Eğitimin başarısı, bireyi salt bilgiyle donatmanın ötesinde, onu erdemli ve sorumluluk sahibi bir yurttaş hâline getirme kapasitesinde aranmalıdır. Bu çerçevede eğitmen, yalnızca bireysel potansiyeli geliştiren bir rehber değil, aynı zamanda gelecekteki yurttaş kimliğinin temellerini atan bir düzenleyici olarak konumlanır. Rousseau'nun bu yaklaşımı, sonraki yüzyılda Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya ve organik aydın kavramlarında olduğu gibi (Gramsci, 1971: 9-40), eğitimin ideolojik ve siyasal düzenin yeniden üretiminde oynadığı rolü vurgulayan düşüncelerle yeniden yorumlanmıştır). Benzer şekilde Louis Althusser'in eğitimi bir ideolojik aygıt olarak değerlendirmesi de (1971: 121-176) Rousseau'nun işaret ettiği kamusal değer aktarımına dayalı eğitim idealinin, modern eleştirilerde nasıl dönüştüğünü gösterir. Böylece Rousseau'nun pedagojisi, yalnızca bireysel özgürlüğün değil, aynı zamanda ortak yaşamın adalet temelli sürekliliğinin de taşıyıcısı olarak okunabilir.

Rousseau'nun pedagojik yaklaşımında “eğitmen” yalnızca bilgi aktaran bir otorite değil, aynı zamanda toplumun ahlaki, siyasi ve etik düzenini şekillendiren bir “sessiz mimar” olarak konumlanır. Yasa koyucunun halkı özgürleştirecek yasaları inşa etmesi gibi, eğitmen de çocuğu özgür ve erdemli bir birey olarak yetiştirmeyi amaçlar ve bunu doğaya ve gelişim evrelerine saygı göstererek gerçekleştirir. Rousseau böylelikle, eğitimi siyasal düzenle ilişkilendiren ve bireyin özgürlüğünü dayatmadan inşa eden bir etik rehberlik modeli önerir. Bu model, pedagojik alanın sınırlarını aşarak insanlık durumuna dair evrensel bir düşünce sistemine ulaşır. Rousseau'nun eğitim felsefesi, bireyin yalnızca bireysel özgürlük arayışını değil, aynı zamanda toplumla kuracağı etik ilişkiyi de dönüştürme çabasını içerir. *Émile* ile *Toplum Sözleşmesi* arasında kurulan düşünsel bağ, eğitimin ahlaki gelişimi olduğu kadar siyasal topluluğun sürekliliğini de desteklediğini gösterir. Bu bağlamda Rousseau, bireyi yalnızca doğanın sesine kulak veren bir varlık olmaktan çıkarıp, kamusal yaşama katılan ve genel iradeyi paylaşan bir yurttaş düzeyine taşımayı hedefler. Savoyard Rahip'in temsil ettiği vicdani din anlayışı, bireyin Tanrı ve doğa ile uyumlu bir ahlaka yönelmesini sağlarken, duygular aracılığıyla aktarılan erdem eğitimi de ahlakın yalnızca soyut kurallara değil, empati ve yaşantılara dayalı olarak oluşabileceğini ortaya koyar. Bu bireysel inşa süreci, kamusal eğitimin sunduğu ortak

değerlerle pekişir ve yurttaşlık bilincini besleyen bir temel sağlar. Rousseau'nun “sivil din” kavramı ise bireysel inanç ile kamusal sorumluluk arasında ahlaki bir denge kurarak bireyin toplumsal uyumunu güçlendirir. Sonuçta eğitmen, bireyin doğasına uygun bir içsel özgürlük inşa etmesine ve onu toplumsal yaşama hazırlamasına katkı sunan bir ahlaki mimar haline gelir ve bu işleviyle Rousseau'nun eğitimi hem bireysel potansiyelin hem de kamusal düzenin temeli olarak görülür; birey bu çok katmanlı, vicdana dayalı ve toplumsal amaçlı eğitim süreciyle özgür ve sorumlu bir yurttaş haline dönüşür.

Rousseau'nun eğitim düşüncesi, Aydınlanma felsefesinin birey ve toplum anlayışını yalnızca sorgulamakla kalmayıp ona köklü bir alternatif önererek radikal bir dönüşüm tasavvur eder. *Émile* ya da *Eğitim Üzerine* adlı eseri, pedagojik bir yapının ötesinde, ahlaki, siyasal ve antropolojik bir kurgu olarak bireyin doğaya uygun gelişimini esas alırken toplumun ahlaki temellerini yeniden inşa etme amacını taşır. Bu eserin özellikle üçüncü bölümünde işlenen konular, Rousseau'nun eğitimi hem bireyin iç dünyasını şekillendiren hem de yurttaşlık görevlerini besleyen bir formasyon süreci olarak yapılandırıldığını açıkça gösterir. Rousseau'nun geleneksel eğitim kurumlarına yönelttiği eleştiriler, bu kurumların bireyin doğal eğilimlerini bastırarak onu yapay toplumsal normlara boyun eğmeye zorladığını ortaya koyar. Oysa Rousseau'ya göre gerçek anlamda bir eğitim, bireyin içsel potansiyeline ve doğasına uygun biçimde gelişmesine olanak tanımalıdır. Bu nedenle çocukluk dönemlerine duyarlı bir pedagojik düzen önererek, olumsuz ve olumlu eğitim aşamalarını birbirinden ayırır ve her gelişim evresine özgü ihtiyaçları merkeze alır. Eğitim, bireyi doğayla çatışmaya sürükleyen bir zorlama değil, doğayla uyumlu bir biçimlenme süreci olmalıdır. Bu bağlamda bireyin özgürlüğü ve özerkliği Rousseau'nun pedagojisinin odağında yer alır ancak bu özgürlük, sınırsız bir serbestlik değil, ahlaki sorumlulukla dengelenmiş bir özerklik anlayışıdır. Eğitmenin rolü, çocuğun özgürlüğünü kısıtlamaksızın çevresel koşulları düzenleyerek öğrenme süreçlerini ve ahlaki gelişimi desteklemektir. Böyle bir rehberlik yaklaşımı, yalnızca bireysel erdemi değil, ortak yaşamın ahlaki zeminini de güçlendirir. Sonuçta Rousseau, eğitimi bireyin içsel vicdanıyla toplumun genel iradesi arasında kurulacak ahlaki bir köprü olarak temellendirir.

Bu bağlamda Rousseau'nun Savoyard Rahip aracılığıyla ifade ettiği doğal din öğretisi, bireyin herhangi bir kurumsal dinsel otoriteye değil, doğrudan Tanrı ile kurduğu vicdani ilişkiye dayalı bir ahlaki inanç düzenini savunur. Bu inanç biçimi, duygular

vasıtasıyla aktarılan bir erdem eğitimi sayesinde bireyin başkalarının acılarına karşı duyarlı, şefkatli ve merhametli bir özne haline gelmesini mümkün kılar. Böyle bir ahlaki temel, yurttaşlık eğitimiyle birleşerek bireyin kamusal sorumluluğunu geliştirir ve onu yalnızca özgür değil, aynı zamanda adil ve dayanışma içinde hareket eden bir yurttaş haline getirir. Bu dönüşümü destekleyen sivil din anlayışı ile kamusal eğitim yaklaşımı, toplumun müşterek ahlaki ve siyasal değerler etrafında bütünleşmesini amaç edinir. Rousseau'nun eğitmen ile yasa koyucu arasında kurduğu paralellik, eğitimin yalnızca bireyin inşasına yönelik bir süreç olmadığını, aynı zamanda toplumun temellerini kuran bir faaliyet olarak tasarlandığını ortaya koyar. Yasa koyucunun, halkın doğasına uygun biçimde onu özgürleştirecek yasalar düzenlemesi gibi, eğitmen de bireyin doğasını zedelemekten onu erdemli ve kamusal yaşama hazırlıklı bir yurttaş olarak yetiştirecek pedagojik zemini hazırlar. Bu bütüncül çerçevede Rousseau'nun eğitim anlayışı, bireyin özgürleşmesiyle toplumun ahlaki ve siyasal istikrarı arasındaki bağı kavrayarak hem kendi çağında hem de günümüzde derin bir ufuk açmaya devam eder ve eğitimi yalnızca kişisel gelişimi değil, aynı zamanda etik topluluk bilincini ve siyasal katılım kapasitesini güçlendiren bir toplumsal pratik olarak yeniden düşünmeye çağırır.

SONUÇ

Bu tez çalışması, Aydınlanma düşüncesinin tarihsel ve entelektüel bağlamında Jean-Jacques Rousseau'nun eğitim felsefesini sistematik biçimde inceleyerek, modern dünyada hâlen güncelliğini koruyan bir pedagojik ve siyasal tahayyülü gözler önüne sermektedir. Çünkü günümüzde de eğitim, yalnızca teknik bir bilgi aktarımı değil, bireyin insanlaşma ve yurttaşlaşma süreçlerini şekillendiren etik ve politik bir dönüşüm alanı olarak önemini sürdürmektedir. Bu nedenle Rousseau'nun önerdiği model, hem felsefi hem toplumsal hem de pedagojik düzlemde tartışılmaya değer bir teorik miras sunmaktadır. Tezde ulaşılan sonuçlar, Rousseau'nun düşüncelerinin bugünkü demokratik ve eleştirel eğitim anlayışlarına katkısını açığa çıkardığı gibi, eğitim ile özgürlük, ahlak ve toplumsal düzen arasındaki derin bağları da anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Birinci bölümde, Aydınlanma düşüncesinin bireyi dogmalardan ve geleneksel otoritelerden kurtarmayı hedefleyen özgürleştirici niteliği kapsamlı biçimde analiz edilmiştir. Bu bağlamda Kant'ın aklın kamusal kullanımını savunan yaklaşımı, Descartes'in metodik şüpheyeye dayalı rasyonalizmi, Locke'un deneyci ve eşitlikçi bilgi felsefesi, Aydınlanma'nın modern eğitimi şekillendiren temel ilkelerini oluşturmuştur. Bu dönemde akıl, bireysel özerkliği garanti altına alan bir yeti olarak görülmüş, eğitim de aklın özgürce gelişimini mümkün kılan bir süreç olarak tanımlanmıştır. Bu yönüyle birinci bölüm, Rousseau'nun düşüncelerini besleyen zemin hakkında ayrıntılı bir çerçeve çizmiş ve onun eleştirilerini anlamlandırmak açısından güçlü bir arka plan sunmuştur. Eğitim, Aydınlanma'nın ışığında yalnızca bireyin başarısı değil, aynı zamanda toplumsal ilerleme ve eşitlik ideallerinin de taşıyıcısı hâline gelmiştir.

İkinci bölümde Rousseau'nun insan doğasına, toplum sözleşmesine ve genel irade anlayışına dair görüşleri derinlemesine incelenmiştir. Rousseau, Aydınlanma'nın akıl merkezli ilerleme tasavvuruna eleştirel bir yaklaşım getirerek, insanın doğal saflığını bozan toplumsal yapıların eleştirisini geliştirmiştir. Ona göre özgürlük, bireysel bir ayrıcalık değil, genel iradeye katılarak gerçekleşen ve toplumsal ortak yararı önceleyen bir erdemdir. Bu bağlamda Rousseau'nun siyasal felsefesi, mülkiyetin, rekabetin ve hiyerarşinin insan doğasını nasıl yozlaştırdığına dair güçlü bir analiz içerir ve bireyin doğaya uygun biçimde yeniden inşasını hedefleyen bir kamusal düzen önerir. Genel irade

kavramı, Rousseau'da hem etik hem politik bir bütünlük taşır ve modern yurttaşlık anlayışının temellerini oluşturur. Bu bölüm, Rousseau'nun siyasal eleştirisinin çağdaş demokrasi tartışmaları için de değerli bir kavrayış sunduğunu ortaya koymuştur.

Üçüncü bölümde ise Rousseau'nun eğitim kuramı, özellikle Emile eseri ışığında pedagojik, etik ve siyasal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Rousseau'nun pedagojisi, çocuğun doğasına uygun gelişimini merkeze alarak, duygularını, aklını ve vicdanını bütüncül biçimde eğitmeyi savunur. Negatif eğitim anlayışı ile doğrudan müdahale etmek yerine, öğrenmeyi destekleyen doğal bir ortam sunmayı öneren Rousseau, modern çocuk merkezli eğitim kuramlarına ilham kaynağı olmuştur. Eğitimi, bireyi yalnızca bilgiyle donatmak değil, aynı zamanda erdemli bir yurttaşla dönüştürmek için kurgulayan bu yaklaşım, kamusal sorumluluk ve etik bilinç açısından da dikkate değerdir. Eğitimci figürü ile yasa koyucu arasındaki paralellik, eğitimin toplumsal düzeni sürdüren asli bir araç olduğunu gösterirken, Rousseau'nun eğitim vizyonunun salt pedagojik değil, aynı zamanda siyasal bir proje niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Üç bölüm birlikte değerlendirildiğinde, Rousseau'nun eğitim felsefesi hem bireyin içsel özgürlüğünü geliştiren hem de kamusal yaşama katılımını teminat altına alan bir dönüşüm süreci olarak temellenmektedir. Onun eğitimde vurguladığı ahlak, vicdan, doğallık ve kamusal erdem ilkeleri, günümüz demokratik eğitim modellerinde de yankı bulmaktadır. Ancak Rousseau'nun doğaya mutlak dönüş çağrısı ya da toplumsal saflığı koruma iddiası, modern dünyanın karmaşık, teknolojik ve çok kültürlü gerçekliğiyle her zaman uyumlu olmayabilir. Bu durum, Rousseau'nun teorisinin eleştirel bir şekilde yeniden yorumlanması gerektiğini, ama aynı zamanda onun düşüncesinin halen güncel ve üretken bir tartışma alanı sunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Rousseau, Aydınlanma'nın akılcılık ve özgürlük ilkelerini, duyguları ve vicdanı da kapsayan bir bütünsellikte ele alarak eğitim felsefesine büyük bir zenginlik katmıştır. Eğitimi yalnızca bir beceri kazandırma süreci değil, insanın kendisiyle, toplumla ve doğayla kurduğu ahlaki ilişkinin temeli olarak tanımlayan Rousseau'nun yaklaşımı, modern dünyada demokratik yurttaşlık, etik sorumluluk ve eleştirel düşünceyi geliştirme bakımından hâlâ ilham vericidir. Bu nedenle Rousseau'nun eğitim teorisi, geçmişin bir ürünü olarak değil, geleceği şekillendirebilecek evrensel bir değer olarak okunmaya devam edilmelidir. Bu bağlamda bu tez, Rousseau'nun pedagojik

ve siyasal düşüncelerinin, bugünkü eğitim politikalarına ve toplumsal dönüşüm projelerine katkı sunabilecek nitelikte olduğunu ortaya koyarak, konunun felsefi, akademik ve insani boyutunu güncel bir perspektifle tartışmaya açmıştır

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2012). *Ahlak felsefesinin sorunları* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 115-120.
- Akarsu, B. (1987). *Çağdaş felsefe akımları*. İnkılap Kitabevi.
- Akşin, S. (1997). *Türkiye'nin önünde üç model*. Telos.
- Aktan, C. Ç. (2002). Bilgi çağında yönetim: Üçüncü bin yıla girerken değişim. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Özel Sayı*, 53-64.
- Alp, A. (2017). Sosyal bilimlerde değer yargısı üzerine tartışmalar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(43), 423-437.
- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses (B. Brewster, Trans.). In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (pp. 121-176). New Left Books. (Original work published 1970)
- Altunya, N. (2003). *Vatandaşlık bilgisi*. Nobel Yayınları.
- Arendt, H. (2018). *The human condition* (2nd ed.). University of Chicago Press. (İlk basım 1958)
- Aytaç, K. (1992). *Avrupa eğitim tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bakır, K. (2017). Jean-Jacques Rousseau'nun naturalist eğitim anlayışı. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 103-122.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Anı Yayıncılık.
- Başgöl, E. (2010). Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dönüşümü ve günümüz demokratik rejimlerdeki anlamı. *Ankara Barosu Dergisi*, 68(4), 79-101.
- Bernstein, R. J. (2009). *Objektivizmin ve rölativizmin ötesi: Bilim, hermenoytik ve praxis* (F. Yılmaz, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Birand, K. (1998). *Aydınlanma Devri devlet felsefesinin Tanzimat'a tesirleri*. Kâmıran Birand Külliyyatı.
- Bursalı, O. (Ed.). (2008, March 14). *Cumhuriyet Gazetesi Bilim Teknik Dergisi*.
- Cassirer, E. (2007). Aydınlanma çağının düşünme biçimi. *Toplumbilim*, 11, .
- Cassirer, E. (2009). *The philosophy of the Enlightenment* (F. C. A. Koelln & J. P. Pettegrove, Trans.). Princeton University Press.
- Cebeci Topcubaşı, G. , Tay, B. (2021). Jean-Jacques Rousseau'nun Emile Eserinde Hayat Bilgisi Dersi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3(1), 51-80.
- Cevizci, A. (2008). *Etiğe giriş*. Paradigma Yayıncılık.
- Çınar, Y. (2017). Uluslararası ilişkilerde Aydınlanma faktörü. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017(1), 1-28.
- Çüçen, A. K. (2006). Batı Aydınlanması'nın düşünsel kökenleri ve eleştirisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, [Atatürk'ün doğumunun 125. yılı ve Cumhuriyetimizin 83. yılı özel sayısı], 25-34.

- Dağdelen, M. , & Şeker, Ö. F. (2024). Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışına Göre Çocuk Gelişiminin Değerlendirilmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (62), 15-30.
- Davies, S. (2005). Aydınlanma. *Liberal Düşünce*, 37, 5–10.
- Dent, N. J. H. (1991). *Rousseau Sözlüğü*, Sarmal Yayınları.
- Descartes, R. (1985). *The philosophical writings of Descartes: Volume I* (J. Cottingham, R. Stoothoff, & D. Murdoch, Trans.). Cambridge University Press.
- Descartes, R. (1996). *Yöntem üzerine* (B. Kenar, Çev.). Düşünen Adam Yayınları.
- Dikeçligil, F. B. (2017). *Ontolojiyi hatırlamak: Sosyolojide yöntem sorunu*. Çizgi Kitabevi.
- Doehring. (2002). *Genel devlet kuramı* (A. Mumcu, Çev.). İnkılap.
- Ercan, F. (1998). *Eğitim ve kapitalizm: Neo-liberal eğitim ekonomisinin eleştirisi*. Bilim Yayınları.
- Ergun, D. (1987). *Sosyoloji ve eğitim*. V Yayını.
- Eroğlu, M. (2023). Çocukluk döneminde bilişsel gelişim: Piaget ve Vygotsky'nin bilişsel gelişim kuramlarının completed significantly. By the age of two, children can learn a lot about the world by incelenmesi ve karşılaştırılması. *International Journal of Education and New Approaches*, 6(1), 69- 77.
- Evren, M. (2015). Locke ve Rousseau'nun Doğa Durumu ve Mülkiyet Anlayışlarının Karşılaştırılması. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (6), 31-44.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi Yayınları
- Gadamer, H. -G. (2009). *Hakikat ve yöntem II. cilt* (H. Arslan & İ. Yavuzcan, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Geçit, B. (2021). Rousseau'da Doğa Durumundan Uygar Topluma Geçişin Yol Açtığı Sorunlar: Eşitsizliğin Kaynağı ve Özgürlük. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 310-336.
- Gianoutsos, J. (2006). *Locke and Rousseau: Early Childhood Education*. The Pulse: The Undergraduate Journal of Baylor University, 4(1), 1–23.
- Goldmann, L. (1973). *The philosophy of the Enlightenment: The Christian Burgess and the Enlightenment* (H. Maas, Trans.). Routledge & Kegan Paul.
- Gökberk, M. (1994). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Gökberk, M. (1997). *Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş.
- Göze, A. (1998). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. International Publishers.
- Green, A. (2013). *The Uneven Development of National Education Systems in the West*. In: *Education and State Formation. Education, Economy and Society*. Palgrave Macmillan, London.
- Gül, F. (2003). Jean-Jacques Rousseau'nun egemenlik anlayışı. *Felsefe Dünyası*, 37(1), 179-191.

- Gül, F. (2008). Vicdanın neliği üzerine: Rousseau-Kant örneği. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 11, 69-76.
- Hacıkadıroğlu, V. (2001). Toplumlar arasındaki ayırım üzerine. *Doğu Batı Dergisi*, 14.
- Hampson, N. (1991). *Aydınlanma çağı* (J. Parla, Çev.). Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Hobbes, T. (2001). *Leviathan* (Çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve sosyal bilimler: Tematik bir yaklaşım* (A. Cevizci, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Horkheimer, M. (2005). *Geleneksel ve eleştirel kuram* (M. Tüzel, Çev.). YKY Yayınları.
- Hume, D. (2006). *Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma* (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 79-85
- İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau etrafında Aydınlanma Çağı Fransız yazını'na bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(5), 48-53.
- Kahraman, H. B. (2001). Avrupa: Türk modernleşmesinin Xanadu'su (Türk modernleşmesi kurucu iradesinde yeni bir bakış denemesi). *Doğu Batı Dergisi*, 14.
- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2002). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi* (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kaya, M. (2016). Radical evil problem in Hannah Arendt. In H. Yaldir, R. Efe, E. Zuzanska-Zysko, & M. Arslan (Eds.), *Current topics in social sciences* (pp. 203-218). St. Kliment Ohridski University Press.
- Kaya, Y. (2000). *Aydınlanma Çağı ve felsefesi*. Tıglat Ofset.
- Kaynak, A. F. (2021). Martha C. Nussbaum'un duygu teorisinden hareketle yargılamada empati ve sempati kavramlarının rolü. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 165-181.
- Koçak, M. , Rousseau Felsefesinde “Doğal İnsan” ve “Uygar İnsan”ın Moral Değerleri Üzerine Düşünceler, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 189-203
- Korkmaz, M. ve Öktem, G. (2014). Rousseau'nun eğitim anlayışı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 174-186.
- Locke, J. (2000). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir deneme* (M. D. Topçu, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Locke, J. (2004). *Eğitim üzerine düşünceler* (H. Zengin, Çev.). Morpa.
- Locke, J. (2012). *Yönetim (Hükümet) üzerine ikinci inceleme* (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*, Birikim Yayınları.
- Melzer, A. M. (1990). *The natural goodness of man: On the system of Rousseau's thought*. University of Chicago Press.
- Mill, J. S. (1989). *On liberty*. Cambridge University Press. (Original work published 1859)
- Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik*. Kabalcı Yayınları

- Nietzsche, F. (2015). *İyinin ve Kötünün Ötesinde – Bir Gelecek Felsefesini Açış*. Say Yayınları.
- Orhan, Ö. (2012). J. J. Rousseau’da Genel İrade Kavramı. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 1-26.
- Öztürk, M. (2014), Yapılandırmacı Eğitim Kuramının Felsefi Temelleri, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Doktora Tezi*, 116 S.
- Öztürk, Melek Candan. “Mülkiyet ve Özgürlüğe Dair İki Görüş: Rousseau ve Hegel”. *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 31 (Mayıs 2021): 193-210.
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. Columbia University Press.
- Rorty, R. (2006). *Felsefe ve doğanın aynası* (F. G. Kaya, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Rosenow, E. (1980). Rousseau’s *Emile*, an anti-utopia. *British Journal of Educational Studies*, 28(3), 212–224.
- Rousseau, J. J. (1961). *Emil yahut terbiyeye dair* (H. Z. Ülken, A. R. Ülgener & S. Güzey, Çev. , 5. Baskı). Türkiye Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (1995). *Yalnız gezenin düşleri* (E. Yanarocak, Çev.). Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1999). *Toplum sözleşmesi* (A. Erenuluğ, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (2005). *Toplumsal mukavele* (C. Karakaya, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009). *Émile ya da eğitim üzerine* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Türkiye İş Bankası.
- Rousseau, J. J. (2014). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı üzerine söylev* (A. Cemal, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1755).
- Rousseau, J. J. (2018). *Emile ya da eğitim üzerine* (Y. Avunç, Çev. , 10. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1762).
- Rousseau, J. J. (2019). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı* (R. N. İleri, Çev. , 16. bs.). Say Yayınları.
- Russ, J. (2011). *Avrupa düşüncesinin serüveni* (D. Özlem, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Schmidt, J. (1996). Introduction: What is enlightenment? A question, its context, and some consequences. In *What is enlightenment?: Eighteenth-century answers and twentieth-century questions* (pp. 1-44). University of California Press.
- Senemoğlu, O. (2017). Locke ve Rousseau’nun İnsan Doğası ve Toplum Düşüncesi. *İnsan ve Toplum*, 7(1), 187-222.
- Sönmez, V. (2010). Auguste Comte (1798–1857), pozitivizm (olguculuk). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3(3), 161–163.
- Spencer, L. , & Krauze, A. (2012). *Aydınlanma* (E. Kibaroglu, Çev.). NTV Yayınları.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (O. Akinhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Şahintürk, Ö. (2012). Montessori yönteminin okul öncesi dönemde öğrencilerin yaratıcı düşüncelerine etkisi, *Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 92 s.
- Taylor, C. (2004). *Modern toplumsal tahayyüller* (H. Koyukan, Çev.). Metis Yayınları.

- Tekel, S. (1999). *Bilim tarihine giriş*. Nobel Yayınları.
- Tunçel, A. (2010). *Bir siyaset felsefesi: Cumhuriyetçi özgürlük*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçel, A. (2012). Özgün bir yurttaşın anatomisi olarak Emile. In H. Erdem & M. Günay (Eds.), *Özne: Felsefe ve bilim yazıları* (Kitap 17, ss. 85–101). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Tüfenkçi, S. , & Çetin, M. (2017). Rousseau’da insan doğası ve değerler eğitimi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(32/2), 487–506.
- Usta, S. (2017). Ansiklopedi’nin baş editörü ve halkçı materyalist Denis Diderot (1713–1784). *Bilim ve Gelecek*, 156, 24–27.
- Ülken, H. Z. (2013). *Eğitim felsefesi* (3. bs). Doğubatı Yayıncılık.
- Varış, F. (1991). *Eğitim bilimine giriş*. A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını.
- Yılmaz, T. (2019). Jean Jacques Rousseau’nun Emile adlı eserinde çocuk, çocuk eğitimi ve ideal vatandaş. *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.